

ความหลงใหลฐานะเป็นรากฐานของความเข้มแข็งในพระพุทธศาสนา
: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เกษม ภูสวัสดิ์ใจวิญญู

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2563

ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เกษม ภูสวัสดิ์เจริญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2563

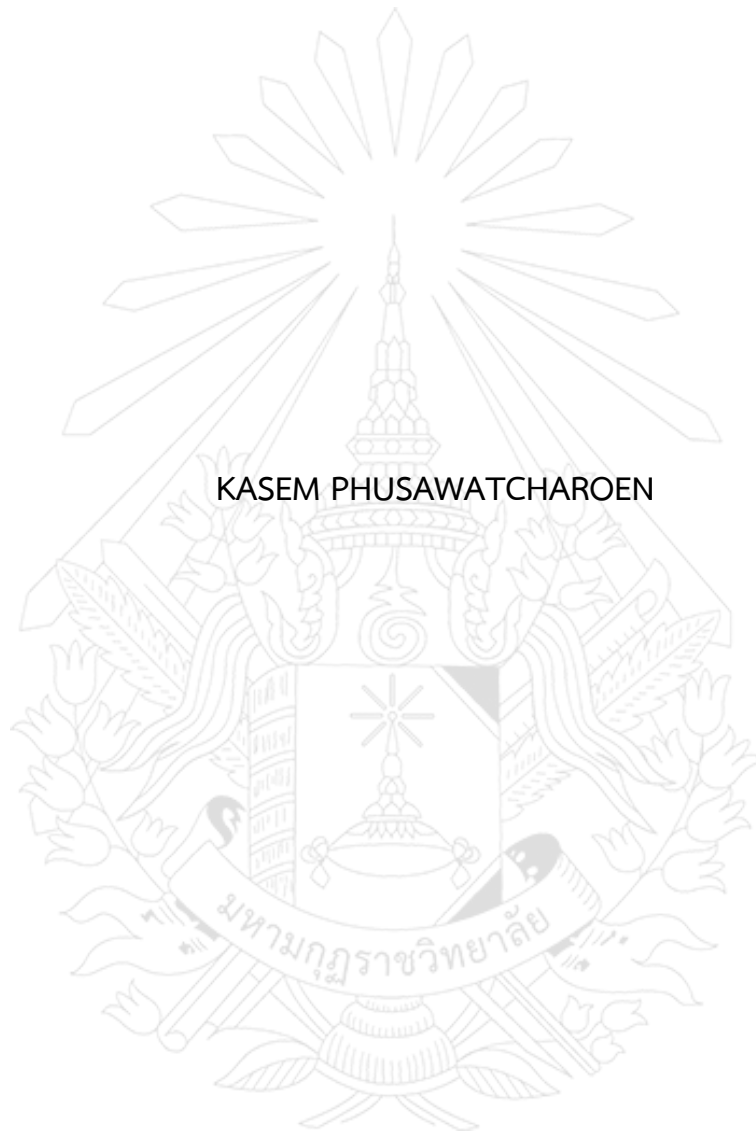
ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เกษม ภูสวัสดิ์เจริญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2563

DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM
: AN ANALYTICAL STUDY

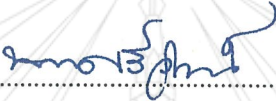
KASEM PHUSAWATCHAROEN

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE MASTER DEGREE OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2020

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดใน
พระพุทธานุศาสน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์
ชื่อนักศึกษา : เกษม ภูสวัสดิ์เจริญ
ชื่อปริญญา : ศาสตราจารย์มหาบัณฑิต
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
ปีพุทธศักราช : 2563
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโฒ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตราจารย์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

.....
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :

ประธานกรรมการ

.....
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

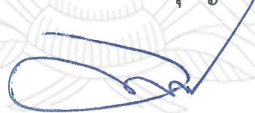
กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา)

.....
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโฒ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รัตสัตย์)

กรรมการ

.....
(พระมหาวิโรจน์ คุตตวิโร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนนะ)

Thesis Topic : Delusion as a Wrong View Foundation in Buddhism :
an Analytical Study
Student's Name : Kasem Phusawatcharoen
Degree Sought : Master of Arts
Program : Buddhist Studies
Anno Domini : 2020
Advisor : Phramaha Boonsri Ñāṇavuddho, Asst.Prof. Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master Degree of Arts (Buddhist Studies)

Dean of Graduate School
.....
(Phra Srivinyaphon, Dr.)

Thesis Committee :
Chairman
.....
(Phra Srivinyaphon, Dr.)

Member (Advisor)
.....
(Phramaha Boonsri Ñāṇavuddho, Asst.Prof. Dr.)

Member
.....
(Assoc.Prof. Dr. Suvin Ruksat)

Member
.....
(Phramaha Viroj Guttavāro, Asst.Prof. Dr.)

Member
.....
(Asst.Prof. Dr. Somboon Watana)

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดใน
พระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์
ชื่อนักศึกษา : นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ
ชื่อปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
ปีพุทธศักราช : 2563
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒ, ผศ.ดร.

.....
วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา 3) เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ด้วยวิธีศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเอกสาร โดยรวบรวมข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุป

ผลการวิจัยพบว่า :

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา พบว่าความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดแก่ผู้ใด ย่อมนำความทุกข์สู่ชีวิตทั้งปัจจุบัน ถึงอนาคต หากไม่สามารถแก้ไขมิจฉาทิฏฐิอันนำไปสู่ความเห็นอันดิ่งลงยากจะถอนออกที่เรียกว่า นียตมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งนียตมิจฉาทิฏฐินั้นเป็นรากเหง้าของวิภูฏะ หลักระรมที่ใช้สลัดมิจฉาทิฏฐิ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ หรือความเห็นที่ถูก สัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัย 2 อย่าง คือ 1) ปรโตโฆสะหรือกัลยาณมิตร การได้ฟังสิ่งที่ดีงามจากบุคคลอื่น และ 2) โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คิดอย่างมีระบบ, ต้องฝึกตนเองด้วยสมาธิ โดยมีสติเป็นผู้ควบคุมทำให้เกิดปัญญา และสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นย่อมสลัดมิจฉาทิฏฐิได้

ความหลงในพระพุทธศาสนา พบว่าความหลง(โมหะ)เป็นหนึ่งในอกุศลมูล ถือว่าเป็นอกุศลมูลตัวสำคัญที่หนุนนำให้อกุศลมูลตัวอื่นเกิดขึ้น ความหลง (โมหะ) มีความหมายหยาบกว่า อวิชชา ความไม่รู้ในอริยะสัจ ความหลง จะกำจัดยากเพราะความหลงเป็นอาการจิตที่มีติดบอดการกระทำใด ๆ อย่างไรสติอันตรายมีโทษมาก และคล้ายซ้ำ โทษที่เกิดในภพหน้าของมนุษย์ที่มีความหลง (โมหะ) ย่อมไปสู่ภพสัตว์เดรัจฉาน ความเห็นผิดหรือความเห็นที่วิปริต วิปลาสคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ย่อมมีความหลงเป็นตัวหนุนนำจึงเกิดความเห็นผิด ทำให้เห็นว่าความเห็นผิด(มิจฉาทิฏฐิ) มีความหมายที่หยาบกว่า ความหลง (โมหะ)

การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด พบว่าสามารถแก้ไขได้ด้วยหลักปัญญา 3 ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ระบบดังนี้ 1.ระบบการศึกษา (สุตมยปัญญา) 2.ระบบการใช้หลักเหตุผล (จินตมยปัญญา) 3.ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ (ภาวนามยปัญญา) 4.ระบบควบคุม (สติ,สัมปชัญญะ, อปัมาทะ) เป็นต้น

คำสำคัญ: ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด, การศึกษาวิเคราะห์

ABSTRACT

Thesis Topic : Delusion as a Wrong View Foundation in Buddhism
: An Analytical Study

Student's Name : Mr. Kasem Phusawatcharoen

Degree Sought : Master of Arts

Program : Buddhist Studies

Academic Year : 2020

Advisor : Phramaha Boonsri Nāṇavuddho, Asst. Prof. Dr.

.....
The objectives of this thesis are: 1) to study wrong views in Buddhism, 2) to study delusion in Buddhism, and 3) to analyze the correction of delusion as the foundation of wrong views in Buddhism. The data of this documentary qualitative study were collected from Buddhist scriptures, relevant texts and research papers.

The results of the research were found that:

In Buddhism, when the wrong view occurs to anyone, it will bring suffering to his life from now on and into the future. If the wrong view cannot be corrected, it will go so deep that it cannot be withdrawn and it is called Niyata Micchaditthi or permanent wrong view. This kind of wrong view is the root of the round of existences. The wrong view can be withdrawn by the principle of right view which occurs from 2 factors; 1) Paratoghosa or hearing and learning from others, and 2) Yonisomanasikara or systematic attention and analytical reflection.

In Buddhism, delusion or Moha is one of unwholesome roots. Delusion is the main unwholesome causing other unwholesome to occur. Delusion has a more coarse meaning than ignorance. Delusion is difficult to get rid of because it is a blind mind. The results of any actions occurred from delusion can send the doers to the realm of the brute creation. The meaning of wrong view or Micchaditthi is shallower or rougher than the meaning of delusion or Moha because the wrong view is supported by delusion.

The correction of delusions as the foundation of wrong views can be done by the 3 principles of wisdom divided into 4 systems; 1) Learning system or Sutamaya Panna, 2) Reasoning system or Cintamaya Panna, 3) Verifying system or Bhavanamaya Panna, and 4) Controlling system by mindfulness, clear comprehension and non-negligence.

Keywords: Delusion as the Root of Wrong Views, An Analytical Study

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เนื่องจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้งนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางการศึกษาด้านพุทธศาสนศึกษา ระดับปริญญาโท

ขอกราบขอบพระคุณอธิการบดี และคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาตลอดหลักสูตร ขอกราบขอบพระคุณพระศรีวินยาภรณ์, ดร.คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่กรุณาเป็นประธานควบคุมการสอบ ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับความถูกต้องของเนื้อหาในเล่มวิทยานิพนธ์ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน, ผศ.ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบคุณ รศ.ดร.สุวิญ รัตย์ ที่ได้คำแนะนำจุดเริ่มต้นแนวคิดในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบคุณ รศ.สุเชาว์ พลอยชุม. ที่ได้คำแนะนำชี้ประเด็นปัญหาเนื้อหารายละเอียด พร้อมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอนให้ความรู้ระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ทุกท่านของบัณฑิตวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่เอื้อเฟื้อช่วยเหลือค้นหาตำรา-เอกสารที่เกี่ยวข้องในการทำงานวิจัย ขอกราบขอบพระคุณพระเอกรินทร์ นรินโท ที่ช่วยเหลือแนะนำระบบปฏิบัติงานด้านคอมพิวเตอร์ในการทำวิทยานิพนธ์ และเพื่อนนักศึกษาปริญญาโทรุ่นที่ 16 พ.ศ.2561 ทุกท่านที่เป็นพลังใจจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี ขอขอบคุณคุณประกายแก้ว ภูสวัสดิ์เจริญ ที่ได้กำลังใจอยู่เสมอ ซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อย่างเป็นที่สุด

คุณงามความดีและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องสักการบูชาคุณพระรัตนตรัย พระคุณของมารดา บิดา ครูอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ที่มีคุณค่ายิ่ง และขอแผ่คุณความดีนี้ให้แก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม พร้อมทั้งเจ้ากรรมนายเวรในทุกภพทุกชาติด้วยเทอญ

นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ

สารบัญค้าย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 พิมพ์ครั้งที่ 3/2552 ซึ่งมีค้าย่อและคำเต็มของคำศัพท์เรียงตามลำดับ ดังนี้

ค้าย่อ	คำเต็ม		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหาวิ.	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	
วิ.จุลล.	วินัยปิฎก	ภิกขุวิภังคปาติ	
วิ.ปริ	วินัยปิฎก	ปริวารวคคปาติ	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สี.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนธวคคปาติ
ที.มหา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาติ
ม.มู.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มชฉิมปณณาสกปาติ
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ
ส.นิ.	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวคคปาติ
ส.ข.	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขนธวคคปาติ
ส.มหา.	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวคคปาติ
อง.เอก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ
อง.ปญจก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ
อง.ฉก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ฉกนิปาตปาติ
อง.ทสก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ
อง.เอกาทสก.	สุตตันตปิฎก	องคคตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาติ
ขุ.อุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานปาติ
ขุ.อติ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตกปาติ
ขุ.มหา.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาติ
ขุ.จูฬ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทศปาติ
ขุ.ปฎิ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิตามคคปาติ
พระอภิธรรมปิฎก			
อภิ.สง.	อภิธมมปิฎก	ธมมสงคณิปาติ	

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญคำย่อ	ซ
สารบัญ	ญ
สารบัญแผนผัง	ฏ
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามการวิจัย	2
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	2
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	2
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	2
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	2
1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	8
1.9 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	9
2 ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	10
2.1 ความหมายความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	10
2.1.1 ความหมายความเห็นผิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	10
2.1.2 ความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	13
2.1.3 ความหมายของความเห็นผิดในพจนานุกรม	13
2.1.4 ความเห็นผิดในพุทธศาสนาในความหมายอื่น ๆ	14
2.1.5 ความเห็นผิดในทรรศนะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา	16
2.2 สาเหตุความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	18
1. สาเหตุที่เกิดจากขั้น 5	18
2. สาเหตุที่เกิดจากอวิชา	18
3. สาเหตุที่เกิดจากผัสสะ	18
4. สาเหตุที่เกิดจากสัญญา	19
5. สาเหตุที่เกิดจากวิตก	19
6. สาเหตุที่เกิดจากอโยนิโสมนสิการ	20
7. สาเหตุที่เกิดจากบาปมิตร (มิตรชั่ว)	20
8. สาเหตุที่เกิดจากเสียงแต่ที่อื่น (จากผู้อื่น) = ปรโตโฆสะ (ฝ่ายอกุศล)	20

2.3 ประเภทความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	21
2.3.1 ทิฎฐิ 2	22
2.3.2 ทิฎฐิ 3	24
2.3.3 ทิฎฐิ 10	28
2.3.4 ทิฎฐิ 16	29
2.3.5 ทิฎฐิ 26	30
2.3.6 ทิฎฐิ 62	31
2.3.7 ลำดับชั้นความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	39
2.4 ตัวอย่างความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	43
2.4.1 พระเจ้าปายาสี	43
2.4.2 กลุ่มพระปัญจวัคคีย์	44
2.4.3 พระยสะ	44
2.4.4 พระพาหิยทวารุจิริยะ	45
2.5 ผลของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	47
2.5.1 ผลของความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ” ทำให้เป็นเหตุ 9 ประการ	47
2.5.2 ผลที่เกิดจากพฤติกรรมสุดโต่ง	49
2.6 หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	49
2.6.1 หลักธรรม “สัมมาทิฎฐิ”	49
2.6.2 ปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิ	50
2.6.3 เหตุเสื่อมของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	51
2.6.4 ข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	53
2.7 สรุปความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	57
3 ความหลงในพระพุทธศาสนา	61
3.1 ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนา	61
3.1.1 ความหมายความหลงที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์อื่น ๆ	61
3.1.2 ความหมายของคำว่าความหลง “โมหะ” ในพจนานุกรม	66
3.1.3 ความหมายความหลงของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา	66
3.1.4 ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนาตามลักษณะต่าง ๆ	69
3.2 สาเหตุความหลงในพระพุทธศาสนา	72
3.2.1 ความหลง “โมหะ” เกิดจากอวิชชา	72
3.2.2 อโยนิโสมนสิการ	72
3.3 ประเภทของความหลงในพระพุทธศาสนา	73
3.3.1 ความหลง “โมหะ” อย่างหยาบ	73
3.3.2 ความหลง “โมหะ” อย่างกลาง	73
3.3.3 ความหลง “โมหะ” อย่างละเอียด	74

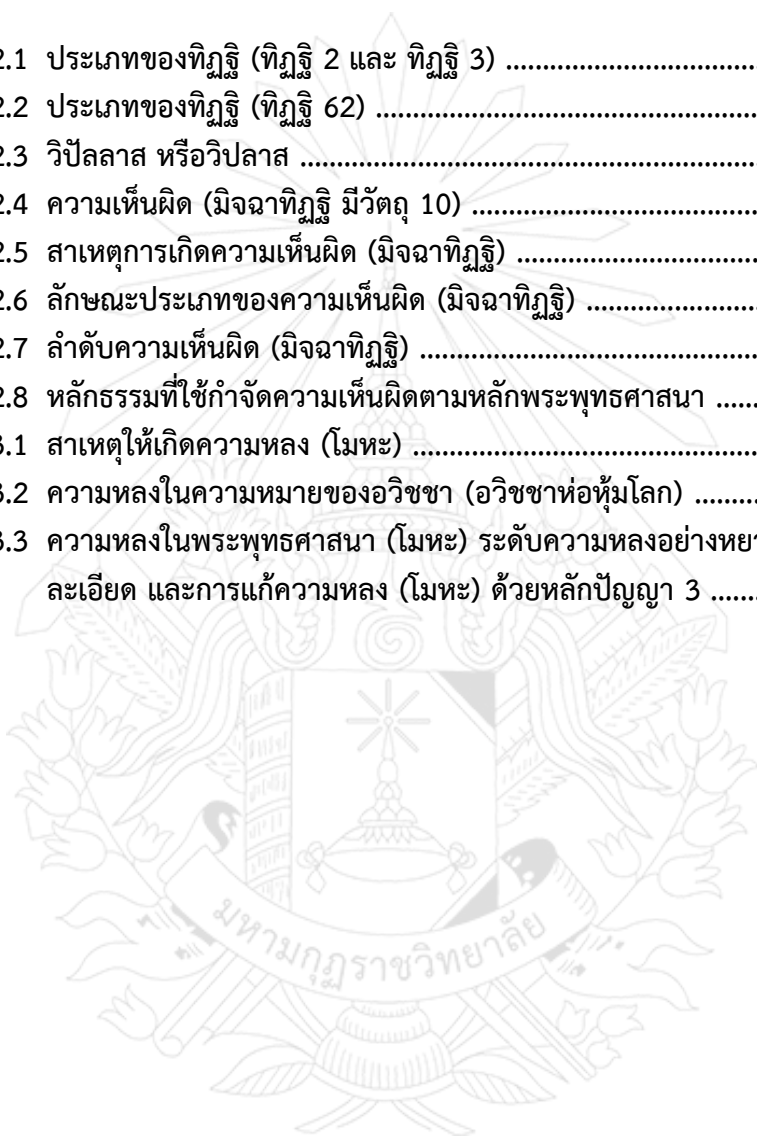
3.4 ตัวอย่างความหลงในพระพุทธศาสนา	74
3.4.1 นางกีสาคโคตรมี	74
3.4.2 ลัทธิความเชื่อของครูทั้ง 6 (ในสมัยพุทธกาล)	76
3.4.3 พระเจ้าอชาตศัตรู	80
3.4.4 พระเทวทัต	81
3.5 ผลของความหลงในพระพุทธศาสนา	84
3.5.1 ผลของความหลงย่อมนำไปสู่หตุติ	84
3.6 หลักธรรมที่ไขแก้ไขความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา	85
3.6.1 ปัจจัยการแก้ไขความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา	86
3.6.2 หลักธรรมที่ไขแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา	95
3.7 สรุปความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา	111
4 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดใน พระพุทธศาสนา	115
4.1 วิเคราะห์ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	115
4.2 วิเคราะห์ความหลงในพระพุทธศาสนา	120
4.3 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด ในพระพุทธศาสนา	123
4.3.1 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนาด้วยจินตามยปัญญา	124
4.3.2 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนาด้วยสุตมยปัญญา	126
4.3.3 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนาด้วยภาวนามยปัญญา	131
4.3.4 วิเคราะห์บทบาท สติ สัมปชัญญะ อปัมาทะ ในการแก้ไขความหลง	134
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	141
5.1 สรุปผลการวิจัย	141
5.1.1 บทสรุปความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา	141
5.1.2 บทสรุปความหลงในพระพุทธศาสนา	143
5.1.3 บทสรุปการแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด ในพระพุทธศาสนา	144
5.2 ข้อเสนอแนะ	148
5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	148
5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	148
บรรณานุกรม	150
การสัมภาษณ์	152
ภาคผนวก	153
ภาคผนวก ก รายงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย	154
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจเครื่องมือวิจัย	156

ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์	161
ภาคผนวก ง หนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากทางบัณฑิตวิทยาลัย	165
ภาคผนวก จ ภาพถ่ายผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์	171
ประวัติผู้วิจัย	175

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่ 2.1	ประเภทของทฤษฎี (ทฤษฎี 2 และ ทฤษฎี 3)	41
แผนผังที่ 2.2	ประเภทของทฤษฎี (ทฤษฎี 62)	42
แผนผังที่ 2.3	วิปัสสนา หรือวิปัสสนา	43
แผนผังที่ 2.4	ความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ มีวัตถุ 10)	58
แผนผังที่ 2.5	สาเหตุการเกิดความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ)	58
แผนผังที่ 2.6	ลักษณะประเภทของความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ)	59
แผนผังที่ 2.7	ลำดับความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ)	59
แผนผังที่ 2.8	หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดตามหลักพระพุทธศาสนา	60
แผนผังที่ 3.1	สาเหตุให้เกิดความหลง (โมหะ)	113
แผนผังที่ 3.2	ความหลงในความหมายของอวิชชา (อวิชชาห่อหุ้มโลก)	113
แผนผังที่ 3.3	ความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) ระดับความหลงอย่างหยาบ กลาง ละเอียด และการแก้ความหลง (โมหะ) ด้วยหลักปัญญา 3	114

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สภาวะการณ์ปัจจุบันได้เกิดปัญหาหลายประการ เช่น ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม ปัญหาด้านการเมือง ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทางมลพิษ ปัญหาด้านภัยธรรมชาติเช่น น้ำท่วม ดินถล่ม แผ่นดินไหว ลมพายุ ไฟป่า ปัญหาการแพร่ระบาดของโรคที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ และปัญหาความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี จึงทำให้คนในสังคมต้องดิ้นรนแสวงหาในการเลี้ยงชีพ สุขภาพจิตของประชาชนคนไทยจึงมีภาวะความเครียด ในการดำเนินชีวิตจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลแต่ละบุคคลในการกำจัดตรึงตัวกลางได้แก่ ความหลง ความไม่รู้ตามที่เป็นจริง หรือ โมหะ ซึ่งเป็นกิเลสตัวใหญ่ตัวสำคัญในกิเลสทั้ง 3 (อกุศลมูล) คือ โลภะ โทสะ โมหะ ความหลงในพระพุทธศาสนา หรือ โมหะ เกิดจากการไม่ใช้ปัญญาในการพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ให้ถ่องแท้เมื่อเกิดเหตุขึ้นก็ไม่รู้ว่าอะไรคือต้นเหตุแห่งความจริงแท้ของเหตุที่เกิดขึ้น หรือไม่รู้บุญรู้บาปไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาปทำให้การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันโดนครอบงำด้วยความหลง และเป็นสิ่งที่ยากที่จะออกจากความหลงเมื่อความหลง ได้เข้าควบคุมจิตใจได้แล้วจิตใจบุคคลนั้นก็จะมีติดบอดขาดความรู้ผิดชอบชั่วดีจะทำอะไรก็ตกอยู่ในความประมาท ความเขลา ไม่รู้ทันต่อเหตุการณ์ โดยนัยนี้จึงเรียกความหลง หรือ โมหะว่าเป็นรากเหง้าของอกุศลมูล เมื่อความหลงเข้าครอบงำ จึงทำให้เกิดสภาวะของความมืดบอดทางปัญญาจึงหนุนนำให้เกิดภาวะของการเห็นผิดในเรื่องต่าง ๆ เช่น เห็นว่าสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, สิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, สิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าเป็นตัวตน, สิ่งที่ไม่งาม ว่างาม เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสิ่งที่มีโทษมากอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้เราต้องทนทุกข์อยู่ในวัฏฏะอันหาเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ได้ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่งซึ่งจะมีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฎฐินี้เลย ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฎฐิเป็นอย่างไร”¹ มิจฉาทิฎฐิ โดยความหมายว่า เห็นผิด, ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์² ทิฎฐิที่เป็นปญจธรรมคือ มิจฉาทิฎฐิ หรือทิฎฐุปาทาน คือ ความยึดมั่นด้วยทิฎฐิ มิจฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดความเห็นมีอยู่ 2 อย่าง คือ ถ้าไม่เห็นถูกต้องก็เห็นผิด เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องพยายามประคับประคองใจให้มีความเห็นถูกต้องไว้ เพื่อความเห็นผิดจะได้ไม่เข้ามาครองใจ³

สังคมปัจจุบันเริ่มแสดงผลกระทบอันเกิดจากการเห็นผิดเป็นขอบเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เป็นแบบอย่างเครื่องมือสื่อสารและเทคโนโลยีได้สร้างกระบวนการเข้าใจผิดหรือจะเรียกความหลงให้เกิดขึ้นในสังคมและชีวิตมากขึ้น ๆ ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างมากมาย สิ่งที่สำคัญก็คือสิ่งเหล่านี้เป็นรากเหง้าของความหลงอย่างหนึ่งที่เรียกในพระพุทธศาสนาว่า โมหะสร้างความเห็นผิดเป็น

¹ อก.เอก.33/193/165-166.

² สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 33, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, 2561), หน้า 346-347.

³ วศิน อินทสระ, *ปญจธรรม (เครื่องทวงเหนี่ยวให้จิตตกต่ำล่าช้า)*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2549), หน้า 84.

ชอบได้ จากสิ่งที่ไม่ดีเป็นสิ่งดี สิ่งที่ไม่ชอบกลายเป็นสิ่งชอบ เพราะถูกสิ่งอื่นเข้ามาบดบัง เพราะความหลงความไม่รู้ พระพุทธศาสนามุ่งเน้นแก้ไขอกุศลมูลในส่วนที่เป็นตัวความหลงซึ่งเป็นตัวสำคัญตัวใหญ่ทำให้เกิดผลอันสืบเนื่องต่อความโกรธ และความโลภได้ด้วย ดังนั้นในที่นี่จึงมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์วิธีการแก้ไขความหลงซึ่งเป็นรากฐานของความเห็นผิดในสังคัมหรือในชีวิตที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษา ทั้งสองประเด็นที่จะต้องทำการวิเคราะห์หาสาเหตุของการเกิดความหลงและความเห็นผิด โดยการค้นคว้าศึกษาหาหลักฐานเพื่อนำมา วิเคราะห์แก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษาต่อไป โดยกำหนดความหลง คือ โมหะในกลุ่มของอกุศลมูล และความเห็นผิด คือ มิจฉาทิฎฐิ

1.2 คำถามการวิจัย

- 1.2.1 ความเห็นผิดที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- 1.2.2 ความหลงที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- 1.2.3 จะนำหลักธรรมใดและอย่างไรมาแก้ไขความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 1.2.4 จะนำหลักธรรมใดและอย่างไรมาแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1.3.1 เพื่อศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 1.3.2 เพื่อศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา
- 1.3.3 เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยมุ่งศึกษาเชิงวิเคราะห์ โดยมีขอบเขตการศึกษาวิจัย ดังนี้

- 1.4.1 ศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา หรือ มิจฉาทิฎฐิ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส คัมภีร์ เอกสารงานวิจัย หนังสือวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นระดับโลกิยะ
- 1.4.2 ศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา หรือ โมหะ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส, คัมภีร์, เอกสารงานวิจัย, หนังสือวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา
- 1.4.3 ศึกษาความหลงในพุทธศาสนา ความหมายโมหะในกลุ่มของอกุศลมูล ซึ่งมีขอบเขตความหมายหยابกว่า อวิชชา
- 1.4.4 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ความหมายโมหะในกลุ่มของอกุศลมูล ซึ่งมีขอบเขตความหมายหยابกว่า อวิชชา

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยเรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิจัยด้วยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1.5.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูล และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือการค้นคว้าจากพระไตรปิฎก (ฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.2525, พิมพ์ครั้งที่ 3/2552) คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยฉบับนี้

1.5.2 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) โดยการค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูลจาก วิทยานิพนธ์ เว็บไซต์ วารสาร บทความ และงานด้านตำราวิชาการเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้

1.5.3 สัมภาษณ์นักวิชาการ หรือผู้มีประสบการณ์ด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 5 ท่าน

1.5.4 นำข้อมูลที่ได้จากพระไตรปิฎก คัมภีร์ เอกสารทางวิชาการ งานวิจัย รวมถึงข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา นำมาศึกษาเชิงวิเคราะห์

1.5.5 นำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบของการพรรณนา

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบถึงความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ” ในพระพุทธศาสนา

1.6.2 ทำให้ทราบถึงความหลง “โมหะ” ในพระพุทธศาสนา

1.6.3 ทำให้ทราบถึงหลักธรรมที่นำมาใช้กำจัดความเห็นผิด

1.6.4 ทำให้ทราบถึงหลักธรรมที่นำมาใช้กำจัดความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด

1.6.5 สามารถนำผลการศึกษาเชิงวิเคราะห์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

1.6.6 สามารถนำผลการศึกษาเชิงวิเคราะห์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันตามแนวพระพุทธศาสนา

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม ว่ามิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด หลงผิดก็มี 2 ระดับ เช่นเดียวกัน คือ ทรรตนะ แนวความคิด ค่านิยมที่ปฏิเสธความรับผิดชอบ ไม่ยอมรับการกระทำของตน กับความไม่รู้ไม่เข้าใจโลกและชีวิตตามสภาวะ หลงมองสร้างภาพไปตามความอยากให้เป็น และอยากไม่ให้เป็นของตนเอง อย่างไรก็ตาม ภาระของการศึกษาภายในตัวบุคคลจะเริ่มต้นและดำเนินไปได้ต้องอาศัยการติดต่อกับสภาพแวดล้อมและอิทธิพลจากภายนอกเป็นแรงผลักดัน หรือเป็นปัจจัยก่อตัว ถ้าได้รับการถ่ายทอดแนะนำชักจูงเรียนรู้จากแหล่งความรู้ความคิดที่ถูกต้องหรือรู้จักเล็งจ้องจักษุมองรู้จักเกี่ยวข้องกับพิจารณา โลกและชีวิตในทางที่ถูกต้องก็จะทำให้เกิด สัมมาทิฎฐินำไปสู่การศึกษาที่ถูกต้องหรือมีการศึกษา....ในทำนองเดียวกัน แหล่งที่มาของการศึกษาที่ผิด หรือความไร้การศึกษา ที่เรียกว่า ปัจจัยแห่งมิจฉาทิฎฐิก็มี 2 อย่าง

เหมือนกัน คือ ปรโตโฆสะ เสียงบอกจากภายนอกที่ไม่ติงาม ไม่ถูกต้อง และ อโยนิโสมนสิการ การทำในใจไม่แยกคาย การไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น หรือการขาดโยนิโสมนสิการนั่นเอง⁴

ในหนังสือพุทธธรรมมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับสิ่งที่จะนำมาเป็นปัจจัยในการทำวิจัยในหัวข้อที่ผู้วิจัยสนใจเช่น ปัจจัยที่ทำให้เกิดความหลง “โมหะ” และความเห็นผิด “มิจฉาทิฏฐิ” มี 2 อย่างเหมือนกัน คือ ปรโตโฆสะ (ไม่ติงาม), อโยนิโสมนสิการ เป็นต้น

พระคันทสสาราภิวังศ์ กล่าวถึง อุกุศลมูล ในหนังสือ โภธิปักขิยธรรม สรุปความ ได้ว่า “อุกุศลมูล 3 อย่าง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเป็นรากเหง้าของอุกุศล เมื่อกิเลสทั้ง 3 กองนี้เกิดขึ้นก็เป็นสาเหตุของความชั่วอื่น ๆ เกิดขึ้นได้ง่าย”⁵

ในหนังสือโภธิปักขิยธรรม ได้กล่าว ถึงความหลงในความหมายรากเหง้าของอุกุศล ที่งานวิจัยฉบับนี้ได้ให้ความหมายของความหลง เช่นเดียวกัน

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด ได้ อธิบายว่า โมหะ แปลว่า ความหลง ความเขลา ความโง่ ความไม่รู้ตามที่เป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งได้แก่ อวิชชา นั้นเอง โมหะ เกิดจากความคิดเห็นที่ผิด จากการไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ถึถ้วนก่อน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ประมาท ทะเลาะวิวาท แกร่งแย่งชิงดี อดดี เกียจคร้าน บ้ากาม ออกตัญญู เชื่อง่าย หูเบา โมหะ กำจัดได้ด้วยปัญญา คือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นประจักษ์ในสิ่งนั้น ๆ โมหะ ในคำไทยนำมาใช้ว่า โมโห ซึ่งมีความหมายเพี้ยนไปว่าโกรธ โมหะ เป็นอาการที่ไม่รู้เท่าทันถึงสภาวะธรรมที่แท้จริงของอารมณ์ที่เข้ากระทบกับจิต ทำให้เกิดความวิปริต เห็นผิดไปจากสภาวะธรรมที่แท้จริง ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ⁶

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด ได้ อธิบายว่า โมหะ แปลว่า ความหลง ความเขลา ความโง่ และความหมายอื่น ๆ ตามที่กล่าวข้างต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยฉบับนี้

วคิน อินทสระ กล่าวถึง อุกุศลมูลไว้ในหนังสือ พุทธจริยศาสตร์ สรุปความ ได้ว่า “ความชั่วมีหลายอย่าง แต่ที่เป็นมูลรากเรียกว่าอุกุศลมูล มี 3 อย่าง คือ โลก โกรธ หลง กิเลสทั้ง 3 อย่างนี้แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้ความชั่วอื่น ๆ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดมีอยู่แล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้นไป”⁷

หนังสือ พุทธจริยศาสตร์ ได้ให้ความหมายอุกุศลมูล มี 3 อย่าง คือ โลก โกรธ หลง โดยมีความหมายของความหลง เช่นเดียวกับงานวิจัยฉบับนี้

⁴สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ 47, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2559), หน้า 610-611.

⁵พระคันทสสาราภิวังศ์, *โภธิปักขิยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทบุญศิริการพิมพ์, 2549), หน้า 44.

⁶พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 447

⁷วคิน อินทสระ, *พุทธจริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2549), หน้า 117.

1.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า มัจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ การถือผิด ความงมงายด้วยการยึดถือผิดว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ส่วนสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ การเห็นถูก ความเห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้องความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม⁹

การศึกษาของพระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ คือ “มัจฉาทิฎฐิ” ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

พระรุ่งอรุณ ธรรมโรต (ตึกสมบุรณ์) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิในพรหมชาลสูตร” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ทิฎฐิทั้ง 62 ทิฎฐิ ที่พระพุทธองค์แสดงไว้ในพรหมชาลสูตรนั้น พระองค์ทรงเรียกว่าเป็นมัจฉาทิฎฐิทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าทิฎฐิใดทิฎฐิหนึ่งจะประกอบไปด้วยกุศลธรรมก็ตาม หากทิฎฐิยังทำให้คนผู้นั้น ยังคงต้องวนเวียนอยู่ในวัฏฏะสงสาร พระองค์ก็สรุปว่าเป็นมัจฉาทิฎฐิทั้งสิ้น และสาเหตุการเกิดมัจฉาทิฎฐิในพรหมชาลสูตร สามารถจำแนกแยกออกได้ 2 ฐานะ คือ 1) พวกที่เป็นนักปฏิบัติทำความเพียรจนบรรลุคุณวิเศษ มีฤทธิ์เดช ระลึกชาติได้ มีหุทธิพิภย มีตาทิพย์รู้เห็นสิ่งที่คนทั่วไปไม่ได้เห็น จึงเกิดเป็นความเชื่อ เป็นแนวคิด เป็นคำสอน กับ 2) พวกที่เป็นนักคิด นักเดาชอบคาดคะเนเอาตามความคิดที่คิดได้ จึงเกิดเป็นความเชื่อ เป็นแนวคิด เป็นคำสอน⁹

การศึกษาของพระรุ่งอรุณ ธรรมโรต (ตึกสมบุรณ์) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิในพรหมชาลสูตร” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ คือประเภทของมัจฉาทิฎฐิ เป็นต้น

พระมหาสุเทพ วรปญโญ (สีสังข์) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในปายาสีราชัญญสูตร” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ปายาสีราชัญญสูตร มีเนื้อหาอ้างอิงถึงพระกุมารกัสสปเถระผู้เป็นกัลยาณมิตรและแนะนำบุคคลให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฎฐิ ซึ่งเป็นแนวคิดนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ของบุคคลและสังคม และได้อ้างอิงพระราชทานหนึ่งพระนามว่าปายาสี พระองค์มีแนวคิดปฏิเสธการทำดี ทำชั่วไม่มีผล นรก สวรรค์และสัตว์ผู้เกิดผุดขึ้น เช่น เทวดา เปรตและอสุรกายไม่มีจริงแนวคิดพระองค์จัดเป็นมัจฉาทิฎฐิในพระพุทธศาสนา¹⁰

การศึกษาของพระมหาสุเทพ วรปญโญ (สีสังข์) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในปายาสีราชัญญสูตร” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ เช่น ปัจจัยที่ทำให้พ้นจากมัจฉาทิฎฐิ คือ ปรโตฆัมมะ – กัลยาณมิตร การได้พบเจอและได้ฟังเสียงจากกัลยาณมิตรทำให้หลุดพ้นจากทุกคติ เป็นต้น

⁹พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ), “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560), หน้า 158.

⁹พระรุ่งอรุณ ธรรมโรต (ตึกสมบุรณ์), “ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิในพรหมชาลสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2561), หน้า 89.

¹⁰พระมหาสุเทพ วรปญโญ (สีสังข์), “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในปายาสีราชัญญสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 139.

พระกิตติ กิตติสารโร (จ่ามเงิน) ได้วิจัยเรื่อง “การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5” ผลการวิจัยพบว่า อกุศลมูลมี 3 ประการ ได้แก่ โลภะมูล โทสะมูล และโมหะมูล โลภะมูล คือ ความอยากความใคร่ จนทำให้เกิด การคอร์รัปชั่น การลักทรัพย์ผู้อื่น การปล้น การหลอกลวง การล่วงประเวณีและการเสพยาเสพติด การพูดเท็จ การฉ้อโกง การพูดจาเพื่อเจ้าไร้สาระ การจ้องที่จะเอาสิ่งของของผู้อื่น และเห็นผิดจากคลองธรรม เห็นไม่ตรงตามจริง โทสะมูล หมายถึง ความปองร้าย ความมุ่งร้ายความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความพยาบาทแห่งจิต จนให้เกิดการฆ่าสัตว์ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และโมหะมูล หมายถึง การที่ไม่รู้ตามความเป็นจริงของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พละ 5 คือ ศรัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ ศรัทธาพละ คือความเชื่อที่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นจากอกุศล ได้แก่ เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ศรัทธาเหมือนหัวหน้าในการกระทำความดีต่าง ๆ วิริยพละ ได้แก่ สัมมัปปธาน 4 ประการ สติพละ ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน 4 สมาธิพละ คือ การตั้งมั่นในการเจริญกรรมฐาน และปัญญาพละ คือ การรู้ตามความเป็นจริง ในปฏิจจสมุปบาท ชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 และอริยสัจ 4 วิธีการบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5 ในพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังต่อไปนี้ การศรัทธาในพระรัตนตรัย ผลของกรรม จะทำให้เกิดการทำบุญ ทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา การตั้งความเพียรในการละความชั่ว และทำความดีอย่างต่อเนื่อง จิตใจจึงจะสกัดจากอกุศลธรรม การไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเจริญสติปัฏฐาน จิตใจจะหลุดพ้นจากอกุศล การตั้งมั่นในอามรณกรรมฐาน เพื่อจะให้เกิดปัญญาที่ลึกซึ้ง และการรู้ตามความเป็นจริงในปฏิจจสมุปบาท การรู้แจ้งในชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 ไตรลักษณ์ อริยสัจ 4 คือ การบรรเทาอกุศลมูล”¹¹

การศึกษาของพระกิตติ กิตติสารโร (จ่ามเงิน) ได้วิจัยเรื่อง “การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ คือกล่าวถึง อกุศลมูลมี 3 ประการ ได้แก่ โลภะมูล โทสะมูล และโมหะมูล โดยมีการพิจารณาการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากความหลง “โมหะ” เป็นต้น

พระอธิการสงค์ ภาททมนโน (ศรพรม) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า “...ปัญหาการขาดศีลธรรมและจริยธรรมในสังคม และมีจุดเริ่มต้นมาจากโมหะ คือ ความหลง ไม่เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ไม่เชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ...คนมีศัตรูตัวสำคัญได้แก่ โมหะ ที่แปลว่า ความหลง ความเขลา ความโง่, ความไม่รู้ตามที่เป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ...”¹²

การศึกษาของพระอธิการสงค์ ภาททมนโน (ศรพรม) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ คือ เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะ ในความหมายของโมหะเกิดจากความคิด

¹¹พระกิตติ กิตติสารโร (จ่ามเงิน), “การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560), หน้า 326.

¹²พระอธิการสงค์ ภาททมนโน (ศรพรม), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2559), หน้า 128.

ผิด จากการไม่ใช่ปัญญาในการพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ จึงนำหลักปัญญา 3 เข้ามาแก้ไขความหลง “โมหะ” เป็นต้น

พระสมคิด ปญญาวชิโร (สมัย) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “เทคนิคการจัดการกับกิเลสในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี อุกุศลมูล” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า “กิเลสมีลักษณะเศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์และความทุกข์เกิดทางจิตใจ มีลักษณะรุนแรงได้แก่ การกระทำผิดทางกาย ทางวาจา และระดับกลางคือการคิดไม่ดีทางใจนึกคิดเรื่องงาม การนึกคิดปองร้ายและคิดเบียดเบียน ระดับเบา มีลักษณะละเอียดคือการคิดเรื่องทั่วไปที่ไม่ใช่กุศลความดี อุกุศลมูลเป็นสาเหตุรากเหง้าหรือต้นตอของการประพฤติชั่วมี 3 อย่าง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง... อุกุศลมูลมีโทษ 2 อย่างคือ โทษในปัจจุบันเป็นความทุกข์ทางกายและจิตใจ โทษในภพหน้าได้แก่ การเกิดใหม่ในภูมิต่าง ๆ มีนรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น¹³

การศึกษาของพระสมคิด ปญญาวชิโร (สมัย) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “เทคนิคการจัดการกับกิเลสในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี อุกุศลมูล” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้ คือได้มีการกล่าวถึง ความหลง “โมหะ” ในรูปแบบของรากเหง้าของอกุศลมูล และการนำเสนอเทคนิคการจัดการ ซึ่งมีแนวความคิด ว่าด้วย โมหะ เช่นเดียวกัน เป็นต้น

รุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อุกุศลมูลจึงมีอยู่ 3 ประเภท คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งอกุศลมูลทั้ง 3 ประเภทนี้ ต่างก็มีระดับของกิเลสตั้งแต่ขั้นละเอียดจนถึงขั้นหยาบ สำหรับกิเลสขั้นละเอียดยังไม่ทำให้ผู้ที่มิมีกิเลสในขั้นนี้เสียหายอะไร แต่กิเลสระดับขั้นหยาบจะทำให้ผู้ที่มิมีกิเลสในขั้นนี้เกิดความเสียหายนานาประการ ซึ่งโลภะ โทสะ และโมหะ จัดเป็นกิเลสขั้นหยาบ ด้วยเหตุนี้ตามแนวคิดทางพุทธศาสนา กิเลสที่เป็นอกุศลมูลอันประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ จึงเป็นสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ในสังคม กล่าวคือ...กิเลสที่เป็นอกุศลมูลประเภทโมหะเป็นสาเหตุของปัญหาค่านิยมที่ไม่แน่นอน ปัญหาโสเภณี และปัญหาการฆ่าตัวตาย¹⁴

การศึกษาของรุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับหัวข้อวิจัยฉบับนี้คือกล่าวถึง ความหลง “โมหะ” ในความหมายของอกุศลมูล

สรุปว่า จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนข้อมูลในการจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ สามารถนำมาเป็นแนวการศึกษาวิเคราะห์ : ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ให้ได้เห็นว่าความหลง (โมหะ) นั้นเป็นอกุศลมูลตัวสำคัญที่ทำให้เกิดอกุศลมูลตัวอื่น ๆ ตามมาเพราะเมื่อบุคคลใดมีความหลงเข้าครอบงำย่อมมีความมืดบอดของปัญญา ย่อมเป็นจุดหรือฐานให้เกิด ความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ในสิ่งต่าง ๆ ได้ง่ายมากยิ่งขึ้น และสามารถนำพาการดำเนินชีวิตให้ไปสู่ความฉิบหายได้ง่าย ดังนั้นสิ่งที่จะมาช่วยให้บุคคลนั้นรอดพ้นจาก

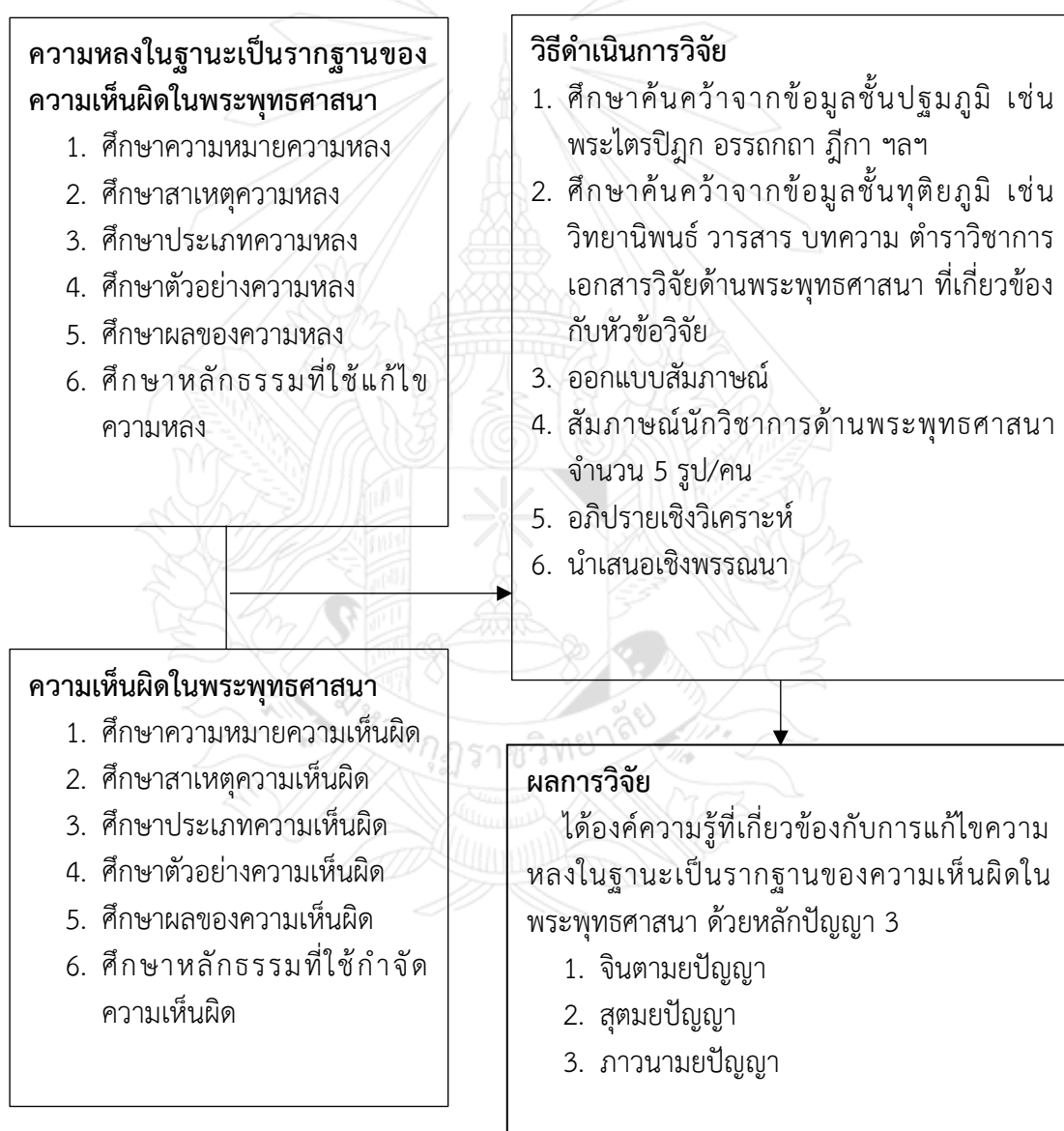
¹³พระสมคิด ปญญาวชิโร (สมัย), “เทคนิคการจัดการกับกิเลสในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี อุกุศลมูล”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 138.

¹⁴รุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2559), หน้า 79.

มิจฉาทิฎฐิหรือความเห็นผิด ย่อมต้องทำลายความหลงให้หมดสิ้นด้วยการใช้หลักปัญญา 3 เข้ามาแก้ไข พร้อมกับแนวปฏิบัติ เช่น สมถะ-วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นต้น ซึ่งความหลงในพระพุทธศาสนา หรือ “โมหะ” ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้แสดงความหมายที่มีลักษณะหยาบกว่า อวิชาที่มีความไม่รู้ในระดับความละเอียดในชั้นโลกุตระ หรือกล่าวว่า อวิชา คือความไม่รู้ในอริยสัจ ดังที่จะนำเสนอในบทต่อไป

1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดไว้ดังต่อไปนี้

1.9 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ความหลง หรือเรียกว่า “โมหะ” หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย ความไม่รู้ปฏิจจนสมุพบาท ไม่รู้ไม่เห็น ปัญญาทรม โง่เขลา ไม่รู้ซัด ความลุ่มหลง ความหลงใหล อกุศลมูล คือ โมหะ โดยมีความหมายหยาบกว่า อวิชชา

ความเห็นผิด หรือเรียกว่า “มิจฉาทิฎฐิ” หมายถึง ความเห็นที่วิปริต ความเห็นผิดเป็นชอบ มีความคิดไม่แยบคายในการพิจารณาปัญหา มีความเห็นยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งใดเที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งใดขาดสูญ สิ่งใดไม่มีเหตุ ถืออะไรเป็นเหตุไม่ได้ โดยมีความเห็นตามสิ่งที่ตนยึดถือ ไม่มีการใช้ปัญญาในการพิจารณาในการดำเนินชีวิต

พระพุทธศาสนา หมายถึง หลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ เอกสารงานวิจัยทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

ศึกษาเชิงวิเคราะห์ หมายถึง ศึกษาให้เห็นถึงปัจจัยรายละเอียดเนื้อหา และการนำหลักธรรมมาใช้ในการแก้ไข ด้วยการตีความ ขยายความ แจกแจง และนำเสนอตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

บทที่ 2

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ถ้าจะกล่าวถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็จะมีถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ หลักคำสอนมีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์สำหรับบุคคลที่ต้องการศึกษา นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง ทำให้การอยู่ร่วมกันของสังคมมีความสุข หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ล้วนนำมาซึ่งความเจริญให้แก่ผู้ที่นำมาปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เข้าใจเรื่อง บาป บุญ ภพนี้ภพหน้า แนวคิดเกี่ยวกับความเห็นผิด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มิจฉาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นได้ยาก เพราะความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ย่อมเกิดขึ้นกับบุคคลที่ปฏิเสธการทำความดี ไม่เชื่อเรื่องทำดีได้ชั่วได้ชั่ว หากบุคคลใดเกิดมียความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ขึ้นในความคิดย่อมถือได้ว่าเป็นบุคคลอันตรายทั้งตนเองและผู้อื่น ต่อเนื่องถึงสังคมส่วนรวม ดังนั้นจึงจะนำเสนอการศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฏฐิ) ในหัวข้อดังนี้

- 2.1 ความหมายความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 2.2 สาเหตุความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 2.3 ประเภทความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 2.4 ตัวอย่างความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 2.5 ผลของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา
- 2.6 หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดตามหลักพระพุทธศาสนา
- 2.7 สรุปความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

2.1 ความหมายความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดจัดแบ่งแนวคิดเกี่ยวกับคำว่าความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา หรือเรียกว่า “มิจฉาทิฏฐิ” โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1 ความหมายความเห็นผิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระพุทธองค์ทรงปรารถนาให้ผู้ที่ยังธรรมให้เข้าใจในอริยสัจ เพื่อให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งหมายถึงวิภูฏะสงสารอันหาเบื้องต้นและที่สุดมิได้ ดังนั้น ทิฏฐิใดถึงแม้ประกอบไปด้วยกุศลธรรม หากไม่นำพาไปสู่การออกจากวิภูฏะ หยุดการเวียนว่าย ตาย เกิด พระพุทธเจ้าทรงรวมเป็นมิจฉาทิฏฐิ ทั้งนี้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียว เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลคนเดียวคือใคร คือบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิมีความเห็นวิปริต เขาทำให้คนเป็นอันมากออกจากสัทธรรมแล้ว ให้ตั้งอยู่ในอสัทธรรม ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียวนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย”¹ ความหมาย ของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะจำแนกออกเป็น 3 ปิฎก ดังนี้

¹อง.เอก.33/191/165.

1. ความหมายในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก มักจะกล่าวถึงความผิดของเหล่าภิกษุ ว่าเป็น มิจฉาทิฎฐิ ดังนี้

“อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 5 นี้แล

อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 5 แม้อื่นอีก องค์ 5 อะไรบ้าง คือ 1) เป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาซีพทางกาย, 2) เป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาซีพทางวาจา, 3) เป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาซีพทางกายและทางวาจา, 4) เป็นมิจฉาทิฎฐิ และ 5) มีอาชีวิวัตติ

อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 5 นี้แล

อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 5 แม้อื่นอีก องค์ 5 อะไรบ้าง คือ 1) พุทธิพระพุทเจ้า, 2) พุทธิพระธรรม, 3) พุทธิพระสงฆ์, 4) เป็นมิจฉาทิฎฐิ และ 5) มีอาชีวิวัตติ

อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 5 นี้แล”²

ความหมายของมิจฉาทิฎฐิ ตามแนวพระวินัยปิฎกมีปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ว่า “หมุ่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตือนพระอรียเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ หมุ่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก”³ มิจฉาทิฎฐิในความหมายของพระวินัยปิฎก หมายถึง บุคคลใดหรือภิกษุที่มีความประพฤติปฏิบัติด้วยกายทุจริต วาจาททุจริต มโนทุจริต พุทธิพระพุทเจ้า พุทธิพระธรรม พุทธิพระสงฆ์ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย, ภิกษุที่กระทำผิดพระวินัยปิฎก ย่อมกล่าวได้ว่ามีความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ” เป็นที่ตั้งแห่งการประพฤติปฏิบัติ

2. ความหมายในพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎกให้ความหมาย มิจฉาทิฎฐิ ไว้ว่า ผลของบุญ-บาปไม่มี กรรมดี -กรรมชั่วไม่มี ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาทิฎฐิเป็นไฉน คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 1 ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 1 สังเวทที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล 1 ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วไม่มี 1 โลกนี้ไม่มี 1 โลกหน้าไม่มี 1 มารดาไม่มี (คุณ) 1 บิดาไม่มี (คุณ) 1 สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะไม่มี 1 สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี 1 นี้มิจฉาทิฎฐิ”⁴

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียว เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลเพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลคนเดียวคือใคร คือบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นวิปริต เขาทำให้คนเป็นอันมากออกจากศีลธรรมแล้ว ให้ตั้งอยู่ในอศีลธรรม ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียวนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย”⁵

²วิ.ปริ.10/1163/692-693.

³วิ.มหาวิ.1/3/8.

⁴ม.อุ.22/255/321.

⁵อง.เอก.33/191/165.

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ ข้อหนึ่ง ซึ่งจะมีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลายโทษทั้งหลายที่มีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างไร”⁶

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นบุคคลอื่นแม้คนเดียว ที่ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดา และมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนกับโมฆบุรุษชื่อว่ามักขลินี้เลย ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลพึงทิ้งลอบไว้ที่ปากแม่น้ำ เพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์ เพื่อความเสื่อม เพื่อความพินาศแก่ปลาเป็นอันมาก. แม้อันใด โมฆบุรุษชื่อว่ามักขลิ ก็ฉนั้นนั่น เหมือนกันแล เป็นดังลอบสำหรับดักมนุษย์เกิดขึ้นแล้วในโลก เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เพื่อความเสื่อม เพื่อความพินาศแก่สัตว์เป็นอันมาก”⁷

มิจฉาทิฏฐิในความหมายของพระสุตตันตปิฎกหมายถึง บุคคลใดเมื่อมีความเห็นผิดเกิดขึ้นในตนเองย่อมมองว่า ผลของบุญบาปไม่มี มารดาบิดาไม่มี (คุณ) โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี หรือกล่าวได้ว่าผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐิเข้าครอบงำย่อมเป็นบุคคลที่ไร้ประโยชน์ อยู่ที่ใดนำความทุกข์มาสู่ตนและสังคม

3. ความหมายในพระอภิธรรมปิฎก

ความหมายในพระอภิธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

พระอภิธรรมปิฎก ในหมวดอกุศลธรรม ว่า “มิจฉาทิฏฐิมิในสมัยนั้น เป็นไฉน ? ทิฏฐิความเป็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สัญโญชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความตั้งมั่น ความยึดมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิบ่อเกิดแห่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์ การถือโดยวิปลาส ในสมัยนั้น อันใด นี้ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิมิในสมัยนั้น”⁸

“คำว่า มิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นที่ไม่จริง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า ความเห็นที่คลาดเคลื่อนโดยถือเอาผิด. ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ แม้เพราะอรรถว่า เป็นความเห็นอันบัณฑิตเกลียด เพราะนำมาแต่ความฉิบหาย. แม้นมิจฉาสังกัปปะ (มิจฉาสงกัปโป) เป็นต้นก็นัยนี้แหละ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนเห็นผิด หรือเห็นผิดเอง หรือทิฏฐินี้เป็นเพียงความเห็นผิดเท่านั้น. มิจฉาทิฏฐินั้น มีการยึดถือมั่นโดยอุบายไม่แยบคายเป็นลักษณะ (อโยนิโส อภินิเวสลักษณะ) มีความยึดมั่นผิดสภาวะเป็นรส (ปรามาสรส) มีความยึดถือผิดเป็นปัจจุภูฐาน (มิจฉาภินิเวสนปัจจุภูฐาน) มีความไม่ต้องการเห็นพระอริยะทั้งหลายเป็นต้นเป็นปทัฏฐาน (อริยานิ อทสสนกามตาทิปทัฏฐาน) พึงเห็นว่าเป็นโทษอย่างยิ่ง. แม้นมิจฉาสังกัปปะเป็นต้น มีความต่างกันเพียงคำว่า มิจฉา เท่านั้น. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวในอธิการแห่งกุศลนั้นแหละ.”⁹

“ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า เห็นผิดโดยความไม่ถือเอาตามความเป็นจริง. มิจฉาทิฏฐินั้นมีความเห็นวิปริตเป็นลักษณะโดยนัยเป็นอาทิว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่ามีโทษน้อยและมีโทษมากเหมือนสัมผัปปลาปะ อีกอย่างหนึ่ง อนิยตฉาทิฏฐิมิโทษน้อยนิยตมิจฉาทิฏฐิมิโทษมาก. มิจฉาทิฏฐิมิ 2 อย่าง คือ

⁶อง.เอก.33/193/165.

⁷อง.เอก.33/194/165-166.

⁸อภิ.สง.76/291/13.

⁹อภิ.สง.อ.76/5.

1. เรื่องวิปริตโดยอาการที่บุคคลถือเอา (วตฺถุโน คหิตาการวิปริตตา)
2. ความปรากฏแห่งเรื่องนั้นโดยความไม่เป็นจริงตามที่ยึดถือ (ยถา ตํ คณฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสุปฺภูฏานํ)

บรรดามัจฉาทิฎฐิเหล่านั้น กรรมบถย่อมขาด เพราะนัตถิกทิฎฐิ อเหตุกทิฎฐิ และอภิกิริยทิฎฐิ เท่านั้น กรรมบถย่อมไม่แตกไปเพราะทิฎฐิอื่น ๆ”¹⁰

ในความหมายของอภิธรรมปิฎกมีความเห็นวิปริตเป็นลักษณะความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง มีความยึดมั่นถือมั่นต่อความคิดที่ไม่มีความแยบคายในการพิจารณาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ เมื่อมีความเห็นผิดเป็นหลักในการดำเนินชีวิตย่อมนำไปสู่ความล้มเหลว

2.1.2 ความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในพระอภิธรรมโชติกะได้ให้ความหมายมัจฉาทิฎฐิไว้ว่า คำว่า มัจฉาทิฎฐิ เมื่อแยกบทแล้วได้ 2 บท คือ มัจฉา + ทิฎฐิ มัจฉา แปลว่า วิปริต ทิฎฐิ แปลว่า ความเห็น เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็จะแปลว่า “มัจฉาทิฎฐิ” แปลว่าความเห็นที่วิปริต หมายถึงความเห็นที่ผิดแยกไปจากความเป็นจริง แสดงวณัตถะ (บทวิเคราะห์) ว่า “มัจฉา ปสฺสตีติ=มัจฉา ทิฎฐิ” ธรรมชาติโดยย่อมีความเป็นวิปริตอันผิดแยกไปจากความจริง ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่ามัจฉาทิฎฐิ ได้แก่ทิฎฐิเจตสิก ตามธรรมดามัจฉาทิฎฐิเจตสิกนี้ ย่อมไม่มีความเชื่อความเลื่อมใสในคำสั่งสอนของสัตว์บุรุษ และบัณฑิตทั้งหลาย คือ ประพฤติตรงกันข้ามกับคำสั่งสอนเหล่านั้น¹¹

ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านวิเคราะห์ว่า มัจฉา ปสฺสนตี ตาย สยฺ วา มัจฉา ปสฺสนตี มัจฉาทสฺสนมตฺตํ วา เอสาติ มัจฉาทิฎฐิ สัตว์ทั้งหลายย่อมเห็นผิดด้วยธรรมชาตินั้นเป็นเหตุ ธรรมชาติ นั้นสักว่า เห็นผิดเป็นเหตุนี้ จึงชื่อว่ามัจฉาทิฎฐิ อนึ่ง ธรรมชาติใด ย่อมเห็นผิดอยู่เองธรรมชาตินั้น ชื่อว่ามัจฉาทิฎฐิ นัยหนึ่ง ธรรมชาตินั้น สักว่าเป็นอันเห็นผิดเหตุนี้ จึงชื่อว่า มัจฉาทิฎฐิ นอกจากนี้ ท่านได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของมัจฉาทิฎฐิไว้ว่า “มัจฉาทิฎฐินั้น มีความยึดมั่นโดยไม่ถูกทางเป็นลักษณะ มีอันจับเอาผิด ๆ เป็นรส มีความปักใจผิดเป็นปัจจุปปุฏฐาน มีโทษมีความไม่ยอมเห็นพระอริยะทั้งหลาย เป็นต้น เป็นปทัฏฐาน¹²

มัจฉาทิฎฐิในความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา คือความเห็นที่วิปริต ผิดธรรมชาติจากความเป็นจริง ไม่มีความเชื่อในคำสั่งสอนของครูอาจารย์ หรือบัณฑิต มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนยึดถือ ไม่เชื่อในพระอริยะ

2.1.3 ความหมายของความเห็นผิดในพจนานุกรม

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายว่า (1) [ติดถิ] น. ความเห็น เช่น สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มัจฉาทิฐิ ความเห็นผิด (ป. ทิฎฺฐ; ส. ทฤษฏฺฐิ), (2) น. ความอวดดีถือดี เช่น เขามีทิฐิมาก. (ป. ทิฎฺฐ; ส. ทฤษฏฺฐิ)¹³

¹⁰อภิ.สง.อ.75/273-274.

¹¹พระสังฆมณฑลชวตฺตนิคม ธรรมจริยะ ปรมัตถโชติกะ, *มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่5*, (กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2517), หน้า 169.

¹²มหาภิกษุราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอน 1*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาภิกษุราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 89.

¹³ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, <www.royin.go.th.>.

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พ.ศ.2561 อธิบายว่า “ทิวฏฐิ” ความเห็น, ความเข้าใจ, ความเชื่อถือ, ทั้งนี้ มักมีคำขยายนำหน้า เช่น สัมมาทิวฏฐิ (ความเห็นชอบ) มิจฉาทิวฏฐิ (ความเห็นผิด) แต่ถ้า ทิวฏฐิ มาคำเดียวโดด มักมีนัยไม่ดี หมายถึง ความยึดถือตามความเห็น, ความถือมั่นที่จะทำให้เป็นไปตามความเชื่อถือหรือความเห็นของตน, การถือยึดเอาความเห็นเป็นความจริง, ความเห็นผิด, ความยึดติดทฤษฎี; ในภาษาไทยมักหมายถึงความตั้งต้อถือมั่นในความเห็น (พจนานุกรมเขียน ทิวฏฐิ); (ข้อ 4 ในสังโยชน์ 10 ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ 3 ในอนุสัย 7, ข้อ 3 ในปปัญจจะ 3).. ทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิด มี 2 ได้แก่ 1. สัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง และ 2. อุจเฉททิวฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ, อีกหมวดหนึ่ง มี 3 คือ 1. อภิรียาทิวฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ 2. เหตุกทิวฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ และ 3. นัตถิกทิวฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี คือ ถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ เช่นว่า มารดาบิดาไม่มี¹⁴ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พ.ศ.2561 อธิบายว่า “มิจฉาทิวฏฐิ” คือ เห็นผิด ได้แก่ ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ มิจฉาทิวฏฐินี้ เป็นหนึ่งในทางผิด 10 ทาง ที่เรียกว่า มิจฉัตตะ 10 (ภาวะที่ผิด, ความเป็นสิ่งที่ผิด)¹⁵

2.1.4 ความเห็นผิดในพุทธศาสนาในความหมายอื่น ๆ

เพื่อให้ทราบถึงความหมายความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ในด้านต่าง ๆ จึงขอนำเสนอ ดังนี้

1. ในทิวฏฐิกถา กล่าวถึงความเห็นผิด มีความหมาย ดังนี้

1) ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

2) ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิด ซึ่งจักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

3) ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิวฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ว่า นั่นของเรา เรา

¹⁴สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 33, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธรรม, 2561), หน้า 145.

¹⁵สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 40, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธรรม, 2561), หน้า 246.

เป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฏฐิ คือ ความลุ่มคล่ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โภกฐัพพวิตก ธรรมวิตก ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฏฐิ คือ ความลุ่มคล่ำด้วยความถือผิดซึ่งรูปวิจาร์ สัททวิจาร์ คันธวิจาร์ รสวิจาร์ โภกฐัพพวิจาร์ ธรรมวิจาร์ ว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

4) ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฏฐิ คือ ความลุ่มคล่ำด้วยความถือผิดซึ่งปฐวีภคินอาโปภคิน เตโชภคิน วาโยภคิน นีลกภคิน ปิตกภคิน โลหิตกภคิน โอทาทกภคินอากาศภคิน วิญญาณภคิน ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

5) ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ฯลฯ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร สมอง ศีรษะ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

6) ทิฏฐิ คือความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งจักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะรสายตนะ กายายตนะ โภกฐัพพายตนะ มนายตนะ ธรรมายตนะ จักขุธาตุรูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสธธาตุ สัทธาธาตุ โสทวิญาณธาตุ ฆานธาตุคันธธาตุ ฆานวิญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญาณธาตุ กายธาตุโภกฐัพพธาตุ กายวิญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญาณธาตุ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

7) ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

8) ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญาภพ อสัญญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ปฐมฆาน ทุตติยฆาน ตติยฆาน จตุตถฆาน เมตตาคเจโตวิมุตติ กรณาคเจโตวิมุตติ มุชิตาคเจโตวิมุตติ อุเปกขาคเจโตวิมุตติ อากาสานัญจายตนสมาบัติ วิญญานัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญาภพ สัญญาตนสมาบัติ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

9) ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดซึ่งอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา และมรณะว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา. ทิฏฐิ คือความลุ่มคล่ำด้วยความถือผิดอย่างนี้¹⁶

2. ทิฏฐิ ในความหมายเป็นคำเดียว มีความหมายในเชิงลบอย่างเดียว ปรากฏในข้อธรรมหลายข้อ ตัวอย่างเช่น

1) ปปัญจธรรม 3 คือ กิเลสเครื่องเนิ่นช้า กิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่งยึดถือ พิสดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความจริงที่ง่าย ๆ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงและทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องตรงไปตรงมา **ให้ความหมายทิฏฐิ** ว่าความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้โดยมงายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใครตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา

¹⁶พ.ฎ. 69/295-303/1-4.

หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบคั้นผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน, ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง¹⁷

2) **อนุสัย 7** คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน **ให้ความหมายว่าทิวฐิ** คือ ความเห็นผิด การถือความเห็น เอาความเห็นเป็นความจริง¹⁸

3) **กิเลส 10** คือ สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง **ให้ความหมายว่าทิวฐิ** คือ ความเห็นผิด¹⁹

4) **สังโยชน์ 10** คือธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ **ให้ความหมายว่าทิวฐิ** คือ ความเห็นผิด²⁰

5) **เจตสิก 52** คือ ธรรมที่ประกอบกับจิต สภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์ และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต อากาโรและคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต **ให้ความหมายว่าทิวฐิ** คือ ความเห็นผิด²¹

2.1.5 ความเห็นผิดในทรรศนะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

เพื่อให้ความหมายของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาครอบคลุมหลายแนวคิด จึงเสนอความหมายในทรรศนะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ท่านได้อธิบายว่า ทิวฐูปาทาน ความยึดถือทิวฐิ คือ ความเห็น และได้แสดงถึงทิวฐิ คือ ความเห็นผิดต่าง ๆ ที่เป็นอย่างรุนแรง เป็นนิยตมิจฉาทิวฐิความเห็นผิดที่ดั่งลง อภิรียทิวฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ คือไม่มีบุญไม่มีบาป อเหตุกทิวฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุคือผลที่ได้ต่าง ๆ บังเกิดขึ้นตามคราวแห่งโชคเคราะห์ นัตถิกทิวฐิ ความเห็นว่าไม่มี เป็นการปฏิเสธสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ ปฏิเสธคติธรรมดา เช่น คติกรรมและผลของกรรม เป็นความเห็นที่ผิดหลักพุทธศาสนาสิ้นเชิง

แสดงว่า ความเห็นผิดทั้ง 3 นี้ห้ามทั้งสุดคือ คติที่ดี ห้ามทั้งมรรคผลนิพพานและได้แสดงต่อไปถึงทิวฐิคือความเห็น 2 อย่างคือ สัสตทิวฐิ ความเห็นว่าเที่ยง, อุจเฉททิวฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ กล่าวสั้น ๆ ง่าย ๆ คือเห็นว่าตายเกิดกับตายสูญ แต่ต้องเข้าใจว่าเห็นว่าตายเกิดเป็นสัสตทิวฐิ นั่นคือต้องเกิดซ้ำไปไม่มีที่สิ้นสุด แต่กล่าวสั้นว่า เห็นว่าตายเกิดกับเห็นว่าตายสูญ²²

พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านอธิบายคำว่า มิจฉาทิวฐิ คือ มีความเห็นวิปริต คำว่า สมาทานกรรมของมิจฉาทิวฐิ คือ ผู้มีกรรมหลายอย่างที่ตนยึดมั่นไว้ด้วยอำนาจมิจฉาทิวฐิ ทั้งยังจะชักชวนคนอื่น ๆ ไปในทางกายกรรมเป็นต้นอันมีมิจฉาทิวฐิเป็นเหตุอีกด้วย²³

พระพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับมิจฉาทิวฐิว่า “ทิวฐิต่าง ๆ (มิจฉาทิวฐิ) นี้เกิดขึ้นเพราะความไม่รู้ (อวิชชา) เมื่อไม่รู้ก็มีความเข้าใจเอาเองตามความโง่เดิม ๆ ของตน เช่น เห็นว่าสิ่งนี้รัก

¹⁷สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 94-95.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 235-236.

²⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

²¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 278-279.

²²สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), *สัมมาทิวฐิ (ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ)*, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นันทพันธ์, 2555), หน้า 72-73.

²³พระพุทธโฆษาจารย์, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลโดยสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, 2546), หน้า 699.

นำยึดถือ สิ่งนี้เที่ยงถาวร เป็นความสุขเป็นตัวตนแทนที่จะเห็นว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงมายาที่ลวงตา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้เป็นต้น อะไร ๆ ที่ตนเข้าใจมาแล้วละก็ต้องไม่ยอมรับว่าผิด ทั้งที่บางที่ตัวเองก็เหมือนรู้อยู่ว่าผิด แต่ก็ไม่ยอม”²⁴

พระพุทธ ขิปปปณโณ ท่านอธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดนั้น มีหลายขั้นตอนด้วยกันเช่น เห็นว่าบาปไม่มี บุญไม่มี ทำดีทำชั่วไม่มีผลที่จะได้รับและเห็นว่าในภพหน้าชาติหน้าไม่มีตายไปแล้วไม่ได้เกิดอีกนรกไม่มี สวรรค์ไม่มี นิพพานไม่มี เกิดมาในชาติเดียวตายแล้วก็หมดกันไป ในชีวิตที่มีอยู่ต้องการอะไร มีความอยากในสิ่งใด เอาให้สมใจชอบก็แล้วกัน นี่ก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด อีกอย่างหนึ่ง ความเห็นผิดอย่างนี้มีในหมู่ ตโม ตมปรายโน คือ กลุ่มที่มีตมาแล้วและจะมีตต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด หรือหมู่ ปทปรมะ คือผู้หนา ผู้มีดี ผู้บอด จะโปรดให้กลับใจไม่ได้เลย หรือเรียกว่าผู้ตกอยู่ในโลกมืด ความมืดของเขาเป็นอย่างไร เขาก็มีความเข้าใจไปตามภาษาของคนมืดบอดนั่นเอง กลุ่มนี้หรือบุคคลนี้ก็ปล่อยให้เขาไปตามเส้นทางของเขาไปก่อน จะไปเตือนรื้อกับคนประเภทนี้ทำไม่²⁵

อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “มิจฉาทิฏฐิ แปลว่าเห็นผิด เห็นผิดจากใคร เห็นผิดจากพระพุทธเจ้า หรือว่าเห็นผิดจากอาจารย์ ไม่เช่นนั้น ก็เห็นผิดจากเหตุผลเราไปเห็นผิดจากที่เขาเป็นอยู่ ถ้าเห็นถูกสัมมาทิฏฐิก็เป็นปัญญา เวลานั้นรู้สึกได้ว่า เรานั่ง นีมันผิดมันไม่ตรงความจริง ที่จริงไม่มีเรา มีแต่รูปกับนาม เราที่โหนมีความรู้สึกได้ว่า เรานั่ง นีมันผิด มันไม่ตรงความจริง ความจริงมันไม่มี ผู้หญิงนั่ง ผู้ชายนั่งก็ไม่มี ท่าที่นั่นจะเป็นผู้หญิงผู้ชายได้อย่างไรเห็นเหมือนกัน นี่ เราเห็นผู้หญิงเห็นเห็นไม่เป็นทั้งผู้หญิง ผู้ชาย สภาวะของมันทำหน้าที่ เมื่อได้ปัจจัยก็ทำหน้าที่ เห็น เมื่อได้ปัจจัยก็ทำหน้าที่ได้ ยิน แต่ไม่ใช่ผู้หญิงผู้ชาย”²⁶

วคิน อินทสระ ได้อธิบายความหมายว่า “มิจฉาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นผิด คือ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น ทำดี ทำชั่ว ไม่ได้ดี ไม่ได้ชั่ว เป็นต้น มิจฉาทิฏฐิมิโทษน้อยเพราะมีการเสพคุ่น (อาเสวนะ) น้อย, มิโทษมากเพราะมีอาเสวนะมาก คือ หนาแน่นมากและลึกมาก”²⁷

สรุปความหมายความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่วิปริต ความเห็นผิดเป็นชอบ มีความคิดที่ไม่แยบคายในการพิจารณาปัญหา มีความเห็นยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งใดเที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งใดขาดสูญ สิ่งใดไม่มีเหตุ ถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ โดยมีความเห็นตามสิ่งที่ตนยึดถือ ไม่มีการใช้ปัญญาในการพิจารณาในการดำเนินชีวิต โดยยึดถือว่าการกระทำใดของตนเองนั้นถูกต้องของคนอื่นผิดหมด มีความประพฤติปฏิบัติ กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต พุทธิ พระพุทธเจ้า พุทธิพระธรรม พุทธิพระสงฆ์ เป็นบุคคลที่ไร้ซึ่งประโยชน์ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบายทุกติ วิบาต นรก ความเห็นผิด “มิจฉาทิฏฐิ” ความเห็นที่วิปัสส บุคคลที่เดินไปตามทางแห่งกรรมชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นทางแห่งอกุศลกรรมบถ ความเห็นผิด “มิจฉาทิฏฐิ” มีความเห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ มิจฉาทิฏฐิเท่านั้นชื่อว่ามิโทษมาก เช่น มิจฉาทิฏฐิชื่อว่า นิยต

²⁴พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์*, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สบายใจ, 2501), หน้า 50.

²⁵พระพุทธ ขิปปปณโณ, *สัมมาทิฏฐิ 1*, (อุดรธานี : วัดป่าบ้านค้อ, 2556), หน้า 3-6.

²⁶อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์, *แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาวิสุทธิ 7*, (กรุงเทพฯ : หจก.ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, 2548), หน้า 19.

²⁷วคิน อินทสระ, *พุทธจริยศาสตร์*, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สบายใจ, 2501), หน้า 50.

มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดอันดี ไม่มีเขตกำหนด เป็นรากเหง้าของวิภูฏะ ทั้งสวรรค์ทั้งมรรค ย่อมไม่มีแก่คนผู้ประกอบด้วยนियตมิจฉาทิฏฐิ

2.2 สาเหตุความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ในทิฏฐิถกฐา ว่าด้วยทิฏฐิ กล่าวถึงที่ตั้งของทิฏฐิไว้ 8 ประการ ดังนี้ “ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ 8 เป็นไฉน ? แม้ชั้นทั้งหลายก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ แม้อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ มิตรชั่วเสียแต่ที่อื่น ทุกอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ

ชั้นทั้งหลายเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ เพราะอรรถว่าเป็นที่อาศัยตั้งขึ้น แม้ชั้นทั้งหลายก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิอย่างนี้... อวิชชา... ผัสสะ... สัญญา... วิตก.. อโยนิโสมนสิการ... มิตรชั่วเสียแต่ที่อื่นก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ เพราะอรรถว่าเป็นที่อาศัยตั้งขึ้น แม้เสียแต่ที่อื่นก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิอย่างนี้ ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ 8 เหล่านี้”²⁸

1. สาเหตุที่เกิดจากชั้น 5

ในที่นี้หมายถึง อูปาทานชั้น 5 “ภิกษุทั้งหลาย ก็อูปาทานชั้น 5 เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อูปาทาน นี้เรียกอูปาทานชั้น คือรูป เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อูปาทาน นี้เรียกว่าอูปาทานชั้นคือ วิญญาณ ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าอูปาทานชั้น 5”²⁹

2. สาเหตุที่เกิดจากอวิชชา

อวิชชา ความไม่รู้จริง, ความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริง คือความไม่รู้ริยสัจ 4 (ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์), ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ทั้งอดีตและอนาคต ไม่รู้ปฏิจสุมุบาท อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา, กิเลสที่หมักหมมหรือติดอยู่ในสันดาน ทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง³⁰ ไม่รู้ปฏิจสุมุบาท สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเนื่องจากไม่รู้จริง (อวิชชา) จึงนำไปสู่ปัจจัยให้เกิดสังขาร ทำให้เกิดการปรุงแต่งย่อมนำไปสู่การเกิดขึ้นของวิญญาณ ให้เกิดตมหาความ ต้องการ ยึดมั่นถือมั่นให้เกิดอูปาทานชั้น 5 เป็นวิภูฏะของปฏิจสุมุบาท เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีสิ้นสุดเพราะความไม่รู้จริง คือ อวิชชา

3. สาเหตุที่เกิดจากผัสสะ

ผัสสะ การถูกต้อง, การกระทบ, หรือเรียกว่า สัมผัส คือการกระทบ, การถูกต้องที่ทำให้เกิดความรู้สึก, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ มี 6 เริ่มแต่ จักขุ สัมผัส สัมผัสทางตา เป็นต้น จนถึง มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ (เรียงตามอายตนะภายใน 6) ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าเที่ยง

²⁸พ.ปฏิ.69/304/4.

²⁹ส.ช.27/96/103.

³⁰สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแก้ว, หน้า 571.

ย่อมบัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง ด้วยวัตถุ 4 ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย”³¹ “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาตะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยวัตถุ 4 แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย”³² การสัมผัสอารมณ์ระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น เมื่อตากระทบรูป ย่อมเกิดการเห็นขึ้น หูกระทบเสียง ย่อมเกิดการได้ยิน การกำหนดรู้ตามความเป็นจริงนั้น ขาดสติสัมปชัญญะ ตัณหาย่อมเกิดขึ้น ความยึดมั่นถือมั่นอุปทานขันธและทิฏฐิก็เกิดขึ้น ทำให้เกิดความเห็นที่คลาดเคลื่อน ไม่ตรงความเป็นจริง

4. สาเหตุที่เกิดจากสัญญา

สัญญา ในที่นี้ หมายถึง สัญญาวิปลาส หรือสัญญาวิปลาส สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายถึง ผิดพลาดจากความเป็นจริง เป็นเหตุให้เกิดความสำคัญผิดทำให้เกิดความวิปลาสในขั้นสำคัญเกิดขึ้น ตามกันมา เช่น จิตตวิปลาส จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง และนำสู่ทิฏฐิวิปลาส ทิฏฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตาม สัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิฏฐิวิปลาสเชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมีจิตตวิปลาสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดทิฏฐิวิปลาสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล.

สัญญาวิปลาส, จิตตวิปลาส, ทิฏฐิวิปลาส วิปลาส 3 ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน 4 ด้าน คือ 1. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, 2. วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข, 3. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน, 4. วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม³³

5. สาเหตุที่เกิดจากวิตก

วิตก ความตรึก, ตรี, การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ หรือปักจิตลงสู่อารมณ์, การคิด, การดำริ, ไทยใช้ว่าเป็นห่วงกังวล³⁴

ตามแนวพุทธธรรม ได้กล่าวถึง ความดำริผิดที่เรียกว่า มิจฉาสังกัปปะ ซึ่งมี 3 อย่าง คือ

1) กามสังกัปป์ หรือ กามวิตก คือ ความดำริที่เกี่ยวข้องกับกาม ความนึกคิดในทางที่จะแสวงหา หรือหมกมุ่นพัวพันติดข้องอยู่ในสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง 5 หรือสิ่งสนองตัณหาอุปาทานต่าง ๆ ความคิดในทางเห็นแก่ตัว เป็นความนึกคิดในฝ่ายราคะ หรือ โลภะ

2) พยาบาทสังกัปป์ หรือ พยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ประกอบด้วยความขัดเคือง ไม่พอใจ เคียดแค้น ชิงชัง คิดเห็นเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ มองคนอื่นเป็นศัตรูผู้มากระทบกระทั่ง เห็นสิ่งทั้งหลายเป็นไปในทางขัดอกขัดใจ เป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะ แง่ถูกกระทบ (ตรงข้ามกับเมตตา)

3) วิหิงสาสังกัปป์ หรือ วิหิงสาวิตก คือ ความดำริในทางที่จะเบียดเบียน ทำร้าย ช่มเหง ตัดรอน และทำลาย อยากไปกระทบกระทั่งรุกรานผู้อื่น อยากทำให้เขาประสบความทุกข์ความเดือดร้อน เป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะแ่งจะไปกระทบ (ตรงข้ามกับกรุณา)

³¹ที.สี.11/64/51-52.

³²ที.สี.11/65/52.

³³สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแล้ว, หน้า 138.

³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 399.

ความดำริ หรือแนวคิดแบบนี้ เป็นเรื่องปรกติของคนส่วนมาก เพราะตามธรรมดา เมื่อ บุधชนรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยการเห็น ได้ยิน เป็นต้น จะเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน สองอย่าง คือ ถ้าถูกใจ ก็ชอบ ตีใจ อยากรู้ พัวพัน คล้อยตาม ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบ ชัดใจ ชัดเคือง ผลักแย้ง เป็นปฏิปักษ์จากนั้น ความดำรินี้ก็คิดต่าง ๆ ก็จะดำเนินไปตามแนวทาง หรือตามแรงผลักดัน ของความชอบและไม่ชอบนั้น... โดยนัยนี้ มิจฉาทิภูฏิ คือ ความเข้าใจผิดพลาด ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดมิจฉาสังกัปะ คือ ดำริ นึกคิด และมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่าง ผิดพลาดบิดเบือน และมิจฉาสังกัปะนี้ก็ส่งผลสะท้อนให้เกิดมิจฉาทิภูฏิ เข้าใจและมองเห็นสิ่ง ทั้งหลายอย่างผิดพลาดบิดเบือนต่อไป หรือยิ่งขึ้นไปอีกองค์ประกอบทั้งสอง คือ มิจฉาทิภูฏิ และมิจฉา สังกัปะ จึงส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน³⁵

6. สาเหตุที่เกิดจากอโยนิโสมนสิการ

อโยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยไม่แยบคาย, การไม่ใช่ปัญญาพิจารณา, ความไม่รู้จักคิด, การปล่อยให้อวิชชาตัณหาครอบงำนำความคิด³⁶

“อโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย เป็นไฉน ?

การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตนว่าเป็นอัตตา ตัวตน ความทำ ไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ไม่งามว่างาม หรือความนึก ความนึกเนื่อง ๆ ความคิด ความพิจารณา ความทำไว้ในใจ แห่งจิต โดยผิดจากความจริง นี้เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบ คาย.”³⁷

อโยนิโสมนสิการ ความทำในใจโดยไม่แยบคาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด ในสิ่งต่าง ๆ ที่ เกิดขึ้นในใจ คือ สาเหตุของการเกิด “มิจฉาทิภูฏิ”

7. สาเหตุที่เกิดจากบาปมิตร (มิตรชั่ว)

บาปมิตร คือ การคบมิตรชั่ว ไม่ใช่กัลยาณมิตร เป็นคนพาล ย่อมนำสิ่งไม่ดีมาให้ได้ยินได้ฟัง เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ คนพาลมักเป็นผู้ที่ทรามโดยศีล, มีกายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริตเป็น ที่ตั้งของตน การมีบาปมิตร หรือการคบคนพาล ทำให้ไม่ได้ยินเสียงที่มีประโยชน์ ข้อเสนอที่มีคุณค่า ใน การดำเนินชีวิต เพราะคนพาลย่อมนำพาไปในทางที่เสียหายทำให้เกิดความเห็นผิด (มิจฉาทิภูฏิ) ใน การดำเนินชีวิตได้เสมอ

8. สาเหตุที่เกิดจากเสียงแต่ที่อื่น (จากผู้อื่น) = ปรโตโฆสะ (ฝ่ายอกุศล)

ปรโตโฆสะ = เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น³⁸

³⁵สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ 47, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2559), หน้า 702-703.

³⁶สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า 556.

³⁷อภิ.วิ.78/460/719.

³⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 563

ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ไม่ดีงามไม่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ผิดไปจากศีลธรรมอันดีงาม เช่น คำสอนของลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ บุคคลใดนำมาประพฤติปฏิบัติย่อมทำให้เป็นผู้มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) เกิดขึ้นในตนได้

สรุปสาเหตุความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา สาเหตุความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา “มิจฉาทิฎฐิ” คือ อุปาทานชั้นหนึ่งที่ตั้งแห่งทิฎฐิ อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ ปรโตฆัสสะ = เสียงจากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ไม่ดีงามไม่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์, บาปมิตร คือ การคบมิตรชั่ว ไม่ใช่กัลยาณมิตร ย่อมนำสิ่งไม่ดีมาให้ทุกอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฎฐิ, สาเหตุความเห็นผิดที่สำคัญและเห็นได้ชัดคือความวิปริต หรือวิปลาส ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง วิปลาส มี 3 ระดับ 1.สัญญาวิปลาส สัญญาคลาดเคลื่อน 2.จิตตวิปลาส จิตคลาดเคลื่อน 3.ทิฎฐิวิปลาส ทิฎฐิคลาดเคลื่อนโดยวิปลาสทั้ง 3 ระดับ เป็นไปใน 4 ด้าน อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา อสุภะ เป็นต้น สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นสาเหตุให้เกิดความเห็นผิด สามารถสรุปสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ” ได้ 2 ประการคือ

ประการที่ 1 สิ่งที่เกิดจากภายใน ได้แก่ อุปาทานชั้น 5 อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ

ประการที่ 2 สิ่งที่เกิดจากภายนอก ได้แก่ บาปมิตร หรือมิตรชั่ว เสียงจากที่อื่นหรือเสียงจากผู้อื่นเสียงที่ได้ยินได้ฟังเป็นข้อมูลที่ผิดไร้ประโยชน์ (ปรโตฆัสสะ-ฝ่ายอกุศล)

2.3 ประเภทความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ความเห็นผิดมีอยู่ตลอดเวลา จะไม่หายไปไหนเพราะความเห็นผิดย่อมอยู่ติดภายในจิต เป็นสันดานของสัตว์ทุกหมู่เหล่า เช่นเรื่องของอุปาทาน **อุปาทาน** คือ ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง มี 4 ประการ ดังนี้ 1) **กามอุปาทาน** คือ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุที่นำใคร่ นำพอใจ 2) **ทิฎฐอุปาทาน** คือ ความยึดมั่นในทิฎฐิหรือทฤษฎี คือ ความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอนต่าง ๆ 3) **สีลัพพตอุปาทาน** คือ ความยึดมั่นในศีลและพรต คือ ถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่าง ๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักว่ากระทำสืบ ๆ กันมา หรือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่ากลัว ว่าศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล 4) **อัตตวาทุอุปาทาน** คือ ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลายถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่าง ๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวงอันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งๆ ที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วน ๆ³⁹ จึงนำเสนอประเภทของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้ ทิฎฐิ 2, ทิฎฐิ 3, ทิฎฐิ 10, ทิฎฐิ 16, ทิฎฐิ 26, ทิฎฐิ 62, เป็นต้น

³⁹สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 160.

2.3.1 ทิฏฐิ 2 (ความเห็น, ความเห็นผิด)

1. สัสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง, ความเห็นว่ามื้อตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยังยืนคงอยู่ตลอดไป, 2. อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญความเห็นว่ามื้อตตา โลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป⁴⁰

1. สัสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง, ความเห็นว่ามื้อตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยังยืนคง อยู่ตลอดไป ความเห็นผิดประเภทนี้ ตั้งในพระสูตร “โสอัตตสูตร” ว่าด้วยเหตุแห่ง สัสตทิฏฐิ

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมื้อยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมื้อยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เมื่อเวทนามื้อยู่...เมื่อสัญญามื้อยู่...เมื่อสังขารมื้อยู่...เมื่อวิญญาณมื้อยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา”⁴¹

หรือในอรรถกถา มหาตัมหาสังขยสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เราได้เป็นเวสสันดร ได้เป็นมโหสถ ได้เป็นวิฐฐบัตติต ได้เป็นเสนก บัตติต ได้เป็นพระเจ้ามหายานก ดังนี้ ที่นั้น ท่านได้มีความคิดว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขารเหล่านี้ ย่อมดับไปในที่นั้น ๆ นั้นแหละ แต่วิญญาณย่อมแล่นไปย่อมท่องเที่ยวไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น จากโลกอื่นสู่โลกนี้” ดังนี้ จึงเกิดสัสตทิฏฐิขึ้น เพราะเหตุนี้ เธอจึงกล่าวว่า วิญญาณนั้นแล ย่อมแล่นไปท่องเที่ยวไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้

แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เมื่อปัจฉัยมี ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจึงมี เว้นจากปัจฉัย ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมไม่มี” เพราะฉะนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่า กล่าวคำที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสไว้ ทำลายชินจักร คัดค้านเวสารัชชญาณ ทำให้ชนผู้ใคร่จะฟังเข้าใจผิด ทั้งกิตขวางทางอริยะ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่มหาชน มหาโจรเมื่อเกิดในราชสมบัติของพระราชา ย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ แก่มหาชน มหาโจร เมื่อเกิดในแผ่นดินของพระราชา ย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ แก่มหาชน ฉนใด บัตติตพึงทราบ ว่า โจรในศาสนาของพระชินเจ้า ก็เกิดขึ้นมาเพื่อสิ่งมิใช่ ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ แก่มหาชน ฉนนั้น”⁴²

2. อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามื้อตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป ความเห็นผิดประเภทนี้ในพรหมชาลสูตร ส่วนที่เป็นอุจเฉททิฏฐิ 7 ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ 7 ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไรปรารถนาอะไร จึงมีวาทะว่า ขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ 7 ?

⁴⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴¹ส.ข.27/350/394-395.

⁴²ม.ม.อ.19/195-196.

1) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาหะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอรรถานี้มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป 4 มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นอรรถานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

2) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอรรถาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปเป็น กามาพจร บริโภค กวฬิงการาหาร ซึ่งท่านยังไม่รู้ไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอรรถานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อรรถานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญอรรถานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติ ความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ด้วยประการฉะนี้.

3) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถานี้ มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอรรถาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะใหญ่ย่อยครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอรรถานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อรรถานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อรรถานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

4) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถานี้ มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอรรถาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้น อากาसानัญจายตนะ มีอารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใสเจนาวัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอรรถานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อรรถานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อรรถานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการ ฉะนี้.

5) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถานี้ มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอรรถาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นวิญญานัญจายตนะ มีอารมณ์ว่าวิญญานหาที่สุดมิได้ เพราะล่องอากาसानัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอรรถานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อรรถานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อรรถานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการ ฉะนี้.

6) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้ มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอตตาดอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอาภิกขุญญาตนะ มีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอตตานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

7) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอตตาดอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นเวสสุญญาตนะ มีอารมณ์ว่านั่นละเอียดย นันประณีต เพราะล่วงอาภิกขุญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอตตานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่าขาดสูญย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ทั้งหลายที่มีอยู่ด้วยวัตถุ 7 นี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีวาทะว่า ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ 7 นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน 7 อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.⁴³

2.3.2 ทิฏฐิ 3 (ความเห็น, ความเห็นผิด)

ต่อของวิภูฏะที่เรียกว่า “นิตยตมิจฉาทิฏฐิ” นี้ขึ้นชื่อว่า ขวางทั้งทางสวรรค์และขวางทางมรรคผลนิพพาน บุคคลหรือเหล่าสัตว์ที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐินี้ จะไม่มีโอกาสได้สั่งสมบุญญาบารมีใด ๆ เพื่อทางสวรรค์ และเป็นการปิดทางมรรคผลนิพพาน นิตยตมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดที่ดั่งลงจนแก้ไขไม่ได้ มี 3 ประการ ได้แก่ 1. อภิรียาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล, 2. อเหตุกาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย และ 3. นัตถิกาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้⁴⁴

1. อภิรียาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล, ความเห็นผิดซึ่งยึดถือว่า ความเศร้าหมองหรือความบริสุทธิ์ของสัตว์เกิดขึ้นเอง ปฏิเสธเหตุ เป็นการห้ามกรรม ความเห็นว่าทุกอย่างเป็นไปเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีเจตนา, ความเห็นของบางคนว่า ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจัดว่าชั่ว ไม่มีคนรู้ ไม่มีคนจับได้ ไม่มีคนลงโทษ ก็เปล่าทั้งนั้น ต่อเมื่อมีคนรู้จับได้และลงโทษต่างหาก จึงให้โทษ ส่วนซึ่งจัดว่าเป็นดี ไม่มีคนรู้ ไม่มีคนชม ไม่มีคนให้บำเหน็จบำนาญ ก็เปล่าทั้งนั้นเหมือนกัน, ต่อเมื่อคนรู้แล้วชมและให้บำเหน็จบำนาญต่างหากจึงให้คุณ นี้จัดเป็นอภิรียาทิฏฐิ ดังพุทธพจน์ที่มาใน ติตถสุตตร

⁴³ที.ส.11/49/41-44.

⁴⁴สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 63.

ว่าด้วยลัทธิเต๋ยริถีย์ 3 อย่าง “ภิกษุทั้งหลาย ติตถายตนะ (บ่อเกิดคือทิฏฐิ) 3 นี้ ซึ่งถูกบัพทิตทั้งหลาย ไต่ถามซักไซ้ ไล่เสียดก็อ้างถึงปริมปราแล้วยืนกรานอยู่ในหลักอกิริยา ติตถายตนะ 3 เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคนได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะกรรมที่ทำได้ไว้ในปางก่อนทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะผู้เป็นใหญ่ (พระอิศวร) สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่งได้รับโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ในสมณพราหมณ์ 3 พวกนั้น สมณพราหมณ์พวกที่มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะกรรมที่ทำได้ไว้ในปางก่อนทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะกรรมที่ทำได้ไว้ในปางก่อนทั้งสิ้น จริงหรือ ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่าจริง เราก็กล่าวกะสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ถ้ากระนั้น คนจักเป็นผู้ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ และเสพกาม ก็เพราะกรรมที่ทำได้ คนจักเป็นผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ คนเพ้อเจ้อ ก็เพราะกรรมที่ทำได้ไว้ในปางก่อน คนจะเป็นผู้มักได้ มีใจพยาบาท มีความเห็นผิด ก็เพราะกรรมที่ทำได้ไว้ในปางก่อน เมื่อถือเอาบุรพกรรมมาเป็นสาระ (คือ เป็นข้อสำคัญ) ความพอใจ หรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ ดังนี้ ก็ไม่มี เมื่อเขาไม่ได้สิ่งที่ควรทำและสิ่งไม่ควรทำ โดยจริงจึงหนักแน่นเช่นนี้ สมณวาตะที่ชอบแก่เหตุ ที่เป็นวาตะเฉพาะตน ก็ย่อมไม่มีแก่บุคคลทั้งหลาย ผู้มีสติพันเพื่อน ผู้ไม่ระมัดระวังอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้แล เป็นสมณวาตะข้อที่ 1 ซึ่งเป็นวาตะที่เป็นไปกับด้วยเหตุ เป็นวาตะสำหรับข่มของเรา เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้⁴⁵

ทิฏฐินี้ตรงกับ ปุพเพตกเหตุวาท⁴⁶ ลัทธิกรรมเก่า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำได้ไว้ในปางก่อน

“ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางเหล่า มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เพราะผู้เป็นใหญ่สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เพราะผู้เป็นใหญ่สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้น จริงหรือ ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่าจริง เราก็กล่าวกะสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ถ้ากระนั้น คนจักเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีความเห็นผิด ก็เพราะผู้เป็นใหญ่สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้นเมื่อถือเอาการสร้างสรรค์แห่งผู้ใหญ่มาเป็นสาระ ความพอใจ หรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ดังนี้ ก็ไม่มี เมื่อเขาไม่ได้สิ่งที่ควรทำและสิ่งไม่ควรทำโดยจริงจึงหนักแน่นเช่นนี้ สมณวาตะที่ชอบแก่เหตุ ที่เป็นวาตะเฉพาะตน ก็ย่อมไม่มีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มี

⁴⁵อง.ติก.34/501/275-276.

⁴⁶สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ้างแล้ว, หน้า 99.

สติทันเพื่อน ผู้ไม่ระมัดระวังอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้แล เป็นสมณวาทะข้อที่ 2 ซึ่งเป็นวาทะที่เป็นไปกับด้วยเหตุ เป็นวาทะสำหรับข่มของเรา เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้”⁴⁷

ทิฏฐินี้ตรงกับ อิสสรนิมมานเหตุวาท⁴⁸ ลัทธิพระเป็นเจ้า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ เรียกสั้น ๆ ว่า อิศวรรณวาท หรือ อิศวรนิรมิตวาท

“ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์บางเหล่ามีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลบางคน ได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น จริงหรือ ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่า จริง เราก็กล่าวกะเขาว่า ถ้ากระนั้น คนจักเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีความเห็นผิด ก็โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เมื่อถือเอาความไม่มีเหตุมาเป็นสาระ ความพอใจหรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ดังนี้ ก็ไม่มี เมื่อเขาไม่ได้สิ่งที่ควรทำและสิ่งไม่ควรทำ โดยจริงจึงหนักแน่นเช่นนี้ สมณวาทะที่ชอบแก่เหตุที่เป็นวาทะเฉพาะตน ก็ย่อมไม่มีแก่บุคคลทั้งหลาย ผู้มีสติทันเพื่อน ผู้ไม่ระมัดระวังอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้แล เป็นสมณวาทะข้อที่ 3 ซึ่งเป็นวาทะที่เป็นไปกับด้วยเหตุ เป็นวาทะสำหรับข่มของเรา เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้”⁴⁹

ทิฏฐินี้ตรงกับ อเหตุอปัจจยวาท⁵⁰ ลัทธิเสียงโชค คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือถึงคราวก็เป็นไป เรียกสั้น ๆ ว่า อเหตุวาท

“ภิกษุทั้งหลาย ติตถายตนะ (บ่อเกิดคือทิฏฐิ) 3 นี้แล ซึ่งถูกบัณฑิตทั้งหลายได้ถามซักไซ้ไล่เลียงก็อ้างถึงปรัมปราแล้วยืนกรานอยู่ในหลักอภิกฤษยา”⁵¹

2. อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย มีความเห็นผิดว่า สัตว์เบื้องหน้าตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ผลของการกระทำย่อมไม่มี เป็นการห้ามทั้งกรรมและวิบาก เห็นว่ากระทำอะไรก็ตามไม่มีผลทั้งตอนกระทำและผล, ความเห็นของบางคนว่า อันคนเราได้ดีหรือได้ร้ายตามคราวที่เคราะห์ดีหรือเคราะห์ร้าย ถึงคราวเคราะห์ดีก็ได้ดีเอง ทำอะไรมีคนชมช่วยสนับสนุนชูปเสียง ลากยศเกิดขึ้นตามกัน ถึงคราวเคราะห์ร้ายสิ ทำอะไรก็มีคนตีเข้าขัดขวางตัดรอนขาดลาภยศลงตามกัน, นี้จัดเป็น อเหตุกทิฏฐิ ดังพุทธพจน์ที่มาใน มหาทิฏฐิสสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายอย่าง “ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถ้อมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฏฐิ ขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ 7 กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต

⁴⁷อง.ติก.34/501/276-277.

⁴⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ้างแล้ว, หน้า 99.

⁴⁹อง.ติก.34/501/277.

⁵⁰สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ้างแล้ว, หน้า 99.

⁵¹อง.ติก.34/501/277.

เป็นสภาพไม่มีผลตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน สภาวะ 7 กองเป็นไฉน?

ได้แก่ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะสภาวะ 7 กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต ไม่มีผล ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน แม้ผู้ใดจะเอาศัสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแค่ศัสตราสอดเข้าไปตามช่อง ระหว่างสภาวะ 7 กอง เท่านั้น อนึ่ง กำเนิดที่สำคัญมี 1, 406, 600 กำเนิด, 500 กรรม, 5 กรรม, 3 กรรม, กรรมสมบูรณ์, กรรมครึ่ง ๆ กลาง ๆ, ปฏิปทา 62, อंतरกัลป 62, อภิชชาติ 6, ปุริสภูมิ 8, อาชีวะ 4, 900, บริพาชก 4, 900, นาควาส 4, 900, อินทรีย์ 2,000, นรก 3,000, รัชชาตุ 36, สัญญีครรรค์ 7, อสัญญีครรรค์ 7, นิคัณฐครรรค์ 7, สภาวะทิพย์ 7, มนุษย์ 7, ปีศาจ 7, สระ 7, ปฏุกใหญ่ 7, ปฏุก 700, เหวใหญ่ 7, เหวน้อย 700, มหาสุบิน 7, สุบิน 700, มหา กัลป 840,000 เหล่านี้ ทั้งพาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ความหวังว่าเรา จักอบรมกรรมที่ยังไม่อำนวยผลให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้นด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตะบะหรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่สุดได้เหมือนดวง ของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีชื่อเสียงและความเจริญ ไม่มี การเลื่อนขึ้นและลดลง พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป ย่อมสิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคล ขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มี พระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมมันรูปเพราะยึดมันรูป จึงเกิดทิฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป ย่อมสิ้นสุขและทุกข์ เองเหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อ สังขารมีอยู่... เมื่อวิญญูณามีอยู่ เพราะถ้อมมันวิญญูณ เพราะยึดมันวิญญูณ จึงเกิดทิฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป ย่อมสิ้นสุข และทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น⁵²

3. นัตถิกทิฐิ ความเห็นว่าไม่มี, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลัก ได้, ความเห็นผิดซึ่งยึดถือว่า บาปบุญที่ทำแล้ว ย่อมเป็นเพียงสักแต่ว่าอาการกระทำเท่านั้น ทำความดี ก็เป็นเพียงสักแต่ว่าทำเท่านั้นไม่เป็นบุญ ทำความชั่ว ก็เป็นเพียงสักว่าทำเท่านั้นไม่เป็นบาป, ความเห็น ของคนบางคนว่าสัตว์บุคคลไม่มี ต่างเป็นแต่ธาตุประชุมกัน เกื้อกูลกันหรือทำร้ายกัน ไม่เป็นบุญไม่เป็น บาปธาตุอย่างหนึ่งถึงกันเข้ากับธาตุอีกอย่างหนึ่งต่างหาก เช่นฝนตกช่วยต้นไม้ให้สดชื่น เผล็ดดอกออก ผล จัดว่าฝนได้บุญหรือ ไฟป่าเผาต้นไม้ให้ตาย จัดว่าไฟได้บาปหรือ, นี้จัดเป็นนัตถิกทิฐิ ดังพุทธพจน์ ใน นัตถิทินสูตร ว่าด้วยทิฐิวาทานที่ให้แล้วไม่มีผล

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมมีอยู่ เพราะถ้อมมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดทิฐิขึ้น อย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ ทำชั่วไม่มี โลก

⁵² ส.ข.27/431/467-468.

นี้ไม่มี โลกหน้าไม่มีมารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์โอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ กระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลก คนเรานี้ เป็นแต่ ประชุมแห่งมหาธาตุรูปทั้ง 4 เมื่อใดทำกาลกิริยา เมื่อนั้น ธาตุดิน ก็ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำก็ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟก็ไปตามธาตุไฟ ธาตุลมก็ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ บุรุษ 4 คน รวมเป็น 5 ทั้งเตี้ยที่ห้ามเขาไป รอยเท้าปรากฏอยู่เพียงแคंप่าช้า (ต่อมา) ก็กลายเป็นกระดูกสีเทา สีนกพิราบ การเช่นสรวงมีเถ่าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ค่าของคนบางพวกที่พูดว่า มีผล ล้วนเป็นค่าเปล่า ค่าเท็จ ค่าเพ้อเพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถ้อมันรูป เพราะยึดมันรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี เมื่อเวณามมีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญาามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถ้อมันวิญญาณ เพราะยึดมันวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี”⁵³ นัตถิกทิฏฐิ ปฏิเสธด้วยประการทั้งปวงซึ่งสมมติสังขและคติแห่งธรรมดาอันเนื่องด้วยเหตุและผล ย่นเรียกว่า กัมมัสสกตา, ผิดคติแห่งพระพุทธศาสนาที่รับสมมติสังขและคติแห่งธรรมดา คือ กัมมัสสกตา แม้รับอยู่ว่าสัตว์บุคคลโดยสมมตินั้นเป็นแต่ธาตุประชุมก็จริง แต่ตกอยู่ในคติแห่งธรรมดา คือ กัมมัสสกตา ทิฏฐิ 3 นี้ จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจัดเป็นนิตยทิฏฐิ ความเห็นอันดิ่งลงยากที่จะถอนออก รวมเรียกว่า นิตยมิจฉาทิฏฐิ

2.3.3 ทิฏฐิ 10

ทิฏฐิ 10 เป็นความเชื่อมั่นเกี่ยวกับโลกและชีวิต เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ ปัญหานี้มีชื่อเรียกว่า “อภัยกตปัญหา” ปัญหาทิฏฐิ 10 นี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ หรือกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาที่พระพุทธศาสนาไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ ได้แก่

1. โลกเที่ยงเท่านั้นจริง
2. โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง
3. โลกมีที่สุด
4. โลกไม่มีที่สุด
5. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
6. ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง
7. ตน (สัตว์) เมื่อตายไปย่อมเกิดอีก
8. ตน (สัตว์) เมื่อตายไปย่อมไม่เกิดอีก
9. ตน (สัตว์) เมื่อตายไปยังเกิดอีกก็มี ไม่เกิดก็มี
10. ตน (สัตว์) เมื่อตายไปเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่

⁵³ ส.ช.27/425/454-455.

ตั้งตำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้า “แม้ชื่อนั้น ๆ เราก็กไม่พยากรณ์...เพราะชื่อนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ฉะนั้นเราจึงไม่พยากรณ์”⁵⁴ ทิฏฐิประเภทนี้ ถือได้ว่าเป็นแนวคิดของสมณพราหมณ์ที่อยู่นอกพระพุทธศาสนา เป็นแนวคิดที่มีทิฏฐิยึดมั่นอย่างเดี่ยวเท่านั้นที่เป็นจริง ทิฏฐิอย่างอื่นเป็นเท็จ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อันทคาคิกทิฏฐิ”

2.3.4 ทิฏฐิ 16

ทิฏฐิที่ปรากฏในทิฏฐิกถามีจำนวน 16 ดังคำถาม “ถามว่าทิฏฐิเท่าไร ตอบว่าทิฏฐิ 16 ถามว่าความถือผิดแห่งทิฐิเท่าไรตอบว่า ความถือผิดแห่งทิฏฐิ 130”⁵⁵ ในทิฏฐิ 16 นั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้

1. อัสนาททิฏฐิ คือ ทิฏฐิในความพอใจ สุขและโสมนัส, อัสนาททิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ 35

2. อตตานุทิฏฐิ คือ ทิฏฐิอันไปตามตน, อตตานุทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ 20

3. มิจฉาทิฏฐิ คือ ทิฏฐิอันวิปริตเพราะเป็นไปว่าไม่มี, มิจฉาทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ 10

(มิจฉาทิฏฐิ มีวัตถุ 10 บุคคลย่อมเป็นผู้มีความเห็นผิดมีความเห็นวิปริตไปว่า ทานไม่มีผล ยัญไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี มารดาไม่มีบุญคุณ บิดาไม่มีบุญคุณ สัตว์ผู้เกิดไม่มี ไม่มีสมณพราหมณ์ในโลกผู้ปฏิบัติชอบ ไม่มีสมณพราหมณ์ในโลกผู้รู้แจ้งโลกนี้ โลกหน้าด้วยปัญญาผู้ช่วยตัวเอง)

4. สักกายทิฏฐิ คือ ทิฏฐิในกายอันมีอยู่หรือทิฏฐิอันมีอยู่ในกาย ชื่อว่าสักกายทิฏฐิ อนึ่ง ในคำว่า กาย นี้ คือชั้นรูปยจก. ชื่อว่า มีสักกายะเป็นวัตถุ (สกกายวัตถุ) เพราะอรรถว่า มีสักกายะคือชั้นรูปยจกเป็นวัตถุคือเป็นที่ตั้ง, สักกายทิฏฐิมีความถือผิดด้วยอาการ 20

(สักกายทิฏฐิ มีวัตถุ 20 คือ บุคคลผู้ไม่ได้สดับ ย่อมตามเห็นรูปเป็นตนบ้าง เห็นตนมีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง. ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน)

5. สัสสตทิฏฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุ คือ ทิฏฐิอันเป็นไปแล้วว่าเที่ยง, สัสสตทิฏฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุมีความถือผิดด้วยอาการ 15

6. อจเจกทิฏฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุ คือ ทิฏฐิอันเป็นไปแล้วว่าสูญ, อจเจกทิฏฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุมีความถือผิดด้วยอาการ 5

7. อันทคาคิกทิฏฐิ คือ ทิฏฐิที่มีความเห็นเป็นที่สุด เพราะอรรถว่า ถือเอาที่สุดมีสัสสตทิฏฐิเป็นต้นหรือเพราะอรรถว่า มีการถือเอาที่สุด, อันทคาคิกทิฏฐิ มีความถือผิดด้วยอาการ 50

(อันทคาคิกทิฏฐิ 10 คือเกิดความเห็นว่าโลกเที่ยงบ้าง ว่าโลกไม่เที่ยงบ้าง ว่าโลกมีที่สุดบ้าง 1 ว่าโลกไม่มีที่สุดบ้าง ว่าชีพอันนั้นสรีระก็อันนั้น บ้างว่าชีพอันอื่นสรีระก็อันอื่นบ้าง ว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายมีบ้าง ว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไม่มีบ้าง ว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายทั้งมีทั้งไม่มีบ้าง ว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายมีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่บ้าง)

⁵⁴ที.สี.12/292/153-154.

⁵⁵ช.ปฎิ.69/294/1.

8. ปุพพันตานุทฎฐิติ คือ ทฎฐิตินันไปตามที่สุดเบื้องต้นคืออดีต, ปุพพันตานุทฎฐิติมีความถือผิดด้วยอาการ 18

9. อปรันตานุทฎฐิติ คือ ทฎฐิตินันไปตามที่สุดเบื้องปลายคืออนาคต, อปรันตานุทฎฐิติมีความถือผิดด้วยอาการ 44

10. สังโยชนิกาทฎฐิติ คือ ทฎฐิติที่ไม่มีประโยชน์ เพราะอรรถว่า ประกอบในสิ่งไม่มีประโยชน์, สังโยชนิกาทฎฐิติมีความถือผิดด้วยอาการ 18

11. ทฎฐิตินันผูกพันด้วยมานะว่าเป็นเรามีความถือผิดด้วยอาการ 18

12. ทฎฐิตินันผูกพันด้วยมานะว่าของเรามีความถือผิดด้วยอาการ 18

13. ทฎฐิตินันสัมปยุตด้วยอิตตวาหะมีความถือผิดด้วยอาการ 20

14. ทฎฐิตินันสัมปยุตด้วยโลวาหะ, การพูด การกล่าวซึ่งตนว่า เป็นโลก ชื่อว่าโลกวาหะ, ทฎฐิตินันสัมปยุตด้วยโลวาหะมีความถือผิดด้วยอาการ 8

15. ภาทฎฐิติ คือ ทฎฐิตินันเกิดขึ้นด้วยอำนาจความเที่ยง ความเที่ยงเรียกว่าภพ (ภาวะ), ภาทฎฐิติมีความถือผิดด้วยอาการ 19

16. วิภาทฎฐิติ คือ ทฎฐิตินันเกิดขึ้นด้วยอำนาจความสูญ ความสูญเรียกว่าวิภาวะ, วิภาทฎฐิติมีความถือผิดด้วยอาการ 19⁵⁶

ในทฎฐิติภาได้มีการอธิบายเพิ่มเติม “ทฎฐิตินันของเรา คือปุพพันตานุทฎฐิติ เป็นทฎฐิติ 18 ทฎฐิติเหล่านั้นตามถือขั้นส่วนอดีต ทฎฐิตินัน เราเป็นนัน คืออปรันตานุทฎฐิติเป็นทฎฐิติ 44 ทฎฐิติเหล่านั้นตามถือขั้นส่วนอนาคต ทฎฐิตินัน เป็นตัวตนของเรา คืออิตตตานุทฎฐิตินันมีวัตถุ 20 และสักกายทฎฐิตินันมีวัตถุ 20 เป็นทฎฐิติ 62 อันมีสักกายทฎฐิติเป็นประธาน ทฎฐิติเหล่านั้นตามถือขั้นทั้งส่วนอดีตและส่วนอนาคต⁵⁷

2.3.5 ทฎฐิติ 26

ทฎฐิติที่ปรากฏในทฎฐิติสังยุต ซึ่งมีพระสูตร 26 พระสูตร อันกล่าวได้ว่าเป็นทฎฐิติ 26 ดังนี้

1. สิ่งต่าง ๆ ตั้งอยู่นั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลง
2. เหตุแห่งการถือมั่นว่า นันของเรา เราเป็นนัน นันเป็นตัวตนของเรา
3. ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลง “ตนกับโลกเป็นอย่างเดียวกัน”
4. เราไม่พึงมี “ถ้าเราไม่พึงมี บริหารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี บริหารของเราก็จักไม่มี”

5. ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี ทำชั่วไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์โอปปาติกะไม่มี ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไปย่อมไม่มี สรรพสัตว์ย่อมขาดสูญ

6. เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เตือดร้อนเอง ทำผู้อื่นให้เตือดร้อน เสร้าไศกเอง ทำผู้อื่นให้เสร้าไศกล่าปากเอง ทำผู้อื่นให้ล่าปาก ดิ้นรนเอง ทำให้ผู้อื่นดิ้นรน ข่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นผู้รกรยาเขา พูดเท็จ การทำบาปหรือการทำบุญทาน ย่อมไม่มีผลบาปบุญมาถึงแก่เขา

⁵⁶พ.ฎ.ฎ.69/306-308/5-6.

⁵⁷พ.ฎ.ฎ.69/359/32.

7. ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ แปรไปตามภาวะแห่งความแน่นอนและความไม่แน่นอน ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิสาททั้ง 6 เท่านั้น

8. สภาวะ 7 กองนี้ ได้แก่ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต ไม่มีผล สภาวะ 7 กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันและกัน แม้ผู้ใดจะเอา ศัสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่ศัสตราสอดเข้าไปตามช่อง ระหว่าง สภาวะ 7 กองเท่านั้น ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปเอง มิใช่เกิดด้วยการกระทำใดทั้งสิ้น

9. โลกเที่ยง

10. โลกไม่เที่ยง

11. โลกมีที่สุด

12. โลกไม่มีที่สุด

13. ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน “ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น”

14. ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่าง “ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น”

15. สัตว์ตายแล้วเกิด “สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก”

16. สัตว์ตายแล้วไม่เกิด “สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก”

17. สัตว์ตายแล้วเกิดบ้างไม่เกิดบ้าง “สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี”

18. สัตว์ตายแล้วเกิดและไม่เกิดก็หามิได้ “สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง” “สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้”

19. อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป (อัตตาที่มีรูป ได้แก่ อารมณ)

20. อัตตาไม่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป (อัตตาที่ไม่มีรูป ได้แก่ ฌาน)

21. อัตตาทั้งที่มีรูปทั้งที่ไม่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป (ได้แก่ อารมณและ ฌาน)

22. มีรูปก็หามิได้ ไม่มีรูปก็หามิได้ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป (คำว่า มีรูปก็หามิได้ ไม่มีรูปก็หามิได้ ได้แก่ ทิฎฐิที่ยึดถือด้วยเหตุเพียง ตักกะ (การตริก))

23. อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป (มีสุขโดยส่วนเดียว ได้แก่ ทิฎฐิที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ได้ฌาน ผู้ใช้ตักกะ (เป็นนักตักกวิทยา) และผู้ระลึกชาติได้)

24. อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป

25. อัตตาที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป

26. อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป⁵⁸

2.3.6 ทิฎฐิ 62

ทิฎฐิ 62 คือ เรื่องที่อธิบายเกี่ยวกับทิฎฐิทั้งหมด โดยกล่าวไว้โดยละเอียดในพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่เกิดจากเหตุการณ์การกล่าวโต้แย้งกันของสุปปยปริพาชกกับพรหมทัตตมาณพผู้เป็นอันตวาสิก พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอน ภิกษุทั้งหลายไม่ให้ทำความอาฆาต เสียใจ แค้นใจในคนเหล่าอื่นพึงกล่าวติพระพุทเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ หรือ ไม่ควรทำความดีใจ เบิกบานในในคำชมของ

⁵⁸ ส.ช. 27/417-458/443-496.

2. เอกัจจัสสตทิกฺกุฐิ ความเห็นว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง มี 4 ประเภท ดังนี้

- 2.1 ทิกฺกุฐิวํ พระพรหมเที่ยง.....ส่วนมนุษย์ที่พระพรหมสร้างไม่เที่ยง
- 2.2 ทิกฺกุฐิวํ เทวดาพวกนั้นไม่พากันหมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ ก็ไม่หลงลืมสติ. เพราะไม่หลงลืมสติ เทวดาพวกนั้นจึง เป็นผู้เที่ยง...ส่วนพวกหมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ ก็หลงลืมสติ. จึง เป็นผู้ไม่เที่ยง
- 2.3 ทิกฺกุฐิวํ เทวดาพวกไม่เพ่งโทษกันและกันไม่คิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงเป็นผู้เที่ยง ส่วนพวกเราได้เป็นเหล่ามนโอบีโกลิเกะ มัวเพ่งโทษกันและกันกินชอบเขต...จึงเป็นผู้ไม่เที่ยง
- 2.4 ทิกฺกุฐิวํ เป็นนักรักร เป็นนักรอง(นักเดา) “สิ่งที่เรียกว่าตาก็ดี หูก็ดี จมูกก็ดี ลิ้นก็ดี กายก็ดี นี้ ชื่อว่าอตฺตา เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา. ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิตใจ หรือวิญญาณ นี้ชื่อว่าอตฺตา เป็นของเที่ยง⁶¹

3. อันตานุณติกทิกฺกุฐิ ความเห็นว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด มี 4 ประเภท ดังนี้

- 3.1 ทิกฺกุฐิวํ โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ
- 3.2 ทิกฺกุฐิวํ โลกนี้ไม่มีที่สุดหาที่สุตรอบมิได้
- 3.3 ทิกฺกุฐิวํ โลกด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด
- 3.4 ทิกฺกุฐิวํ เป็นนักรักร เป็นนักรอง กล่าวตามที่ตรึกได้ ตามที่ตรองได้อย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุดก็มีไซ้ ไม่มีที่สุดก็มีไซ้

4. อมราวิกเขปิกทิกฺกุฐิ ความเห็นไม่แน่นอน สายแบบปลาไหล มี 4 ประเภท ดังนี้

- 4.1 ทิกฺกุฐิ ของกลุ่มที่กล่าวการกล่าวเท็จ เกลียดการกล่าวเท็จ เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาตื่นได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีไซ้ อย่างนั้นก็มีไซ้ อย่างอื่นก็มีไซ้ ไม่ใช่ก็มีไซ้ มิใช่ไม่ใช่ก็มีไซ้
- 4.2 ทิกฺกุฐิ ของกลุ่มที่จะยึดความพอใจ ความติดใจ ความเคืองใจ เพราะกลัวอุปาทาน เพราะเกลียดอุปาทาน เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาตื่นได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีไซ้ อย่างนั้นก็มีไซ้ อย่างอื่นก็มีไซ้ ไม่ใช่ก็มีไซ้ มิใช่ไม่ใช่ก็มีไซ้
- 4.3 ทิกฺกุฐิ ของกลุ่มที่กลัวคนซักถามโดยเฉพาะบัณฑิต เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาตื่นได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีไซ้ อย่างนั้นก็มีไซ้ อย่างอื่นก็มีไซ้ ไม่ใช่ก็มีไซ้ มิใช่ไม่ใช่ก็มีไซ้
- 4.4 ทิกฺกุฐิ ของกลุ่มที่เป็นคนเขลา งมงาย ไม่มีเหตุผลอะไรเลยที่เป็นที่ยึดถือ จึงตอบปฏิเสธเหมือนกลุ่มฐานะที่ 1

5. อธิจจสมุปปนิทิกฺกุฐิ ความเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเอง ไม่มีเหตุ มี 2 ประเภท ดังนี้

- 5.1 ทิกฺกุฐิวํ ทุกสรรพสิ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ (เทวดาชื่ออัสสญญิสัตว์)
- 5.2 ทิกฺกุฐิวํ นักรักร นักรอง(นักเดา) แสดงความคิดของตนเองที่ตรึกได้และตรองได้ว่า ทุกสรรพสิ่งเกิดขึ้นได้โดยไม่มีเหตุ

กลุ่มที่ 2 อปรันตักปิกทิกฺกุฐิ 44 ความเห็นปรารถส่วนแบ่งปลาย (อนาคต) มี 44 ประเภท แบ่งเป็น 5 กลุ่มหลัก คือ 1. สัจญญิติกฺกุฐิ 16 ความเห็นว่ามิสัจญญา มี 16 ประเภท, 2. อสัจญญิติกฺกุฐิ 8

⁶¹ที.สี.11/33/23.

ความเห็นว่ามีสัญญา มี 8 ประเภท, 3. เนวสัญญินาสัญญิติทฎฐิ 8 ความเห็นว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มี 8 ประเภท, 4. อัจฉาทิฎฐิ 7 ความเห็นว่ามีสัญญา มี 7 ประเภท และ 5. ทิฎฐุธรรมนิพพานทิฎฐิ 5 ความเห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพาน มี 5 ประเภท

1. สัญญิติทฎฐิ 16 ความเห็นว่ามีสัญญา มี 16 ประเภท คือ

- 1) อัตตาทันมีรูป ย้งยีน มีสัญญา
- 2) อัตตาทันไม่มีรูป ย้งยีน มีสัญญา
- 3) อัตตาทันที่มีรูป ทันทีไม่มีรูป ย้งยีน มีสัญญา
- 4) อัตตาทันที่มีรูปก็มิใช่ ทันทีไม่มีรูปก็มิใช่ ย้งยีน มีสัญญา
- 5) อัตตาทันที่มีที่สุด ย้งยีน มีสัญญา
- 6) อัตตาทันที่ไม่มีที่สุด ย้งยีน มีสัญญา
- 7) อัตตาทันที่มีที่สุด ทันทีไม่มีที่สุด ย้งยีน มีสัญญา
- 8) อัตตาทันที่มีที่สุดก็มิใช่ ทันทีไม่มีที่สุดก็มิใช่ ย้งยีน มีสัญญา
- 9) อัตตาทันที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ย้งยีน มีสัญญา
- 10) อัตตาทันที่มีสัญญาต่างกัน ย้งยีน มีสัญญา
- 11) อัตตาทันที่มีสัญญาน้อย ย้งยีน มีสัญญา
- 12) อัตตาทันที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ย้งยีน มีสัญญา
- 13) อัตตาทันที่มีสุขอย่างเดียว ย้งยีน มีสัญญา
- 14) อัตตาทันที่มีทุกข์อย่างเดียว ย้งยีน มีสัญญา
- 15) อัตตาทันที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ย้งยีน มีสัญญา
- 16) อัตตาทันที่มีทุกข์ก็มิใช่ มีสุขก็มิใช่ ย้งยีน มีสัญญา⁶²

2. อสัญญิติทฎฐิ 8 ความเห็นว่ามีสัญญา มี 8 ประเภท คือ

- 1) อัตตาทันมีรูป ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 2) อัตตาทันไม่มีรูป ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 3) อัตตาทันที่มีรูป ทันทีไม่มีรูป ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 4) อัตตาทันที่มีรูปก็มิใช่ ทันทีไม่มีรูปก็มิใช่ ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 5) อัตตาทันที่มีที่สุด ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 6) อัตตาทันที่ไม่มีที่สุด ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 7) อัตตาทันที่มีที่สุด ทันทีไม่มีที่สุด ย้งยีน ไม่มีสัญญา
- 8) อัตตาทันที่มีที่สุดก็มิใช่ ทันทีไม่มีที่สุดก็มิใช่ ย้งยีน ไม่มีสัญญา⁶³

3. เนวสัญญินาสัญญิติทฎฐิ 8 ความเห็นว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มี 8 ประเภท

- 1) อัตตาทันมีรูป ย้งยีน มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
- 2) อัตตาทันไม่มีรูป ย้งยีน มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
- 3) อัตตาทันที่มีรูป ทันทีไม่มีรูป ย้งยีน มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
- 4) อัตตาทันที่มีรูปก็มิใช่ ทันทีไม่มีรูปก็มิใช่ ย้งยีน มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

⁶²ที.สี.11/46/36-37.

⁶³ที.สี.11/47/38.

- 5) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญาภิมิไช่ ไม่มีสัญญาภิมิไช่
- 6) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญาภิมิไช่ ไม่มีสัญญาภิมิไช่
- 7) อัตตาทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญาภิมิไช่ ไม่มีสัญญาภิมิไช่
- 8) อัตตาทั้งที่มีที่สุดก็มิไช่ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มิไช่ ยั่งยืน มีสัญญาภิมิไช่ ไม่มีสัญญาภิมิไช่⁶⁴

4. อุจเฉททิกฺขณฺฐิ 7 ความเห็นว่าชาติสุญญ มี 7 ประเภท คือ

“ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทนะว่าชาติสุญญ ย่อมบัญญัติความชาติสุญญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ 7 ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประรภอะไร จึงมีวาทนะว่า ชาติสุญญ บัญญัติความชาติสุญญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ 7.?”

1) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทนะอย่างนี้ มีทิกฺขณฺฐิอย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานี้มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป 4 มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมชาติสุญญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นอัตตานี้จึงเป็นอันชาติสุญญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความชาติสุญญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้

2) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ชาติสุญญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปเป็นกามาพจร บริโภค กวฬิงการาหาร ซึ่งท่านยังไม่รู้ไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานี้ ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อัตตานี้แล ย่อมชาติสุญญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นท่านผู้เจริญอัตตานี้จึงเป็นอันชาติสุญญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความชาติสุญญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ด้วยประการฉะนี้

3) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ชาติสุญญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะใหญ่ย่อยครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานี้ ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อัตตานี้แล ย่อมชาติสุญญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อัตตานี้จึงเป็นอันชาติสุญญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความชาติสุญญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

4) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ชาติสุญญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้น อากาसानัญจายตนะ มีอารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะลวงรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานี้ ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อัตตานี้แลย่อมชาติสุญญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อัตตานี้จึงเป็น

⁶⁴ที.ส.11/48/39-40.

อันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

5) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอตตาทอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นวิญญูณัญญายตนะ มีอารมณ์ว่าวิญญูณหาที่สุดมิได้ เพราะลวงอากาศัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอตตานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อตตานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

6) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอตตาทอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอากาศัญญายตนะ มีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร เพราะลวงวิญญูณัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอตตานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้น ท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

7) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอตตาทอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ มีอารมณ์ว่านั่นละเอียดย นั่นประณีต เพราะลวงอากาศัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอตตานั้น ท่านผู้เจริญ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่าขาดสูญย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ทั้งหลายที่มีอยู่ด้วยวัตถุ 7 นี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีวาทะว่า ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ 7 นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน 7 อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.⁶⁵

5. ติฏฐธรรมนิพพานติฏฐิ 5 ความเห็นว่าสภาพบางอย่างเป็นนิพพาน มี 5 ประเภท คือ

1) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ มีวาทะอย่างนี้ มีติฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอตตานี้เอบอัม พรังพร้อม เพลิตเพลินอยู่ด้วยกามคุณ 5 ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรล

⁶⁵ที.ส.11/49/41-44.

นิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ด้วยประการฉะนี้.

2) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานั้นมิได้บรรลุ นิพพานปัจจุบัน อันเป็นธรรมอย่างยิ่งด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะกามเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่น จึงเกิดความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับใจแค้นใจ ท่านผู้เจริญ เพราะอตตานั้นสังต์จากกาม สังต์จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

3) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานั้นมิได้บรรลุ นิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ปฐมฌานนั้นท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยยังมีวิตกวิจารณ์อยู่ ท่านผู้เจริญเพราะอตตานั้นบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

4) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานั้นมิได้บรรลุ นิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ทุติยฌานนั้นท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยยังมีปีติเป็นเหตุให้ใจเบิกบานอยู่ เพราะอตตานั้นมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอรหังทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้มานี้ เป็นผู้มึนอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพาน ปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้

5) สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานั้นมิได้บรรลุ นิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ตติยฌานนั้นท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยจิตยังค้ำนั่งถึงสุขอยู่ เพราะอตตานั้นบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพาน ปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.⁶⁶

อีกนัยหนึ่งแห่งทฎฐิซึ่งสามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 พวก คือ แนวคิดสุดโต่ง ที่นำเสนอคุณค่าหรือเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 แนวคิดคือ

⁶⁶ที.สี.11/50/45-47.

1) **กามสุขัลลิกานุโยค** คือ แนวคิดทรรศนะสุดโต่ง ที่นำเสนอถึงความสุขสูงสุดอันเกิดจากการประกอบตนอยู่ในอารมณ์ของโลกหรือกามคุณ อันได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสทางกาย

2) **อัตตกิลมณานุโยค** คือ แนวคิดสุดโต่งที่นำเสนอถึงทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นอันเกิดจากการปลีกตัวจากสังคัมแล้วทรมานตนให้ได้รับความลำบาก

อีกนัยหนึ่งแห่งทฤษฎีสุดโต่งซึ่งสามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 พวกมีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และ พวกที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ ไม่เป็นอยู่ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นทฤษฎีสุดโต่ง ซึ่งในระหว่างทฤษฎีทั้งสองพวกนั้น พระพุทธศาสนาได้แสดงแนวคิดทางสายกลาง ดังตัวอย่าง ในเรื่องของติมพรุกขปริพาชก ทิมพรุกขปริพาชกได้ทูลถามพระพุทธองค์ในปัญหาว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำ

- 1) สุขและทุกข์ตนกระทำเอง
- 2) สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำ
- 3) สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วย
- 4) สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีใช่ ผู้อื่นกระทำให้ก็มีใช่

พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบแต่ละข้อนั้นว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น และเมื่อติมพรุกขะทูลขอให้พระพุทธองค์อธิบายเรื่องสุขและทุกข์ ทรงตรัสว่า “...ดูก่อนติมพรุกขะ เมื่อบุคคลถืออยู่ว่า นั้นเวทนา นั้นผู้แสวย [เวทนา] ดังนี้ แต่เราไม่กล่าวอย่างนี้ว่า สุขและทุกข์ตนกระทำเอง เมื่อบุคคลถูกเวทนาที่มิแห่ง [รู้] อยู่ว่าเวทนาอย่างหนึ่ง ผู้แสวย [เวทนา] เป็นอีกคนหนึ่ง ดังนี้ แต่เราไม่กล่าวอย่างนี้ว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ ดูก่อนติมพรุกขะ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.”⁶⁷

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ตรัสถึงกระบวนการของการเกิดทุกข์ในลักษณะกระบวนการที่เป็นหลักปฏิจจสมุปบาทหรืออทัปปัจจยตาโดยไม่ระบุเจาะจงไปว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตนเองหรือบุคคลอื่นกระทำ คำสอนของพระพุทธองค์จึงเป็นแนวคิดใหม่และเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปยากที่จะเข้าใจ เพราะเป็นคำสอนที่หลุดพ้นจากการยึดติดทางความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ผูกพันอยู่กับความมีอยู่เป็นอยู่ของเทพเจ้า และความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของมนุษย์ ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องกระบวนการของการเกิดทุกข์และดับทุกข์แต่ผู้คนส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อในเรื่องความมีอยู่ความเป็นอยู่ของเทพเจ้าและตัวตน และอีกกลุ่มหนึ่งยังมีความเชื่อเลยไปถึงความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ของสรรพสิ่ง คือ ปฏิเสธภาวะทุกอย่างว่าไม่มีจริง ดังนั้น เราอาจสามารถจัดแบ่งกลุ่มทฤษฎีได้ 2 แนวคิดหลัก ๆ คือ

1) ทฤษฎีว่าด้วยความมีความเป็น เป็นความเชื่อที่ยอมรับว่า มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง คือความมกมายด้วยการยึดถือผิดด้วยความติดยึดอยู่ในภพ เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็น เรียกว่า ภาวทฤษฎี คือ ชอบที่จะบันเทิงอยู่ในภพ ไม่น้อมไปในธรรมเพื่อความดับภพ มีความเชื่อใน

⁶⁷ ส.นิ.26/55/88-89.

ชีวิตปัจจุบัน เป็นกามสุขัลลิกานุโยค และความเชื่อในชีวิตหลังความตายเป็นสัสตตทิกุญฺญิ โดยยังยึดติดในความเชื่อเรื่องภพภูมิต่าง ๆ เช่น สวรรค์ และพรหมโลก

2) ทิกุญฺญิวาทด้วยความไม่มีความไม่ เป็น เป็นความเชื่อปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริงคือ ความมงายด้วยการยึดถือผิดในความไม่มีจริง เป็นความเชื่อที่เล่นเลยความเป็นอนัตตาไปเป็นทิกุญฺญิที่เชื่อว่าไม่มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็นที่แท้จริง เรียกว่า วิภวทิกุญฺญิโดยได้พัฒนามาจากความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด คือ วัฏฏสังสาร โดยเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้เองโดยไม่มีเหตุปัจจัยเป็น อภิกิริยทิกุญฺญิและอุจเฉททิกุญฺญิ และในขณะที่เดียวกันบางกลุ่มก็หลงเชื่อในเหตุปัจจัยที่ไม่ถูกต้อง ทำให้ยึดถือการปฏิบัติที่ผิดทางด้วยอัตตทิกุญฺญิ คือ การประพฤติทรมาณตนให้ลำบากเพราะความเชื่อว่าเป็นทางหลุดพ้นจากการเกิดอีก

บุคคลที่ยึดถือทิกุญฺญิ 2 อย่างนี้ ย่อมไม่บรรลุถึงความดับทุกข์ ผู้ยึดถือทิกุญฺญิใด ย่อมมีสัญญา วิปริตเพราะทิกุญฺญินั้น ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นความเป็นจริงของการเกิดและการดับไปด้วยหลักปฏิจสมุပ္บาทย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย และเพื่อดับความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขานั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนกัจจานะ โลกนี้ โดยมากอาศัยส่วน 2 อย่าง คือ ความมี 1 ความไม่มี 1 ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลก ย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความมีในโลก ย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทานและอภินิเวส แต่พระอรียสาวก ย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้นอันเป็นอภินิเวสและอนุสัยอันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกข์นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้นย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ พระอรียสาวกนั้น มีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล กัจจานะ จึงชื่อว่าสัมมาทิกุญฺญิ ดูก่อนกัจจานะ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ส่วนสุดข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชา นั้นแหละดับ ด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการดังนี้”⁶⁸

2.3.7 ลำดับขั้น ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

เพื่อให้การจัดความเห็นผิดมีประเด็นในการพิจารณา จึงแบ่งลำดับขั้นความเห็นผิด “มิจฉาทิกุญฺญิ” เป็นระดับขั้นดังนี้ ขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียด โดยพิจารณาจาก “วิปลาส หรือ วิปลาส” โดยความหมายของ วิปลาส หรือ วิปลาส คือ ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง

วิปลาส มี 3 ระดับ คือ

1. สัญญาวิปลาส สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู
2. จิตตวิปลาส จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร

⁶⁸ส.น.26/43-44/72-73.

3. ทิฐีวิปาส ทิฐีคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปาส หรือจิตตวิปาส เช่น มีสัญญาวิปาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิฐีวิปาสเชื่อหรือลงความเห็นว่ที่บริเวณนั้นมึงงู หรือมีจิตตวิปาสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดทิฐีวิปาสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล

วิปาส 3 ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน 4 ด้าน คือ

1. วิปาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง
2. วิปาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข
3. วิปาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าเป็นตัวตน
4. วิปาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม⁶⁹

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา “มิจฉาทิฐฐิ” แบ่งเป็น 3 ชั้น โดยนำความวิปาสมาเป็นปัจจัยในการพิจารณา ดังนี้

1. **มิจฉาทิฐฐิ ชั้นหยาบ** หมายถึง สัญญาวิปาส สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง สัญญาวิปาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, สัญญา วิปาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, สัญญาวิปาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าเป็นตัวตน, สัญญาวิปาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

2. **มิจฉาทิฐฐิ ชั้นกลาง** หมายถึง จิตตวิปาส จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง จิตตวิปาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, จิตตวิปาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, จิตตวิปาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าเป็นตัวตน, จิตตวิปาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

3. **มิจฉาทิฐฐิ ชั้นละเอียด** หมายถึง ทิฐฐีวิปาส ทิฐฐีคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปาส หรือจิตตวิปาส, ทิฐฐีวิปาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ทิฐฐีวิปาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, ทิฐฐีวิปาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าเป็นตัวตน, ทิฐฐีวิปาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

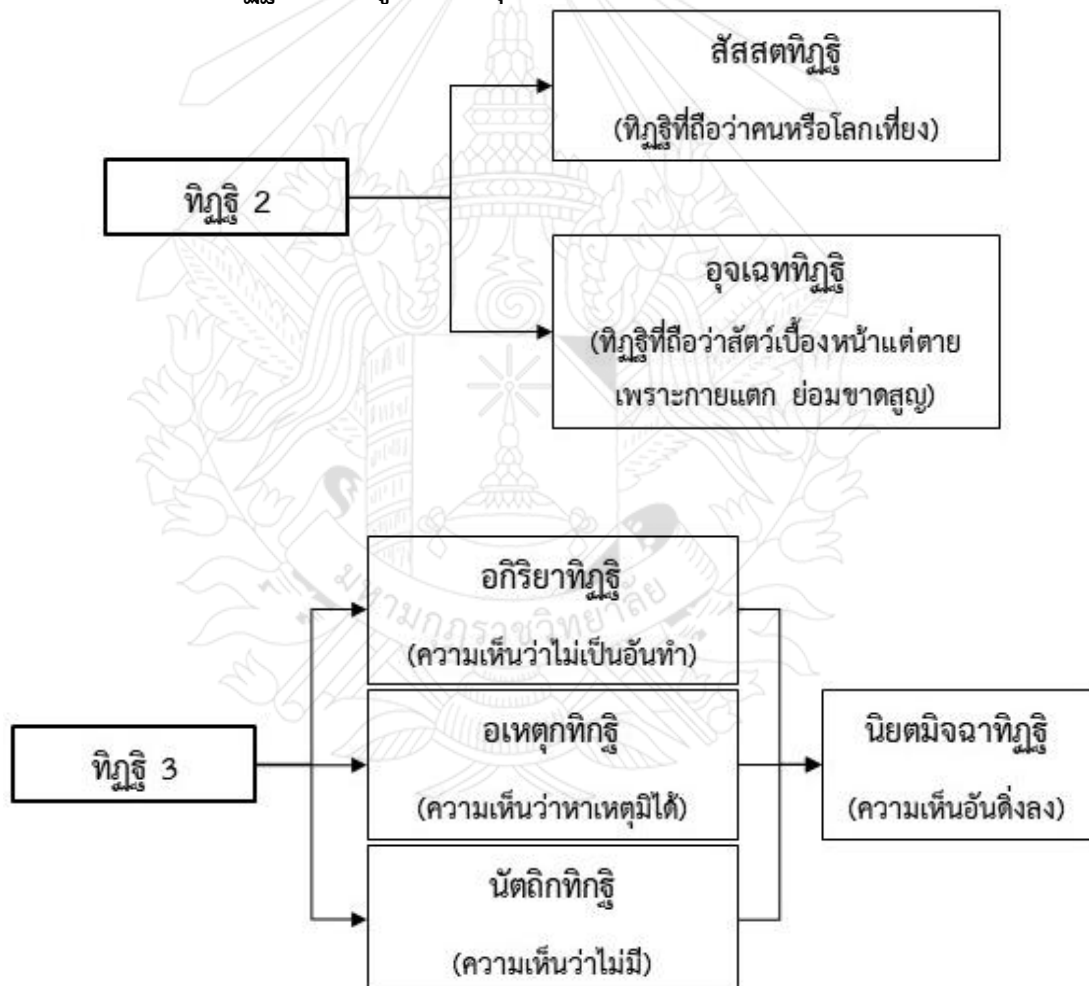
สรุปประเภทความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ประเภทแห่งทิฐฐิ มีมากอย่างในประเภทเหล่านั้น ทิฐฐินั้นเรียกว่า มิจฉาทิฐฐิ มีวัตถุ 10 ก็มีทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี (คุณ) บิดาไม่มี (คุณ) สัตว์ที่เป็นอุปาทิเกะไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี มิจฉาทิฐฐิบางอย่างห้ามสวรรค์ด้วย ห้ามมรรคด้วย. บางอย่างห้ามมรรคเท่านั้น ไม่ห้ามสวรรค์ บางอย่างไม่ห้ามทั้งสวรรค์ ไม่ห้ามมรรค. บรรดา มิจฉาทิฐฐิเหล่านั้น มิจฉาทิฐฐิ 3 อย่างนี้ คือ อเหตุกทิฐฐิ อภิรียาทิฐฐิ นัตถิทิฐฐิ ห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ทิฐฐิ 3 นี้จัดเป็นมิจฉาทิฐฐิ ความเห็นผิดจัดเป็น นิตยทิฐฐิ ความเห็นอันตั้งลงยากที่จะถอนออกกรมเรียกว่า นิตยมิจฉาทิฐฐิ เพราะนิตยมิจฉาทิฐฐินั้นเป็นรากเหง้าของวิภูฏะ การออกไปจากภพ ย่อมไม่มีสำหรับคนผู้ประกอบด้วยนิตยมิจฉาทิฐฐินั้น

บุคคลเหล่านี้ เช่น เตยรถีย์ สาวกเตยรถีย์ บุคคลผู้มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฐฐิ) เป็นบุคคลที่มีทิฐฐิวิบัติ ย่อมมีแนวคิดตามสิ่งที่ตนเองคิดว่าถูกต้อง จึงบัญญัติแนวคิดนั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ควรยึดมั่นถือมั่น อย่างขาดเหตุผลความเป็นจริง เพราะมีความถือว่เป็นของเรา ว่านั่นเป็นของเรา ความถือว่

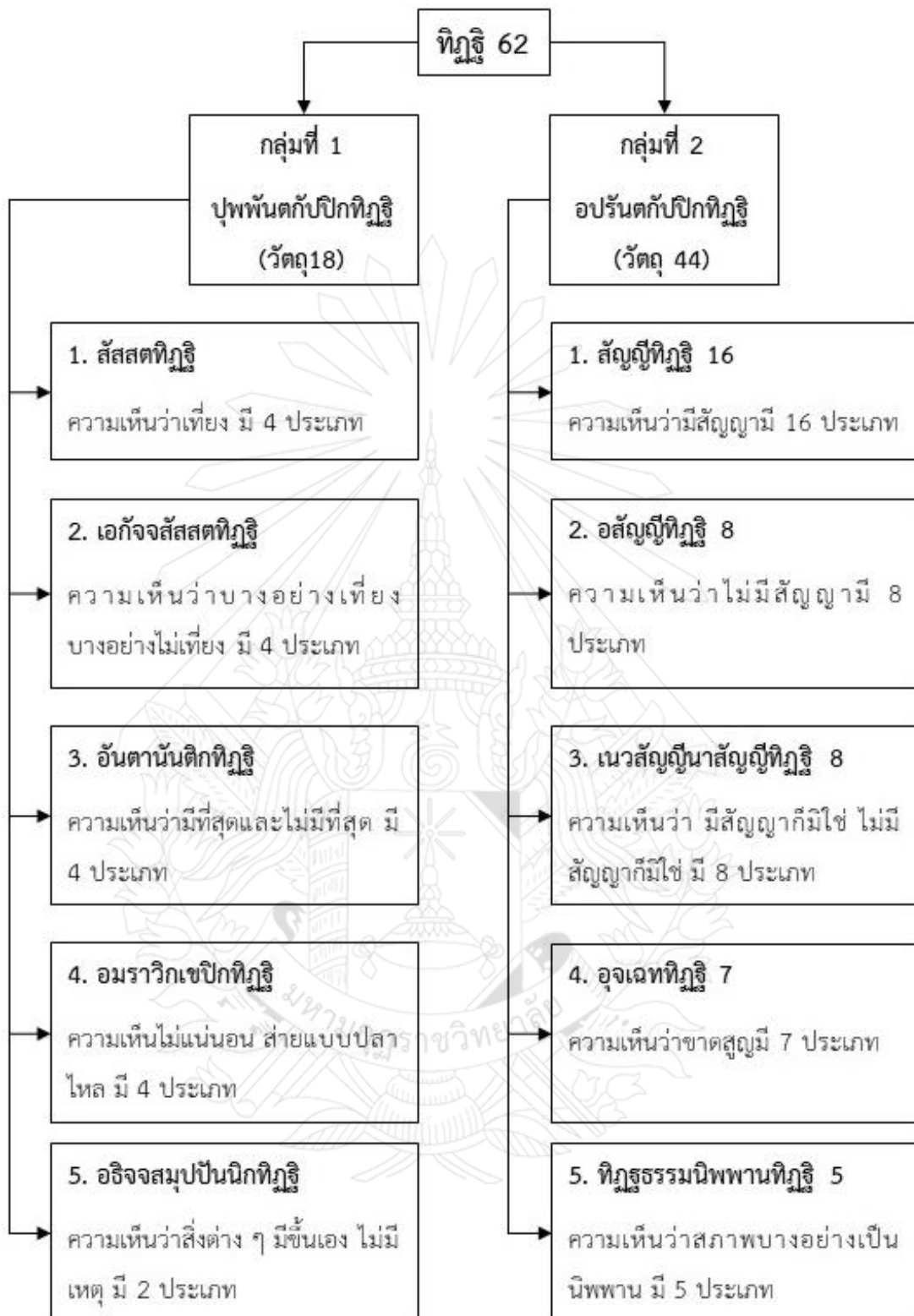
⁶⁹สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับ ประมวลธรรม, อ่างแล้ว*, หน้า 138.

เป็นเรา ว่าเราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา. การยึดถือตัวตนอันเป็นเหตุไม่เห็นพระไตรลักษณ์แห่งสังขารทั้งหลาย การยึดถือตัวตนของผู้ที่ถึงความวิปัสสนาในความทุกข์ว่าเป็นความสุข ในความไม่งามว่าเป็นความงาม ในความเป็นของไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยง ดังนั้นทฤษฎีจึงมีหลายประเภท แต่เมื่อสรุปของการศึกษาทฤษฎีสามารถแบ่งลักษณะของมิจฉาทฤษฎีได้เป็น 2 ประเภท 1) สัสตทฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง 2) อุจเฉททฤษฎีความเห็นว่าขาดสูญ ซึ่งจากการเกิดมิจฉาทฤษฎีย่อมาจากความหลง ความไม่รู้เป็นพื้นฐาน หรืออีกนัยหนึ่งในการจัดความเห็นผิด มิจฉาทฤษฎี เป็นชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด เพราะความเห็นผิด มิจฉาทฤษฎี ก็คือความเห็นที่วิปริตผิดไปจากความจริง จึงพิจารณาความวิปัสสนา หรือวิปัสสนา มากำหนดจัดแบ่งชั้นตามลำดับความวิปัสสนา คือ สัญญาวิปัสสนา ความหมายรู้ที่คลาดเคลื่อนในคือ มิจฉาทฤษฎีระดับหยาบ จิตตทฤษฎี ความคิดที่คลาดเคลื่อน คือ มิจฉาทฤษฎีระดับกลาง ทฤษฎีวิปัสสนาทฤษฎีคลาดเคลื่อนเชื่อถือไปตามสัญญาวิปัสสนา หรือจิตตวิปัสสนา คือ มิจฉาทฤษฎีระดับละเอียด ในการจัดชั้นมิจฉาทฤษฎีหยาบ กลาง ละเอียด เพื่อนำไปสู่การศึกษาวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องต่อไป

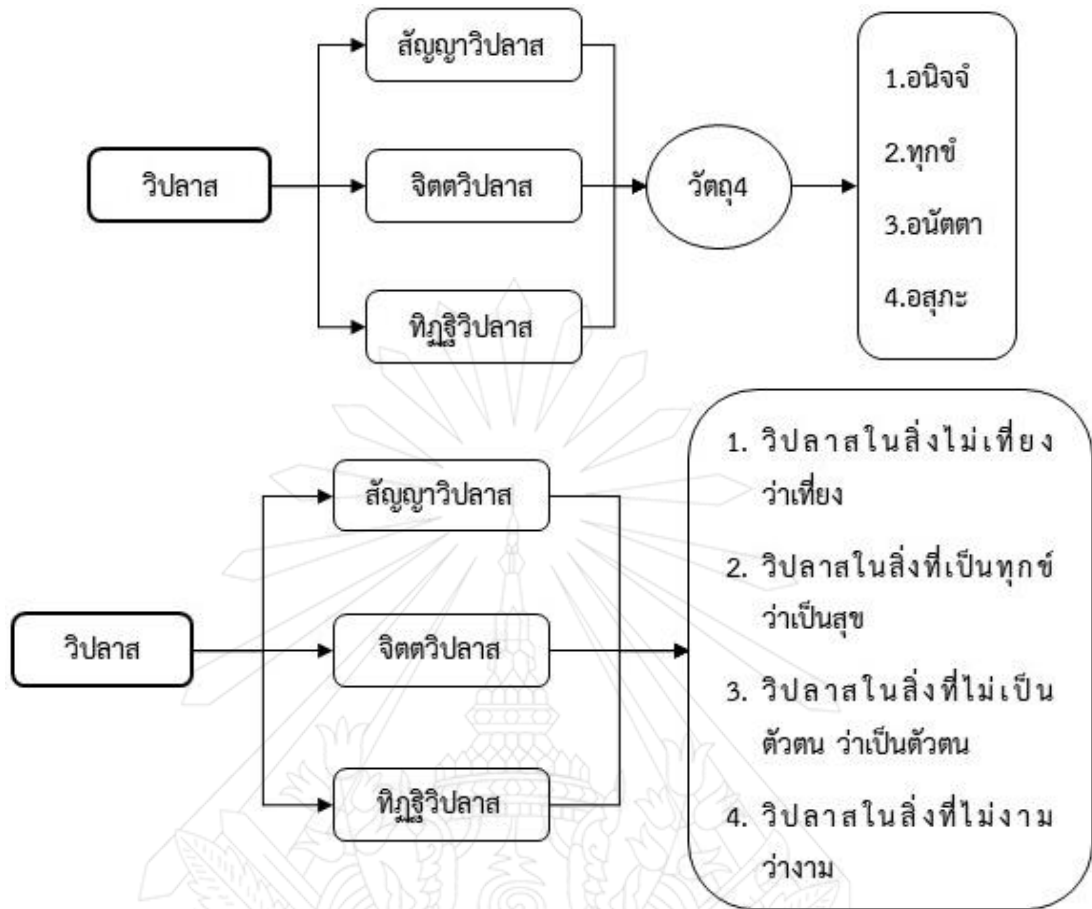
จากการศึกษามิจฉาทฤษฎีในบทนี้ ผู้วิจัยขอสรุปให้เห็นภาพชัดเจนดังแผนผังต่อไปนี้

แผนผังที่ 2.1 ประเภทของทฤษฎี (ทฤษฎี 2 และ ทฤษฎี 3)

แผนผังที่ 2.2 ประเภทของทฤษฎี (ทฤษฎี 62)

แผนผังที่ 2.3 วิปัสสนา หรือวิปัสสนา

2.4 ตัวอย่างความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

เพื่อให้เห็นถึงตัวอย่างของบุคคลกลุ่มบุคคลที่มีความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ตัวอย่างดังนี้

2.4.1 พระเจ้าปายาสี มีลักษณะแนวคิดฝ่ายชั่ว แนวคิดมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิดจากความเป็นจริง ผิดทำนองคลองธรรม จากความถูกต้องของบัณฑิต มีแนวคิดที่ว่าทำบาปไม่เป็นบาปทำบุญไม่เป็นบุญ นรกและสวรรค์ไม่มี การให้ทานไม่มีผล วิบากกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ดังข้อความที่ปรากฏในปายาสีสูตรว่า “สมัยนั้น พระเจ้าปายาสีทรงปกครองเมืองเสตัพยนคร ซึ่งคับคั่งด้วยประชาชน และหมู่สัตว์ สมบูรณ์ด้วยหญ้า ป่าไม้ แหล่งน้ำและธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชสมบัติอันพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานให้ปกครอง สมัยนั้น ทิฐิอันลามกเห็นปานนี้บังเกิดแก่พระเจ้าปายาสีว่าแม้เพราะเหตุนี้โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี” ด้วยอำนาจแนวคิดอันเป็นมิจฉาทิฐิ อันลามกเช่นนั้นเกิดขึ้นในพระทัยของพระเจ้าปายาสี มีผลทำให้พระองค์ทรงไม่เชื่อว่ามีนรก มีสวรรค์ นอกจากนี้อุกศลกรรมอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นในพระทัยของพระองค์ เช่น วิจิกิจจา มานะ ความสงสัยจนนำไปสู่การทำปาณาติบาต เพื่อค้นหาความจริงของบุคคลที่ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ในทางไม่ถูกต้องไม่ฉลาด ไม่เหมาะสม แต่พระองค์ก็ยังพ้นจากขุมนรกมาได้ เพราะเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรคือพระกุมารกัสสปะฟังธรรมสนทนาธรรมและปฏิบัติตามคำแนะนำของพระกุมารกัสสปะ

ถึงแม้ไม่ได้มีพระทัยจะทำเพราะอำนาจแห่งมิจฉาภิภูมิจึงไม่หมดจากพระทัย แต่พระองค์ก็ทรงพ้นจากอบายภูมิจึง 4 ยอมรับไตรสรณคมน์และประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระพุทธศาสนาตลอดชีวิต⁷⁰

2.4.2 กลุ่มพระปัญจวัคคีย์ ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวชแล้ว จึงพากันออกบวชเป็นฤาษีติดตามอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ปัญจวัคคีย์นี้นิยมลัทธิการประพฤติทรมาณตน แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติ ก็พากันละทิ้งพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีแคว้นกาสิ เมื่อพระพุทธเจ้าบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงแสดงโปรดพระปัญจวัคคีย์ และเมื่อทรงตรัสเทศนาแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ได้บรรลุธรรมเป็นกลุ่มแรก ต่อมาได้แสดงธรรมอนัตตลักขณสูตร จึงบรรลุอรหัตผล ในกลุ่มนี้พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้รัตตัญญู แปลว่า ผู้รู้ราตรีนาน คือ ท่านเป็นผู้บวชก่อนพระภิกษุรูปอื่นทั้งหมดในพระพุทธศาสนา⁷¹ พระปัญจวัคคีย์ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีมิจฉาภิภูมิจึงประภทอรรถกถาญาณโยค

2.4.3 พระยสะ ในพระนครพาราณสี มีกุลบุตร ชื่อ ยสะเป็นบุตรเศรษฐี สุขุมาลชาติ ยสะกุลบุตรนั้นมีปราสาท 3 หลัง คือ หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ยสะกุลบุตรนั้นได้รับการบำเรอด้วยพวกดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปนในปราสาทฤดูฝนตลอด 4 เดือนไม่ลงมาเบื่องล่างปราสาท ค่ำวันหนึ่ง เมื่อยสะกุลบุตรอิมเอบพร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วยกามคุณ 5 ได้นอนหลับก่อน ส่วนพวกบริวารชนนอนหลับภายหลัง ประทีปน้ำรังมันตามสว่างอยู่ตลอดคืน คืนนั้นยสะกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน ได้เห็นบริวารชนของตนกำลังนอนหลับ บางนางมีพิณตกอยู่ที่รักแร้ บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอ บางนางมีเปิงมางตกอยู่ที่อก บางนางผมกระเซิง บางนางมีน้ำลายไหล บางนางบ่นละเมอต่าง ๆ ปรากฏแก่ยสะกุลบุตรดุจปาซังผิติด ครั้นได้เห็น โทษจึงปรากฏแก่ยสะกุลบุตรจิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย ยสะกุลบุตรจึงเปล่งอุทานว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ” แล้วสวมรองเท้าทองเดินตรงไปยังประตูนิเวศน์ พวกอมมนุษย์เปิดประตูให้ด้วยหวังว่า “ใคร ๆ อย่าได้ทำอันตรายแก่การออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสะกุลบุตรเลย” ลำดับนั้น ยสะกุลบุตรเดินตรงไปทางประตูพระนคร พวกอมมนุษย์เปิดประตูให้ด้วยหวังว่า “ใคร ๆ อย่าได้ทำอันตรายแก่การออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสะกุลบุตร” ที่นั้น ยสะกุลบุตรได้เดินตรงไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. ครั้นปัจจุสมัยแห่งราตรี พระผู้มีพระภาคเจ้าตื่นบรรทมแล้วเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้ง ได้ทอดพระเนตรเห็นยสะกุลบุตรเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ขณะนั้นยสะกุลบุตรเปล่งอุทานในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ” ทันทีนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะยสะกุลบุตรว่า “ยสะ ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้องมาเถิดยสะ นั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” ที่นั้น ยสะกุลบุตรรำเริงบันเทิงใจว่า “ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง” ดังนี้ แล้วถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อยสะกุลบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอนุปพุททิกถา คือ ทรงประกาศทานกถา (เรื่องทาน) สีลกถา (เรื่องศีล) สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)

⁷⁰พระมหาสุเทพ วรรณปัญญา, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในปายาสีราชาญญสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2550, หน้า 6.

⁷¹พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ), “ศึกษาวิเคราะห์มิจฉาภิภูมิจึงและสัมมาภิภูมิจึงในพุทธปรัชญาเถรวาท” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์บัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า 31.

กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความค้ำทราวม ความเศร้าหมองแห่งกามา) เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่อง อานิสงสีในเนกขัมมะ) เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า ยสกุลบุตรมีจิตพร้อม มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศ สามุกกัสมิกธรรมเทศนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมปราศจากอริสรี ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา ได้เกิดแก่ยสกุลบุตร ณ ที่นั่งนั้นแล ดุจผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควร ใช้น้ำย้อมได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น⁷²

ท่านยสกุลบุตรฟังเทศนาอนุพุททิกถาและอริยสัจ 4 จาก พระพุทธเจ้าทำให้ท่านบรรลุธรรม และเมื่อท่านได้ฟังอีกครั้งตอนที่พระพุทธเจ้าเทศนาให้บิดาของท่านยสกุลบุตรฟัง ทำให้ท่านยสบรรลุ อรหันตผลตั้งแต่เป็นคฤหัสถ์ พระยสะถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีมีจนาภิภูฏิประเภทกามสุขัลลิกานุโยค

2.4.4 พระพาหิยทารุจิริยะ ท่านได้รับความเคารพนับถือ จากประชาชนเป็นจำนวนมาก จึงมีความเห็นผิดว่าตนเองเป็นพระอรหันต์ ดังความในพาหิยสูตร ว่าด้วยการตรัสถึงที่สุดทุกข์ ดังนี้

...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อพาหิยทารุจิริยะ อาศัยอยู่ที่ท่าสุปปารกะ ใกล้ฝั่งทะเล เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลาณปัจจัยเภสัชบริขาร ครั้งนั้นแล พาหิยทารุจิริยะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า “เราเป็นคนหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ หรือผู้ถึงอหัตมรรคในโลก” ลำดับนั้นแล เทวดาผู้เป็นสายโลหิตในกาลก่อนของพาหิยทารุจิริยะ เป็นผู้อนุเคราะห์ หวังประโยชน์ ได้ทราบความคิดคำนึงแห่งใจของพาหิยทารุจิริยะ จึงเข้าไปหาพาหิยทารุจิริยะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวว่า “พาหิยะ ท่านไม่เป็นผู้ถึงอหัตมรรคหรือไม่เป็นผู้ถึงอหัตมรรคเลย ท่านไม่มีแม้แต่ปฏิบัติภาครื่องให้เป็นพระอรหันต์หรือเครื่องเป็นผู้ถึงอหัตมรรค” พาหิยทารุจิริยะถามว่า “เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่าเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้ถึงอหัตมรรคในโลกพร้อมทั้งเทวโลก?” เทวดาตอบว่า “พาหิยะ ในชนบททางเหนือมีเมืองชื่อว่าสาวัตถี บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับอยู่ในเมืองนั้น พาหิยะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล เป็นพระอรหันต์ ทั้งทรงแสดงธรรมเพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วย” ลำดับนั้นแล พาหิยทารุจิริยะถูกเทวดานั้นให้สลัดใจแล้วหลีกไปจากท่าสุปปารกะทันที ได้ไปยังพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ โดยการพักแรมสิ้นราตรีเดียวในที่ทั้งปวง

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุจำนวนมากกำลังจงกรมอยู่ในที่แจ้ง พาหิยทารุจิริยะเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายถึงจงกรม ครั้นแล้วได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน? ข้าพเจ้าประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น” ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า “พาหิยะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาต” ลำดับนั้นแล พาหิยทารุจิริยะรีบออกจากพระวิหารเชตวัน เข้าไปยังกรุงสาวัตถีได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ผู้นำเลื่อมใส ควรเลื่อมใส มีอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ ถึงความฝึกและความสงบอันสูงสุด มีตนอันฝึกแล้ว คมครองแล้ว มีอินทรีย์สำรวมแล้ว ผู้ประเสริฐ แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้

⁷²วิ.มทา.6/25-26/29-30.

มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด.

เมื่อพาทิหารุจิริยะะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพาทิหารุจิริยะะว่า “พาทิยะ เวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรากำลังเที่ยวบิณฑบาตตามละแวกบ้านอยู่” แม้ครั้งที่ 2 พาทิหารุจิริยะะ ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยาก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพาทิหารุจิริยะะว่า “พาทิยะ เวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรากำลังเที่ยวบิณฑบาตตามละแวกบ้านอยู่” แม้ครั้งที่ 3 พาทิหารุจิริยะะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยาก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “พาทิยะ เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟัง ก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อทราบ ก็สักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาทิยะเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล พาทิยะ ในกาลใดแล เมื่อเธอเห็นก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อทราบก็สักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง ในกาลนั้น เธอก็จะไม่มี ในกาลใด เธอไม่มี ในกาลนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีในระหว่างโลกทั้ง 2 นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข”

ลำดับนั้นแล จิตของพาทิหารุจิริยะะกุลบุตร หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ทันที้ ด้วยพระธรรมเทศนาโดยย่อนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพาทิหารุจิริยะะกุลบุตร ด้วยพระโอวาทโดยย่อนี้แล้วเสด็จหลีกไป.

ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน โคนแม่ลูกอ่อนชีวิตพาทิหารุจิริยะะให้ล้มลงปลงเสียจากชีวิต ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุเป็นอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นพาทิหารุจิริยะะเสียชีวิตแล้ว จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงช่วยกันยกร่างของพาทิหารุจิริยะะขึ้นสู่เตียงแล้ว นำไปเผา แล้วจงทำสถูปลูกไว้ ภิกษุทั้งหลาย พาทิหารุจิริยะะประพฤติธรรมอันประเสริฐเสมอกับเธอทั้งหลาย ทำกาลละแล้ว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ช่วยกันยกร่างของพาทิหารุจิริยะะขึ้นสู่เตียง นำไปเผา และทำสถูปลูกไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายเฝ้าร่างของพาทิหารุจิริยะะ และทำสถูปลูกไว้แล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร ภพเบื้องหน้าของเขาเป็นอย่างไร?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พาทิหารุจิริยะะเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ทั้งไม่ทำให้ลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลาย พาทิหารุจิริยะะปรินิพพานแล้ว”

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ดิน น้ำ ไฟ และลม ไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น ดาวก็ไม่ส่องสว่าง ดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ ดวงจันทร์ก็ไม่สว่าง ความมืดก็ไม่มี เมื่อใด พรหมณ์ชื่อว่า เป็นมุนี เพราะรู้ (สัจจะ 4) รู้แล้ว ด้วยตน เมื่อนั้น พรหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์...⁷³

กรณีพาทิยทวารุจิริยะ เป็นบุคคลที่มีความยึดมั่นในส่วนของความเที่ยงแท้ เนื่องจากการเสพสุขในกามคุณ จึงได้มีทิฏฐิว่าสิ่งที่ตนมีอยู่นั้นเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน จนเมื่อได้รับฟังคำตักเตือนของเทวดา(ผู้เป็นสายโลหิต) จึงได้แสวงหาความรู้เดินทางไกลมาหาพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรมเทศนา จนในที่สุดได้รับฟังธรรมเทศนาย่อในระหว่างบิณฑบาตก็ได้บรรลุอรหัตผล ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านชิปปาภิญญา คือ ตรัสรู้ได้เร็ว

สรุปตัวอย่างความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา บุคคลที่ยกมาเป็นตัวอย่างมีความคิดความเห็นตามที่ตนเองได้มีประสบการณ์ความเป็นอยู่ตลอดเวลา เช่นบุคคลเห็นว่าโลกนี้เที่ยง, บุคคลเห็นว่าโลกนี้ขาดสูญ, บุคคลที่ยึดถือการทรมานตนเป็นทางหลุดพ้น, บุคคลที่ยึดถือการเสพสุขเป็นทางหลุดพ้น เป็นต้น บุคคลทั้งหลายเมื่อได้รับฟังธรรมเทศนาจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระสาวก ย่อมถึงความหลุดพ้นจากอบายภูมิเป็นอย่างน้อย จนถึงอรหัตต์เป็นที่สุด

2.5 ผลของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งจะมีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างไร”⁷⁴

2.5.1 ผลของความเห็นผิด “มิจฉาทิฏฐิ” ทำให้เป็นเหตุ 9 ประการ ดังนี้

1. ว่าด้วยเหตุแห่งสุขและทุกข์ภายใน

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น”⁷⁵

2. ว่าด้วยเหตุแห่งการยึดมั่นว่านั่นเป็นของเรา

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีรูปอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่...เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เรา เป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา”⁷⁶

3. ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่...เมื่อวิญญาณมีอยู่

⁷³พ.อุ.44/47-50/113-116.

⁷⁴อง.เอก.33/193/165.

⁷⁵ส.ช.27/346/391.

⁷⁶ส.ช.27/348/393.

เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีทิฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละ โลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา”⁷⁷

4. ว่าด้วยทิฐิเราไม่พึงมี

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี บริหารของเราไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี บริหารของเราจักไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีทิฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมีและบริหารของเราไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี บริหารของเราจักไม่มี”⁷⁸

5. ว่าด้วยเหตุแห่งมิจฉาทิฐิ

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีมิจฉาทิฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีมิจฉาทิฐิ”⁷⁹

6. ว่าด้วยเหตุแห่งสัkkายทิฐิ

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีสัkkายทิฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีสัkkายทิฐิ”⁸⁰

7. ว่าด้วยเหตุแห่งอัตตานุทิฐิ

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีอัตตานุทิฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่...เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีอัตตานุทิฐิ.”⁸¹

8. ว่าด้วยเหตุแห่งความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิดมีความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น”⁸²

9. ว่าด้วยเหตุแห่งความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น

“พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญาามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่...เมื่อวิญญานมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาน เพราะยึดมั่นวิญญาน จึงเกิด ความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น”⁸³

⁷⁷ส.ข.27/350/395.

⁷⁸ส.ข.27/352/397.

⁷⁹ส.ข.27/354/398.

⁸⁰ส.ข.27/356/399.

⁸¹ส.ข.27/358/400.

⁸²ส.ข.27/360/402.

⁸³ส.ข.27/362/403.

2.5.2 ผลที่เกิดจากพฤติกรรมสุดโต่ง

คือ ความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) มีส่วนทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติผิดทางซึ่งเป็นทางสุดโต่ง 2 ข้าง เรียกว่า อันตา 2 คือ ข้อที่ปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางที่ถูกต้อง คือมัชฌิมาปฏิปทา มี 2 ทาง คือ

1. **กามสุขัลลิกานุโยค** คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข

2. **อัตตกลิณณานุโยค** คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน

สรุปผลของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ผลของความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฐิ จึงทำให้เกิดเหตุ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น , ตนก็อันนั้น , โลกก็อันนั้น , เราไม่พึงมี, เหตุแห่งมิจฉาทิฐิ, เหตุแห่งสักกายทิฐิ, เหตุแห่งอัตตานุทิฐิ, เหตุแห่งความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น, เหตุแห่งความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น ผลกระทบความเห็นผิดในด้านพฤติกรรม การปฏิบัติตนสุดโต่งในกามสุข และการทรมานตนเอง ซึ่งเป็นทางสุดโต่งหรือเรียกว่า อันตา ซึ่งไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ทางที่ถูกต้องคือมัชฌิมาปฏิปทา หากใครได้ถูกมิจฉาทิฐิเข้าครอบงำเข้าแล้ว ความคิด ความประพฤติปฏิบัติตนย่อมหมกมุ่น พัวพันกับสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น ย่อมถูกนำพาไปสู่ความเสื่อมถอยไม่อาจเจริญขึ้นได้เลย トラบใดที่ความเห็นผิด ยังครอบงำอยู่ย่อมนำพาชีวิตไปสู่ความเสื่อมถอยไปตลอดจนถึงการนำพาชีวิตไปสู่อบายภูมิเมื่อตายไปจากโลกนี้ ผู้ที่มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) ภาวะจิตย่อมขาดเมตตาเพราะ มีทิฐิที่ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันด้วยความเมตตาไม่เกิดขึ้น เมื่อความเมตตาไม่มี การเกิดกัลยาณมิตรก็หาได้ยาก เมื่อบุคคลใดก็ตามขาดซึ่งกัลยาณมิตร ขาดซึ่งปัญญาในการคิดวิเคราะห์การดำเนินชีวิตของตนเอง แต่ยึดมั่นถือมั่นในความเห็นผิดที่เชื่อผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วแล้วไม่มี ผลแห่งความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) ในที่สุดแล้วย่อมนำไปสู่อบายภูมิ

2.6 หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดตามหลักพระพุทธศาสนา

2.6.1 หลักธรรม “สัมมาทิฐิ”

สัมมาทิฐิ คือ แหล่งแห่งการเกิดกุศลธรรม ของความดีทั้งปวง ดังพุทธพจน์ที่ได้กล่าวไว้

“ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาทิฐิไว้ 2 อย่าง คือ สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ (มีอาสวะ) เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ชั้นธออย่าง 1 สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะที่เป็นอนาสวะ (ไม่มีอาสวะ) เป็นโลกุตระเป็นองค์มรรคอย่าง 1

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ชั้นธอ เป็นไฉน คือ ความเห็นดั่งนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล 1 ยัญที่บูชาแล้วมีผล 1 การสังเวทที่บวงสรวงแล้วมีผล 1 ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วแล้วมีอยู่ 1 โลกนี้มี 1 โลกหน้ามี 1 มารดามี 1 บิดามี 1 สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะมี 1 สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองในโลกมีอยู่ 1 นี้เป็นสัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ชั้นธอ

ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย ปัญญา 1 ปัญญินทรีย์ 1 ปัญญาพละ 1 ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ 1 ความเห็นชอบ 1 องค์แห่งมรรค 1 ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

นี้แล คือ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค. ภิกษุเหล่านั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ เพื่อบรรลุสัมมาทิฏฐิ ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาวายามะ.

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง 7 นั้น สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร คือ ภิกษุรู้จักมิจฉาสังกัปปะว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ รู้จักสัมมาสังกัปปะว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ ความรู้ของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ.”⁸⁴

“หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.”⁸⁵

“ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง 7 นั้น สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร คือ

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิก็สลัดมิจฉาทิฏฐิได้

ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาทิฏฐิได้ ทั้งอกุศลธรรมลามกเป็นอนเก บรรดาที่มีเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยนั้น ก็เป็นอันผู้มีสัมมาทิฏฐิสลัดได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนเก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย.

ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสังกัปปะได้....

ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวาจาได้....

ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉากัมมันตะได้....

ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาอาชีวะได้....

ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวายามะได้....

ผู้มีสัมมาสติ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสติได้....

ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสมาธิได้....

ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาญาณะได้....

ผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวิมุตติได้ ทั้งอกุศลธรรมลามกเป็นอนเกบรรดาที่มี เพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยนั้น ก็เป็นอันผู้มีสัมมาวิมุตติสลัดได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนเกย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย”⁸⁶

2.6.2 ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ

ข้อความในพระไตรปิฎก แสดงหลักการสร้างเสริมสัมมาทิฏฐิไว้ ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ มี 2 ประการ ดังนี้คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ”⁸⁷ ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ 2 อย่าง ตามพุทธพจน์ที่ตรัสไว้นี้ คือ

1. ปรโตโฆสะ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายเอาเฉพาะส่วนที่ตรงมาถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่

⁸⁴ม.อ.22/256-259/321-322.

⁸⁵วิ.มหาวิ.1/3/8.

⁸⁶ม.อ.22/280/327-328.

⁸⁷สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 563.

เป็นกัลยาณมิตร ข้อแรกนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา

2. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่สิ่งนั้น ๆ มัน เป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือ ปัญหาต่างๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึก ด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ ข้อสองนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ปัจจัยในตัวบุคคล อาจเรียกง่ายๆ ว่า วิธีการแห่งปัญญา⁸⁸

ปัจจัยทั้ง 2 ประการนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน ปัจจัยอีกอย่างที่มีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้ เกิด ปรโตโฆสะที่ดี คือการมีกัลยาณมิตร กัลยาณมิตรมิได้หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่ง การฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครูอาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำ เป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัย กว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “อานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ก็ความ เป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดีนี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว อานนท์ อันภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติมี เพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอุริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 จักกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรค ประกอบด้วยองค์ 8.”⁸⁹

จากปัจจัยที่กล่าวข้างต้นทำให้ทราบถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรที่เป็นองค์ประกอบ ภายนอกที่สำคัญที่เป็นเครื่องกระตุ้นให้ปรโตโฆสะที่ดีเกิดขึ้น เป็นกระบวนการเชื่อมโยงให้เกิดโยนิโส มนสิการขึ้นภายใน ทำให้เกิดความดีงามที่ดีสำหรับคนทั่วไป ผู้ที่มีปัญญาน้อยย่อมต้องอาศัยการ แนะนำจากกัลยาณมิตร แต่อย่างไรก็ต้องรู้จักหัดคิดด้วยตนเอง ส่วนบุคคลที่มีปัญญาแก่กล้าย่อมรู้จัก โยนิโสมนสิการ แต่ก็ต้องมีกัลยาณมิตรที่ดี เพื่อจะได้ยินและได้คำแนะนำสิ่งที่ดี ๆ ในเบื้องต้น เพื่อเป็น เครื่องชี้แนะในการดำเนินชีวิตที่ดีต่อไป บุคคลใดหากมีปรโตโฆสะที่ดีอันมีกัลยาณมิตรที่ดีด้วย มี แนวคิดโยนิโสมนสิการที่ดีเกิดขึ้นที่ตนเอง ย่อมเป็นผู้มีความเห็นถูก ไม่เป็นผู้ที่มีความเห็นผิด (มิฉนาคทิฏฐิ)เกิดขึ้นได้... เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้ว ก็จะมีเจริณูสูจตุคหามา ด้วยการอุดหนุนของ องค์ประกอบต่างๆ องค์ประกอบ 5 อย่างนั้น คือ

- (1) ศील ความประพฤติดีงามเกื้อกูล พฤติกรรมไม่ขัดแย้งเบียดเบียน
- (2) สุตะ ความรู้จากการสดับ เล่าเรียน อ่านตำรา การแนะนำสั่งสอนเพิ่มเติม
- (3) สากัจฉา การสนทนา ถกเถียง อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สอบค้นความรู้
- (4) สมณะ ความสงบ การทำใจให้สงบ การไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ
- (5) วิปัสสนา การใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะของมัน คือตามเป็นจริง”⁹⁰

2.6.3 เหตุเชื่อมของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมว่าด้วยเหตุแห่งการเชื่อมไป 10 ประการ ในนิชชรวัตถุสูตร ดังนี้

⁸⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 563.

⁸⁹ส.ม.ท.30/5/7.

⁹⁰สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 701.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งการเสื่อมไปมี 10 ประการนี้ 10 ประการ เป็นไฉน คือ

ประการที่ 1 ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) เป็นปัจจัยทำให้ความเห็นผิด (มิฉนาทิฐิ) เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความเห็นชอบ ย่อมมีความเห็นผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 2 ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) เป็นปัจจัยทำให้ความดำริผิด (มิฉนาสังกัปปะ) เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความดำริชอบ ย่อมมีความดำริผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความดำริผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความดำริชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 3 วาจาชอบ (สัมมาวาจา) เป็นปัจจัยทำให้วาจาผิด (มิฉนาวาจา) เสื่อมไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีวาจาชอบ ย่อมมีวาจาผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะวาจาผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะวาจาชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 4 การงานชอบ (สัมมากัมมันตะ) เป็นปัจจัยทำให้การงานเสื่อม (มิฉนากัมมันตะ) เสื่อมไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีการงานชอบ ย่อมมีการงานผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการงานผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะการงานชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 5 การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) เป็นปัจจัยทำให้การเลี้ยงชีพผิด (มิฉนาอาชีวะ) เสื่อมไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีการเลี้ยงชีพชอบ ย่อมมีการเลี้ยงชีพผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการเลี้ยงชีพผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะการเลี้ยงชีพชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 6 ความพยายามชอบ (สัมมาวายามะ) เป็นปัจจัยทำให้ความพยายามผิด (มิฉนาวายามะ) เสื่อมไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความพยายามชอบ ย่อมมีความพยายามผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความพยายามผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเห็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความพยายามชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 7 ความระลึกชอบ (สัมมาสติ) เป็นปัจจัยทำให้ความระลึกผิด (มิฉนาสติ) เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความระลึกชอบ ย่อมมีความระลึกผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปกรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความระลึกผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความระลึกชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 8 ความตั้งใจชอบ (สัมมาสมาธิ) เป็นปัจจัยทำให้ความตั้งใจผิด (มิฉฉาสมาธิ) เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความตั้งใจชอบ ย่อมมีความตั้งใจผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความตั้งใจผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความตั้งใจชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 9 ความรู้ชอบ (สัมมาญาณ) เป็นปัจจัยทำให้ความรู้ผิด (มิฉฉาญาณ) เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความรู้ชอบ ย่อมมีความรู้ผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความรู้ผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความรู้ชอบเป็นปัจจัย

ประการที่ 10 ความหลุดพ้นชอบ (สัมมาวิมุตติ) เป็นปัจจัยทำให้ความหลุดพ้นผิด (มิฉฉาวิมุตติ) เสื่อมไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความหลุดพ้นชอบ ย่อมมีความหลุดพ้นผิดเสื่อมไป มีอกุศลบาปธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความหลุดพ้นผิดเป็นปัจจัยเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความหลุดพ้นชอบเป็นปัจจัยดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งการเสื่อมไปมี 10 ประการนี้แล⁹¹

2.6.4 ข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

วิธีปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงประทานไว้เพื่อใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระอรหันตภิกษุเรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ” มี 6 ประการ ประกอบไปด้วย ธาตุ ชันธ์ อายตนะ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจักษุสมบัติ เมื่อวิปัสสนาภูมิแล้ว คงได้ 2 อย่าง คือ รูปธรรม กับ นามธรรม กล่าวสั้น ๆ ว่า “รูป-นาม” การเจริญวิปัสสนานั้น จะต้องนิยามรูปนามเท่านั้นเป็นอารมณ์หรือเป็นกรรมฐาน หรือเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เรียกว่า ทางเดินของวิปัสสนาคือ รูปนามเท่านั้น เฉพาะคำว่า วิปัสสนา แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นพิเศษ ซึ่งได้แก่ ตัวปัญญานั้นเอง แต่ปัญญาในที่นี้ เป็นความรู้เห็นแจ้ง เห็นพิเศษ หมายถึงว่าเป็นความรู้เห็นของจริง ตามเป็นจริง ของจริง ก็คือ รูปนาม ตามความเป็นจริง ก็คือ รูปนามมีสภาพ อนิจจัง คือ ไม่เที่ยง ทุกขัง คือ เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา คือ บังคับบัญชาไม่ได้ ดังนั้น การเจริญวิปัสสนา ก็ต้องกำหนดรู้อยู่ที่รูปนาม ตามเป็นจริงว่า มีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และบังคับบัญชาไม่ได้⁹²

การปฏิบัติเพื่อกำจัดความเห็นผิด มีวิธีดำเนินการด้วยหลักการปฏิบัติด้านสมถะ และวิปัสสนา ดังนี้

1. สมถะ

สมถะ แปลง่าย ๆ ว่าความสงบ แต่ที่ใช้ทั่วไป หมายถึง วิธีทำให้ใจสงบ ขยายความว่า ได้แก่ ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ จุดมุ่งของสมถะ คือสมาธิ ซึ่งหมายถึงเอาสมาธิขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน

⁹¹อง.ทสก.38/106/345-347.

⁹²พระรุ่งอรุณ ธรรมโรต (ตีกสมบุรณ์), “ศึกษาวิเคราะห์มิฉฉาปฏิญญาในพรหมชาลสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2561, หน้า 79.

หลักการของสมณะ คือ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เรียกว่า “อารมณ์”) ให้แน่วแน่มั่นคง น้อมดิ่งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว (เรียกกันว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือจิตมีอารมณ์อันเดียว) ความแน่วแน่มั่นคงหรือตั้งมั่นของจิตนี้เรียกว่า “สมาธิ”

เมื่อสมาธิแนบสนิทเต็มที่แล้ว ก็จะเกิดภาวะจิตที่เรียกว่า “ฌาน” ซึ่งแบ่งเป็นระดับต่าง ๆ ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ฌาน มี 4 ชั้น ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์เรียกว่า อรูปฌาน มี 4 ชั้น ทั้งรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 เรียกรวมกันว่า สมาบัติ 8

ภาวะจิตในฌานนั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่อนคลาย ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัว ไม่มีสิ่งรบกวนให้สะดุดหรือติดข้องอย่างใด ๆ เรียกว่าปราศจากนิวรณ์ ท่านอนุโลมเรียกว่าเป็นความหลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌานนั้น ๆ (แต่เมื่อออกจากฌานแล้ว กิเลสกลับมีได้อย่างเดิม ท่านจึงเรียกว่าเป็นวิกขัมภณนิโรธ หรือวิกขัมภณวิมุตติ คือ ดับกิเลส หรือหลุดพ้นด้วยเอาสมาธิข่มไว้ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น)

นอกจากฌานแล้ว สมณะยังมีผลพลอยได้ที่สืบเนื่องมาจากฌานนั้นอีก คืออาจทำให้เกิดความสามารถพิเศษที่เรียกว่าอภิญญา 5 อย่าง ได้แก่ แสดงฤทธิ์ได้ อ่านใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ มีหูทิพย์ และตาทิพย์

อย่างไรก็ดี เมื่อใช้อย่างหลวม ๆ หรือพูดอย่างกว้าง ๆ สมณะ ก็คือ การทำใจให้สงบ หรือการทำจิตให้เป็นสมาธิ และบางคราวก็หมายถึงตัวสมาธินั้นเอง

ว่าตามความจริง ความหมายของสมณะที่ว่า คือตัวสมาธินี้แหละ เป็นความหมายที่ตรงตามหลักวิชาทั้งฝ่ายอภิรกรรมและฝ่ายพระสูตร เพราะไม่ว่าจะเจริญสมณะ จนได้ฌานสมาบัติ หรืออภิญญา เป็นผลสำเร็จสูงพิเศษเพียงใดก็ตาม เนื้อแท้ของสมณะ หรือตัวสมณะ หรือแก่นของสมณะที่ให้ผลเช่นนั้น ก็คือสมาธินั้นเอง

ผลที่มุ่งหมายของสมณะ คือฌาน หรือว่าสมณะนำไปสู่ฌาน ผู้ปฏิบัติสมณะ (เรียกว่า บำเพ็ญ หรือเจริญสมณะ) อาจทำแต่สมณะอย่างเดียว โดยมุ่งหวังจะชื่นชมเสพผลของสมณะ คือฌานสมาบัติ และอภิญญาทั้ง 5 ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับวิปัสสนาเลยก็ได้ เรียกว่าหยุดอยู่เพียงขั้นสมาธิ ไม่ก้าวไปถึงขั้นปัญญา⁹³ ผลที่ต้องการจากสมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา⁹⁴

2. วิปัสสนา

วิปัสสนา แปลง่าย ๆ ว่าการเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริงหรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง (ไม่ใช่เห็นไปตามที่เรารวดภาพให้มันเป็น ด้วยความชอบ ความชัง ความอยากได้ หรือความขัดใจของเรา) รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด รู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที่ต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าที่แห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย

⁹³สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 427.

⁹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ มีหลายระดับญาณสำคัญในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือความหลงผิด ไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงให้หมดไป

ภาวะจิตที่มีญาณหรือวิชชานั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใส และเป็นอิสระ เพราะลอยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส เช่น ความชอบความชัง ความติดใจและความขัดใจ เป็นต้น ไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลสเหล่านั้น ใฝ่มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างเปิดเผย จนพาความคิดและการกระทำที่ติดตามมาให้หันเหไปและไม่ต้องเจ็บปวด หรือเร่าร้อน เพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น ญาณ และวิชา จึงเป็นจุดมุ่งของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งยั่งยืนถาวร (ท่านเรียกว่า สมุจเฉตนิโรธหรือ สมุจเฉตวิมุตติ แปลว่า ดับกิเลส หรือหลุดพ้นโดยเด็ดขาด) ผลที่มุ่งหมายของวิปัสสนา คือญาณ หรือว่าวิปัสสนานำไปสู่ญาณ

จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จได้ด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วย และยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ ได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง แต่หากบรรลุจุดหมายแห่งวิปัสสนาอย่างเดียว ไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมณะ ก็ยิ่งเล็กลงว่าได้ผลพิเศษแห่งสมณะ คือได้มานสมาบัติและอภิญญา 5 แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชาและกิเลสต่าง ๆ ⁹⁵

พระสูตรและอรรถกถา ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพื่อทำลายความเห็นผิด เช่น ภัทเทกรัตตสูตร ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้

“พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ไปอันละไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่มาถึง

ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ถอนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นได้รู้ความนั้นแล้ว พึงเจริญไฉน

พึงทำความเพียรเสียในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย

พระมุนีผู้สงบบ่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ผู้มีคามเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีเดียวเจริญ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว เป็นอย่างไร? คือ รำพึงถึงความเพลิดเพลิดในเบญจขันธ์นั้น ๆ ว่า เราได้มีรู้อย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มี วิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว.ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว เป็นอย่างไร? คือ ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลิดในเบญจขันธ์นั้น ๆ ว่า เราได้มีรู้อย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว.ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.

⁹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง เป็นอย่างไร? คือ รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเบญจขันธ์นั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีเวทนาอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีสัญญาอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีสังขารอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในอนาคตกาล. ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่ามุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง เป็นอย่างไร? คือ ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเบญจขันธ์นั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีเวทนาอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีสัญญาอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีสังขารอย่างนี้ในอนาคตกาล พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในอนาคตกาล. ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า ไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร? คือ ปุถุชนในโลกนี้เป็นผู้ไม่ได้สติแล้ว ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูปบ้าง พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาวามีเวทนาบ้าง พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาวามีสัญญาบ้าง พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาวามีสังขารบ้าง พิจารณาเห็นสังขารในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในสังขารบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาวามีวิญญาณบ้าง พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณบ้าง. ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า ง่อนแง่นในธรรมที่เป็นปัจจุบัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมไม่ง่อนแง่นในธรรมที่เป็นปัจจุบันเป็นอย่างไร? คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้สติแล้ว ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ฝึกดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูปบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง ย่อมไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีเวทนาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาบ้าง ย่อมไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีสัญญาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญาบ้าง ย่อมไม่พิจารณาเห็นสังขาร โดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีสังขารบ้าง ไม่พิจารณาเห็นสังขารในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสังขารบ้าง ย่อมไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีวิญญาณบ้าง ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณบ้าง. ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า ไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง

ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นได้รู้ความนั้นแล้วพึงเจริญไว้เนื่อง ๆ

พึงทำความเพียรเสียในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย

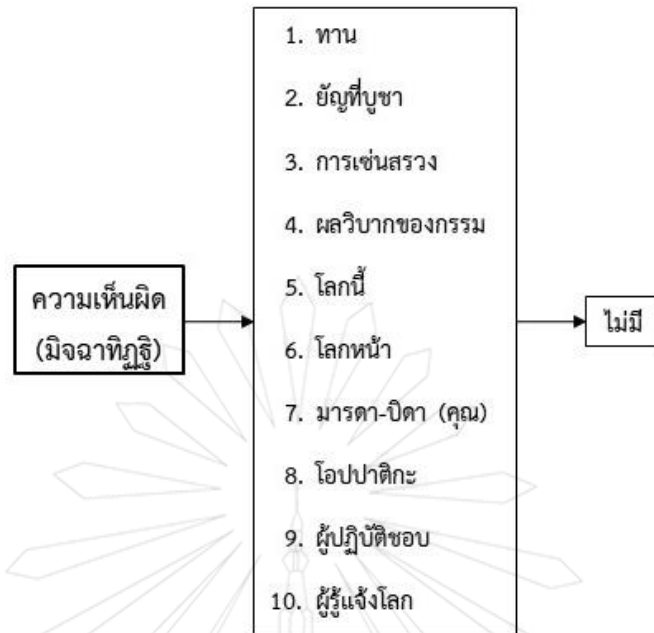
พระมุนีผู้สงบย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนนั้นแล้วว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.”⁹⁶

สรุปหลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดตามหลักพระพุทธศาสนา หลักธรรมสัมมาทิฐิ คือ หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา โดยมีปัจจัยที่ช่วยในการทำให้สำเร็จ คือ ปัจจัยที่เรียกว่า ปรัตโยสสะ-กัลยาณมิตร. และปัจจัยที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ. โดยปัจจัยทั้งสองต้องสนับสนุนเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน โดยมีสติในการทำสมาธิทั้งสมถะและวิปัสสนา ตามหลักการฝึกสมาธิ เมื่อรู้ตัวตนเองมีจริตแบบใดก็ควรฝึกกรรมฐานตามแบบที่เหมาะสมกับตนเอง เมื่อบุคคลใดมี สมาธิในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วยการคบหากัลยาณมิตร ได้ฟังแต่สิ่งที่มีประโยชน์ และมีสติในการใช้หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นกับผู้ใดมีจฉาทิฐิ รวมถึงอกุศลกรรมทั้งหลายก็เสื่อมไป โดยการฝึกปฏิบัติตนด้วยสมถะและวิปัสสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าปัจจัย 2 อย่างได้แก่ 1.ปรัตโยสสะ 2.โยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ และสัมมาทิฐิ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของมรรคมีองค์ 8 คือ 1) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ 2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ 3) สัมมาวาจา คือ วาจาชอบ 4) สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ 5) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ 6) สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ 7) สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ 8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ หรือเรียกว่า สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะที่ไม่เป็นอาสวะ เป็นโลกุตระเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง หรือสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ชั้นธออย่างหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่าเมื่อมีสัมมาทิฐಿಯ่อมสลัดมิจฉาทิฐิได้

2.7 สรุปความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

การศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฐิ) ผู้วิจัยขอสรุปเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนดังแผนผังต่อไปนี้

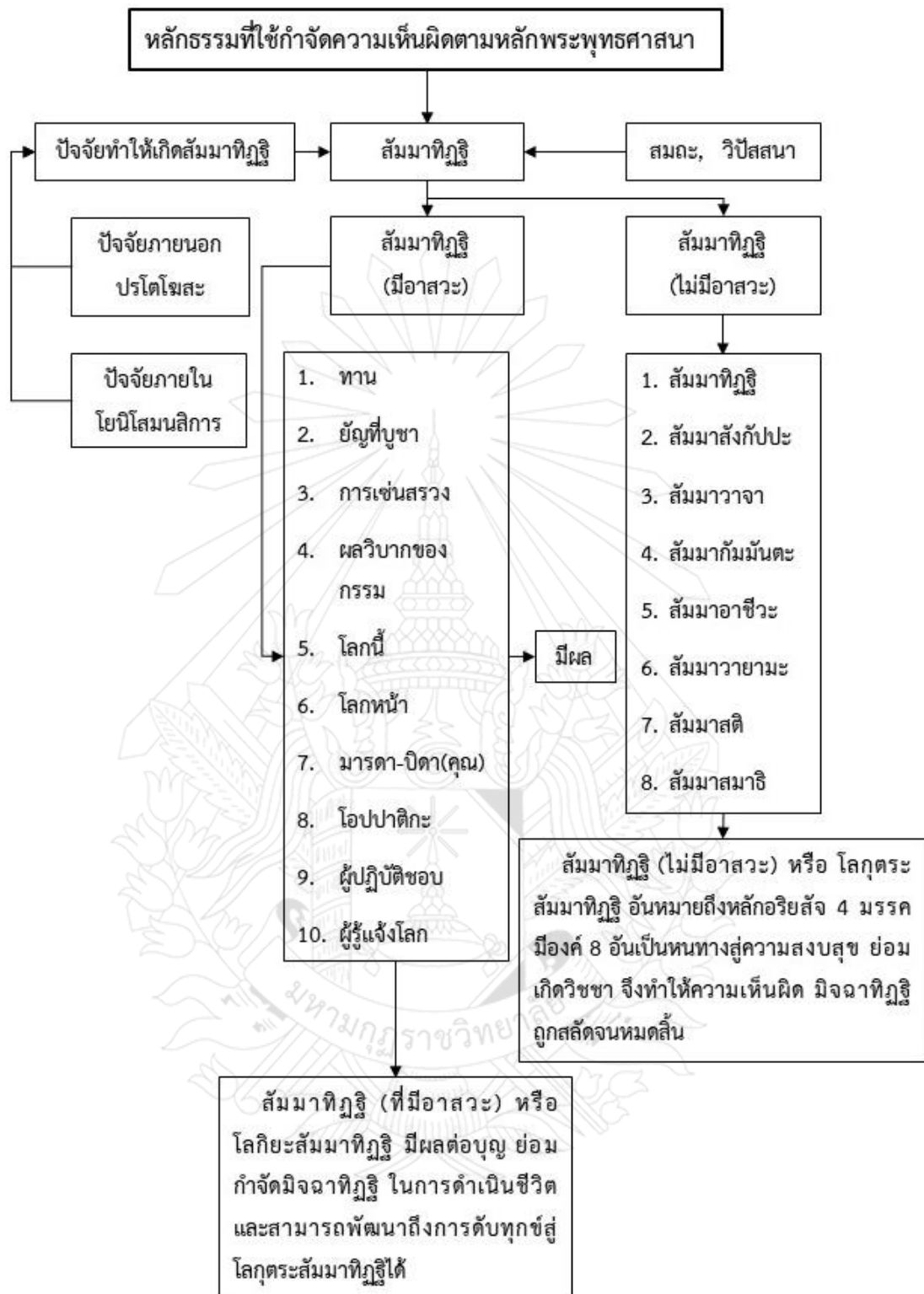
⁹⁶ม.อ.23/527-534/197-200.

แผนผังที่ 2.4 ความเห็นมืด (มิจฉาทิฏฐิ มีวัตถุ 10)

แผนผังที่ 2.5 สาเหตุการเกิดความเห็นมืด (มิจฉาทิฏฐิ)

แผนผังที่ 2.8 หลักธรรมที่ใช้กำจัดความเห็นผิดตามหลักพระพุทธศาสนา

บทที่ 3

ความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหลงในพระพุทธศาสนาหรือโมหะ ถือเป็นอกุศลตัวสำคัญอันก่อให้เกิดปัญหาแห่งกิเลสตามมา เช่น ความโลภ ความโกรธ ความไม่เข้าใจ ความโง่งมมาย ไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ทำให้สังคมมนุษย์เต็มไปด้วยการเอารัดเอาเปรียบ เน้นประโยชน์ส่วนตนหรือกลุ่มตนเป็นสำคัญ ขาดจิตสำนึกแห่งเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทรต่อบุคคลและต่อสังคม จึงขอนำเสนอความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) ในบริบทความหมายต่าง ๆ ดังนี้

- 3.1 ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนา
- 3.2 สาเหตุความหลงในพระพุทธศาสนา
- 3.3 ประเภทความหลงในพระพุทธศาสนา
- 3.4 ตัวอย่างความหลงในพระพุทธศาสนา
- 3.5 ผลของความหลงในพระพุทธศาสนา
- 3.6 หลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา
- 3.7 บทสรุปความหลงในพระพุทธศาสนา

3.1 ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหมายของคำว่า “ความหลงในพระพุทธศาสนา หรือโมหะ” มีดังต่อไปนี้

3.1.1 ความหมายความหลงที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์อื่น ๆ

พระไตรปิฎกจะกล่าวถึง ความหมาย ความหลง “โมหะ” ทั้ง 3 ปิฎก ดังนี้

1. ความหมายในพระวินัยปิฎก

ความหลง หรือ “โมหะ” ในพระวินัยปิฎก หมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่ล่วงละเมิดพระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เป็นข้อยึดถือปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุณี หากภิกษุ ภิกษุณี ประพฤติปฏิบัติล่วงละเมิดพระวินัย เปรียบได้ว่ามีพฤติกรรมความหลงผิด จึงมีบทกำหนดโทษหากภิกษุ หรือภิกษุณี ประพฤติปฏิบัติผิดวินัยที่กำหนดไว้ ในวินัยปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องความหลง “โมหะ” ไว้หลายแห่ง เช่น กล่าวถึงความหลงในเวรัญชกัณฑ์ โดยกล่าวความหลง คือ โมหะ หรือคือ อวิชชา โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุปมาอุปไมย ความหลง แก่พราหมณ์ ดังนี้

“เวรัญชพราหมณ์. ท่านพระโคตมกล่าวความขาดสูญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. มีอยู่จริง ๆ พราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคตมกล่าวความขาดสูญ ดังนี้ ชื่อว่ากล่าวถูก เพราะเรากล่าวความขาดสูญแห่ง รากะ โทสะ โมหะ เรากล่าวความขาดสูญแห่งสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่างนี้แล เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคตมกล่าวความขาดสูญ ดังนี้ ชื่อว่ากล่าวถูก แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว”¹

เวรัญชพราหมณ์. ท่านพระโคตมช่างกำจัด

พระผู้มีพระภาคเจ้า. มีอยู่จริง ๆ พราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคตมช่างกำจัด ดังนี้ ชื่อว่ากล่าวถูก เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัด รากะ โทสะ โมหะ แสดงธรรมเพื่อกำจัด

¹วิมหาริ.1/2/3.

สภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง นี้แล เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคดมช่างจำกัด ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวถูก แต่ไม่ใช่

เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว”²

กรณีความหลง “โมหะ” ในความหมาย อวิชชา

“พราหมณ์ เปรียบเหมือนฟองไก่อ่ 8 ฟอง 10 ฟอง หรือ 12 ฟอง ฟองไก่อ่เหล่านั้น อันแม่ไก่ ฟังกดีแล้ว อบดีแล้ว ฟักดีแล้ว บรรดาลูกไก่อ่เหล่านั้น ลูกไก่อ่ตัวใดทำลาย กระเปาะฟอง ด้วยปลายเล็บ เท้า หรือด้วยจงอยปาก ออกมาได้โดยสวัสดิ์ก่อนกว่าเขา ลูกไก่อ่ตัวนั้นควรเรียกว่ากระไร จะเรียกว่าพี หรือน้อง.

เวรัญชพราหมณ์. ท่านพระโคดม ควรเรียกว่าพี เพราะมันแก่กว่าเขา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. เราก้เหมือนอย่างนั้นแล พราหมณ์ เมื่อประชาชนผู้ตกอยู่ในอวิชชา เกิดในฟอง อันกระเปาะฟองหุ้มห่อไว้ ผู้เดียวเท่านั้นในโลก ได้ทำลายกระเปาะฟอง คือ อวิชชา แล้ว ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เรานั้นเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุดของโลก เพราะ ความเพียรอันเราที่ปรารถแล้วแล ไม่ย่อหย่อน สติดำรงมั่นไม่พินเพื่อน กายสงบ ไม่กระสับกระส่าย จิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง.

ปฐมฌาน พราหมณ์ เรานั้นแล สงัดแล้วจากกามนั้นเทียว สงัดแล้วจากอกุศลธรรม ได้ บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติและสุขซึ่งเกิดแต่วิเวกอยู่

ทุติยฌาน เราได้บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป มีปิติและสุขซึ่งเกิดแต่สมาธิอยู่

ตติยฌาน เรามีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปิตินั้นไป ได้บรรลุตติยฌาน ที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ มีสุขอยู่ ดังนี้

จตุตถฌาน เราได้บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธ์อยู่

บุพเพนิวาสานุสติญาณ

เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เรานั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้ เป็นอันมาก คือ ระลึกชาติได้ 1 ชาติบ้าง 2 ชาติบ้าง 3 ชาติบ้าง 4 ชาติบ้าง 5 ชาติบ้าง 10 ชาติบ้าง 20 ชาติบ้าง 30 ชาติบ้าง 40 ชาติ 50 ชาติบ้าง 100 ชาติบ้าง 1,000 บ้าง 100,000 ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก บ้าง ว่าในภพโน้น เราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุข ทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น จุตจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพโน้นนั้น เราก้ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น จุตจากภพโน้นนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เราย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็น อันมาก พร้อมทั้งอุเทศ พร้อมทั้งอาการด้วยประการฉะนี้ พราหมณ์ วิชชาที่ 1 นี้แล เราได้บรรลุแล้ว ในปฐมยามแห่งราตรี อวิชชา เราก้กำจัดได้แล้ว วิชชาเกิดแก่เราแล้ว ความมืด เราก้กำจัดได้แล้ว แสง

²วิ.มหาวิ.1/2/4.

สว่างเกิดแก่เราแล้ว เหมือนที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพิกเลศ สงัดใจไปแล้วอยู่ ฉะนั้น พราหมณ์ ความชำแรกออกครั้งที่ 1 ของเรานี้แล ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกระเปาะฟองแห่ง ลูกไก่ ฉะนั้น”³

พระวินัยปิฎกในเวรัญชกัณฑ์ ได้กล่าวถึงเรื่องความหลง ในความหมายของ “โมหะ และ อวิชชา” ความหลง จากข้อความข้างต้น จะเห็นความสำคัญของอวิชชา เพราะการทำลายอวิชชาได้ ถึงจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการละอวิชชา ความไม่รู้ได้ก่อนจึงจะละกิเลส ได้หมดสิ้น อวิชชา มีความหมายในชั้นละเอียดเพราะ อวิชชา เป็นการไม่รู้ในเรื่องอริยสัจ ว่าด้วยการ หลุดพ้นจากกิเลสในชั้นโลกุตระ

ส่วนโมหะ เป็นความหลง งามาย ความไม่รู้ โง่เขลา ไร้ปัญญาเชิงพฤติกรรมในชั้นโลกียะ หรือกล่าวได้ว่า โมหะ คือ กลุ่มอกุศลมูลอันประกอบไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ

2. ความหมายในพระสูตรปิฎก

พระสูตรตันตปิฎกได้กล่าวถึงความหลง (โมหะ) ไว้ดังนี้

ในมูลสูตร พระพุทธพจน์แสดงไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล (รากเหง้าของอกุศล) 3 นี้ 3 อะไรบ้าง คือ อกุศลมูลคือโลภะ อกุศลมูลคือโทสะ อกุศลมูลคือโมหะ... ภิกษุทั้งหลาย โมหะเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโมหะปรุง แต่งทางกาย ทางวาจา ทางใจ แม้นั้นก็เป็นอกุศลกรรมที่บุคคลผู้มีโมหะ ถูกโมหะครอบงำ มีจิตถูก โมหะยึดครอง ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการฆ่า การจงใจ การทำให้เสีย ทรัพย์ การตีเตียน หรือการขบไล่ ด้วยถือว่า ข้าพเจ้ามีกำลัง ทรงพลังดังนี้ก็ดี แม้นั้นก็เป็นอกุศล บาป อกุศลธรรมทั้งหลายเป็นอันมากเหล่านี้ซึ่งเกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นบ่อเกิด มีโมหะ เป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยประการฉะนี้”⁴

“พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า “โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดแล้วในตน ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มีจิตอันลามก เหมือนขุยไผ่ ย่อมเบียดเบียนไม้ไผ่ ฉะนั้น”⁵

ความหลง “โมหะ” จัดอยู่ในกลุ่มของอกุศลมูลที่มีผลต่อการกระทำของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ที่ถูกโมหะครอบงำจึงต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพราะอกุศลมูลจัดเป็นกรรมไม่ดี ย่อมส่งผล ต่อความทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ถูกครอบงำไว้ ดังเช่นพุทธพจน์แสดงไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหตุ 3 นี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย เหตุ 3 เป็นไฉน คือ เหตุคือโลภะ เหตุคือโทสะ เหตุคือ โมหะ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย

กรรมที่ถูกโลภะ โทสะ โมหะบงการ เกิดแต่โลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อ ความเกิดแห่งกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับแห่งกรรม”⁶

“กรุงสาวัตถี. ฯลฯ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว เธอได้นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูลถามค่านี้อะไรพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้

³วิ.มท.1/3/5-7.

⁴อง.ต.ก.34/509/380.

⁵ช.อ.ติ.45/228/327.

⁶อง.ต.ก.34/551/542.

เจริญ ที่เรียกว่า อวิชา อวิชา ดังนี้ อวิชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชาด้วยเหตุเพียงเท่าไร?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุ ปุณฺณผู้ไม่ได้สติแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเวทนา... ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสัญญา... ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสังขาร... ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา. ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณอันมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ภิกษุ นี้เรียกว่าอวิชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชาด้วยเหตุเพียงเท่านี้.⁷

ในพระสูตรต้นตปิฎก ให้ความหมายของอวิชา คือ ความไม่รู้ตามความเป็นจริงของขั้น 5 ขั้น 5 หรือ เบญจขั้น (กองแห่งรูปธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต) ได้แก่

- 1) รูปขั้น กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พละกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ
- 2) เวทนาขั้น กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ
- 3) สัญญาขั้น กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ชาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น
- 4) สังขารขั้น กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ, คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้เป็นกุศล อกุศล อภัยกฤต
- 5) วิญญาณขั้น กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มี การเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6

ขั้น 5 นี้ ย่อลงมาเป็น 2 คือ นาม และ รูป, รูปขั้นจัดเป็นรูป, 4 ขั้นนอกนั้นเป็นนาม⁸

การกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ นั้น โมหะ ความหลงก็เกิดขึ้นด้วย เช่น ขณะที่ความโลภ ความโกรธเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับโมหะ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการกระทำทุจริตต่าง ๆ นั้น โมหะเป็นหัวหน้ากล่าวได้ว่า ความหลง (โมหะ) เป็นหัวหน้าของการกระทำกรรมฝ่ายชั่ว ในพระสูตรต้นตปิฎก นั้นมุ่งให้เห็นถึงความสำคัญของความหลง “โมหะ” หากเกิดแก่ผู้ใด ทำให้ความประพฤติทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ดีเป็นอกุศล มีกรรมเป็นอกุศลนำทุกข์มาให้แก่ตน คนใกล้ชิด รวมถึงตระกูลของตนเอง

3. ความหมายในพระอภิธรรมปิฎก

ความหมายของความหลง “โมหะ” ตามแนวในพระอภิธรรมปิฎก

⁷ส.ช.27/320/372-373.

⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 40, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2561), หน้า 217.

“โมหะ มีในสมัยนั้น เป็นไฉน?

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมานปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ ในสมัยนั้น อันใด นี้ชื่อว่า โมหะ มีในสมัยนั้น⁹

“โมหะ มีความมืดมนแห่งจิตเป็นลักษณะ หรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ (จิตตสส อณูภาวลกขโณ อณูญาณลกขโน วา) มีความไม่แทงตลอดเป็นรส หรือมีความปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นรส (อสมปฏิเวธโรโส อารมมณสภาวะจลาทนโรโส วา) มีการไม่ปฏิบัติโดยชอบเป็นปัจจุภูฐาน หรือมีความมืดมนเป็นปัจจุภูฐาน (อสมมาปฏิบัติปัจจุภูฐานโน อณูการปัจจุภูฐานโน วา) มีการทำไว้ในใจโดยอุบายไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน (อโยนิโสมนสการปทัฏฐานโน) พึงทราบว่าเป็นรากเหง้าแห่งอกุศลธรรมทั้งปวง.”¹⁰

“โมหะ เป็นไฉน ?

ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในอิทัปปัจจยตาและปฏิจสุมุขป็นนธรรม ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมานปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่าโมหะ”¹¹.

ความหลง “โมหะ” ในความหมายพระอภิธรรมปิฎก คือ จิตที่มีความมืดมน ความคิดขาดอุบายที่แยบคาย ซึ่งปิดบังปัญญาจักไม่ให้รู้ทันตามความเป็นจริงของชั้น 5 आयตนะทั้งภายนอกภายใน จึงไม่สามารถบรรลุมรรคผล มีแต่ความลุ่มหลง เป็นหัวหน้าของกรรมฝ่ายชั่วตัวสำคัญ หรืออีกนัยหนึ่งพระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงความหลง “โมหะ” อันแสดงให้เห็นถึงความไร้ซึ่งปัญญา ขาดความสนใจที่จะประพฤติปฏิบัติศึกษาพระธรรมวินัยให้เกิดความรู้ความเข้าใจจนสามารถพัฒนาสติปัญญาให้เกิดขึ้นนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดี สามารถทำลายความหลงให้สูญสิ้นได้ แต่กลับขาดซึ่งความสนใจในการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย จึงทำให้ไม่เกิดปัญญา ไม่เข้าใจในหลักธรรม เป็นเหตุให้ความหลง (โมหะ) เจริญยิ่งขึ้น

4. ความหมายในคัมภีร์อื่น ๆ

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ชั้นฉนิตเทศ กล่าวว่าความหลงเป็นเจตสิกธรรมที่ทำให้ไม่รู้จริงมีข้อความว่า “สัตว์ทั้งหลายย่อมหลงด้วยเจตสิกธรรมนั้นเป็นเหตุ เจตสิกธรรมนั้นชื่อโมหะ แปลว่า ธรรมเป็น

⁹อภิ.สง.76/300/15.

¹⁰อภิ.สง.อ.76/6-7.

¹¹อภิ.สง.76/691/355.

เหตุหลงแห่งสัตว์ทั้งหลายหรือเจตสิกธรรมโดยอ้อมหลงอยู่ เจตสิกธรรมนั้นชื่อว่า โมหะ แปลว่าธรรมอันหลง อีกนัยหนึ่งธรรมชาตินั้นสักว่าเป็นอันหลงเท่านั้น¹²

5. คำบาสิอธิบายความหมายความหลง ในภพว่าด้วยนิเทศวาร

คำศัพท์	ความหมาย	ลักษณะ
ทุมเมชฌิ	ความทรมานปัญญา	จิตอันโมหะนี้ประทุษร้ายแล้ว
พาลย	ความโง่เขลา	ภาวะของพวกคนพาล
โมโห	ความหลง	หลง
ปโมโห	ความลุ่มหลง	โมหะมีกำลังแรง
สมโมโห	ความหลงไหล	หลงโดยรอบ
อวิชชา	ไม่ใช่วิชา	ปฏิบัติต่อวิชา
อนุสัย	นอนเนื่อง	มีกำลัง
ปริยภูฐาน	กลุ้มรุม	ครอบงำจิต
ลังคี (ลิม)	ไปลำบาก	ถอนขึ้นได้ยาก ¹³

3.1.2 ความหมายของคำว่าความหลง (โมหะ) ในพจนานุกรม ดังนี้ คือ

-โมห-, โมหะ [-หะ-] น. ความหลง, ความเขลา, ความโง่, ที่ใช้ว่า โมห์ หรือ เมาะห์ ก็มี. (ป., ส.). ลูกคำของ “โมห-, โมหะ” คือ โมหันธ์ โมหาคติ¹⁴

- โมหะ ความหลง, ความไม่รู้ตามเป็นจริง, อวิชชา (ข้อ 3 ในอภิสกุลมูล 3)¹⁵

- โมหะ ความหลงว่า “ความหลงเป็นความโง่ ความลุ่ม ความมงงวย ความหลงไหล”¹⁶

- โมหะ แปลว่า ความหลง ความเขลา ความโง่ ความไม่รู้ตามที่เป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งได้แก่ อวิชชา นั้นเอง โมหะ เกิดจากความคิดเห็นที่ผิด จากการไม่ใช่ปัญญาพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ถี่ถ้วนก่อน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ประมาท ให้ไม่รู้บุญรู้บาป ไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาป ชักนำไปทำความชั่วความไม่ดีต่าง ๆ เช่น ประมาท ทะเลาะวิวาท แก่งแย่งชิงดี อวดดี เกียจคร้าน บ้ากาม ออกตัญญู เชื่อง่าย หูเบา”¹⁷

3.1.3 ความหมายความหลงของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าวชิรญาณวโรรส ได้กล่าวถึงโมหะ ความหลง “อภิสกุลมูลเป็นธรรมที่อันตรายต่ออภิสกุล เป็นธรรมที่เป็นรากเหง้าหรือมูลรากของอภิสกุลทั้งหลาย จึงเรียกว่าอภิสกุลมูล มี 3

¹²มหามกุฏราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1*, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 88.

¹³อภิ.สง.อ.76/22.

¹⁴พระอธิการสงค์ ภาททมฺโน (ศรพรม), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2559, หน้า 7.

¹⁵สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 33, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2559), หน้า 354.

¹⁶มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, *พจนานุกรม บาลี-ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพล, 2535), หน้า 228.

¹⁷พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 447.

อย่างคือ โลกะ ความอยากได้ โทสะ ความคิดประทุษร้าย โมหะ ความหลงไม่รู้จริง เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้มีอยู่ อกุศลธรรมอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นง่าย”¹⁸

พระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้กล่าวถึงโมหะ ความหลงในหนังสือ “ความสุขหาได้ไม่ยาก” ความว่า “โลกมีดีมีความมืดคืออวิชชาโมหะหุ้มห่ออยู่” และได้มีพระพุทธานุญาตเตือนว่า “โฉนจึงไม่แสวงหาดวงประทีป คือธรรมที่จะส่องให้รู้สัจจะคือ ความจริง” ธรรมของพระพุทธเจ้าแม้จะเป็นดวงประทีปที่จะส่องให้รู้สัจจะ คือความจริงดังกล่าว แต่ผู้ที่มีความมืดหุ้มห่อมากเหมือนคน ตาบอดแม้จะมีแสงสว่างอยู่ก็ไม่เห็น สิ่งที่ทำให้เกิดความมืดเหมือน ตาบอดก็ได้แก่โลกธรรมทั้งหลายเป็นต้น”¹⁹

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ) กล่าวถึงความหลง ว่า “ความหลงเป็นจิตที่หลงมกมาย เป็นจิตที่ไม่รู้ คือ ไม่สามารถรู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมได้ และเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นประธานเป็นมูลเหตุ”²⁰

พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต กล่าวถึงความหลง ว่า “ความหลง คือสภาวะหลง,สภาวะทำให้เหล่าสัตว์หลง, หรือการกระทำจิตให้มีติดบอดโดยปิดบังฝ่ายดีไว้โดยสิ้นเชิง ประดุจการที่ความมืดมิดองค์ 4 ได้กระทำความมืดแก่ดวงตา”²¹

พระกิตติ กิตติสาร (จ่ามเงิน) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า “...โมหะมีความหมายว่า ความทราญปัญญา ความหลงไหล ความไม่รู้ชัด ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจนสมุปาทธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงเกิดขึ้น ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีการเรียกชื่อของโมหะ ดังต่อไปนี้ อวิชชา อวิชโชฆะ อวิชชานุสัย ปริยภูฏานคือ อวิชชา เมื่อสรุปแล้ว โมหมูลจิต มี 2 ดวง ประกอบด้วย 1) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วย ความสงสัย (วิจิกิจฉาสัมปยุต) 2) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจสัมปยุต)”²²

พระอธิการสงค์ ภัททมโน (ศรพรม) ได้ทำการวิจัยศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า “...ปัญหาการขาดศีลธรรมและจริยธรรมในสังคม และมีจุดเริ่มต้นมาจากโมหะ คือ ความหลง ไม่เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ไม่เชื่อเรื่องนรกสวรรค์จึงไม่เกรงกลัวต่อบาปกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ในการดำเนินชีวิตของคนเรานั้นจะประสบ

¹⁸สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 1.

¹⁹สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, *ความสุขหาได้ไม่ยาก*, (ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุวัฒน์, 2556), หน้า 127.

²⁰พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), *จิตวิทยาในพระอภิธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 29.

²¹พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, *อภิธรรมมัตถะสังคหะและปรมัตถทีปนี แปลโดย พระคันธสาราวังศ์*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย, 2552), หน้า 2.

²²พระกิตติ กิตติสาร(จ่ามเงิน), “การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2560, หน้า 243-244.

ความสำเร็จในชีวิตหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละคนมีศัตรูตัวสำคัญได้แก่ โมหะ ที่แปลว่า ความหลง ความเขลา ความโง่, ความไม่รู้ตามที่เป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งได้แก่ อวิชชา นั้นเอง โมหะ เกิดจากความคิดเห็นที่ผิด จากการไม่ใช้ปัญญา พิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ถี่ถ้วนก่อน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เป็นที่ทำให้ไม่รู้บุญไม่รู้บาป ไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาป... โมหะ เป็นอาการที่เผลอทำผิดถึงสภาวะธรรมที่แท้จริง ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข สัจ สมุทัยสัง นิโรธสัง มรรคสัง ทั้งสี่”²³

จางง คันธิก กล่าวถึงจิตที่เป็นสาเหตุให้เกิดความหลงว่า “ความเป็นจิตที่หลงงมาย เป็นจิตที่ไม่รู้ คือไม่สามารถรู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมได้ เพราะเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหะ เจริญเป็นประธานหรือเป็นมูลเหตุ”²⁴

ไชยทรง จันทรอารีย์ กล่าวถึงความหลง (โมหะ) ว่า “อวิชชา และโมหะ การรู้ผิดจากความ เป็นจริง และหลงดำเนินการอย่างผิด ๆ คำทั้งสองนี้ เป็นชื่อกิเลสมลทินเครื่องเศร้าหมองของจิตใจ สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งนักธรรมะมักเอามาใช้ให้มีความหมายเหมือนกันอยู่ในปัจจุบัน แต่โดยความถูกต้อง แล้ว คำทั้งสองนี้ใช้ต่างขั้นตอนกัน...”²⁵

สมพร ศรีวราทิตย์ ให้ความเห็นว่า “ความหลงนั้นเป็นจิตที่มีความหลงเป็นเหตุ เป็นจิตที่เกิดจากความไม่รู้ ความหลงงมาย ความหลงไม่รู้ตามเป็นจริง”²⁶

อมรา มลิตา เขียนหนังสือเรื่อง “หลง” มีข้อสรุปว่า เมื่อใจเรามีความหลง คือ อวิชชา ความไม่รู้รอบไม่รู้จักจริง เข้าไปครอบงำแล้ว และยังเผลอไปยึดเข้าอีกว่า นั้นะถูกนะ เลยทำให้เรา บิดเบือนความสัมพันธ์กับโลก กับผู้คนรอบข้างสับสนวุ่นวายไปหมด เริ่มต้นด้วยความสัมพันธ์กับ ตัวเองก็บิดเบือน เพราะความจริงนั้นไม่มีตัวเราที่ตรงไหนเลย แต่เราก็มียึดผิด ๆ เกิดขึ้นตัวตน ร่างกายอันนี้ขึ้นมา ความจริงก็เป็นแต่เพียงดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมกัน²⁷

รุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อกุศลมูลจึงมีอยู่ 3 ประเภท คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งอกุศลมูลทั้ง 3 ประเภทนี้ ต่างก็มีระดับของกิเลสตั้งแต่ขั้นละเอียดจนถึงขั้นหยาบ สำหรับ กิเลสขั้นละเอียดยังไม่ทำให้ผู้ที่มิมีกิเลสในขั้นนี้เสียหายอะไร แต่กิเลสระดับขั้นหยาบจะทำให้ผู้ที่มิมีกิเลส ในขั้นนี้เกิดความเสียหายนานาประการ ซึ่งโลภะ โทสะ และโมหะ จัดเป็นกิเลสขั้นหยาบ ด้วยเหตุนี้ ตามแนวคิดทาง พุทธศาสนา กิเลสที่เป็นอกุศลมูลอันประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ จึงเป็น

²³พระอริการสงค์ ภททธมฺโน (ศรพรม), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2559, หน้า 128.

²⁴พศ.จางง คันธิก, *สารัตถะแห่งพระอภิธรรมปิฎก 1*, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส แอนด์กราฟฟิค, 2545), หน้า 26.

²⁵ไชยทรง จันทรอารีย์, *จากหนังสือธรรมประทีป 9*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัทปฐมเรือง พัฒนาวิริยะพัฒนา, 2531), หน้า 65-66.

²⁶สมพร ศรีวราทิตย์, *พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 1*, (กรุงเทพมหานคร : พรศิวกาการพิมพ์, 2531), หน้า 40.

²⁷อมรา มลิตา, *หลง*, (กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์, บางซื่อ, 2546), หน้า 95.

สาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ในสังคม กล่าวคือ...กิเลสที่เป็นอกุศลมูลประเภทโมหะเป็นสาเหตุของปัญหา ค่านิยมที่ไม่่น่านิยม ปัญหาโสเภณี และปัญหาการฆ่าตัวตาย²⁸

3.1.4 ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนาตามลักษณะต่าง ๆ

ความหลงมีลักษณะหลายลักษณะ ซึ่งสามารถเข้าใจได้ไม่ยากในการดำรงชีวิตอะไรที่ปฏิบัติ แล้วไม่เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่นหรือต่อสังคม ทำให้เกิดทุกข์เพราะความทุกข์มีสาเหตุหนุนนำมา จากความหลง เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงความหลงมีลักษณะเช่นไร ผู้วิจัยนำเสนอการศึกษาความหลง ดังนี้

1. ลักษณะความหลง คือ ความไม่รู้ในความหมายของ อวิชชา

“ในอุเทศว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนสุดเบื้องต้นและส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายอันอาศัยกันและกันเกิดขึ้นคือความเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้ ชื่อว่าอวิชชา ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชาเป็นโสมะ อวิชชาเป็นโยคะ อวิชชาเป็นอนุสัย อวิชชาเป็นเครื่องกัฏฐม อวิชชาเป็นข่าย อกุศลมูลคือโมหะ เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า อวิชชา. คำว่า โลก ได้แก่ โลกนรก โลกดิรัจฉาน โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก กับทั้งเทวโลกนี้เรียกว่า โลก โลกอันอวิชชานี้ปกปิด หุ้มห่อ ปกคลุม บดบัง ปิดบัง ครอบไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้”²⁹

2. ลักษณะความหลง คือ ความไม่รู้ในความหมายของ อกุศลเหตุ

“บรรดาอกุศลเหตุ 3 นั้น โมหะ เป็นไฉน ? ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในทั้งส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปปันนธรรม ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โสมะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า โมหะ. **สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อกุศลเหตุ 3**³⁰ **รากแห่งอกุศลทั้งปวง** โมหะ มีความมืดมนแห่งจิตเป็นลักษณะ หรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ (จิตตสส อณฐกาลกฺขโณ อณฐาณลกฺขโน วา) มีความไม่แทงตลอดเป็นรส (อสมปฏิเวธโรโส) หรือมีความปกปิด สภาวะแห่งอารมณ์เป็นรส (อารมณสภาวะจฺหาทนโรโส วา) มีการไม่ปฏิบัติโดยชอบเป็นปัจจุภูฐาน หรือมีความมืดมนเป็นปัจจุภูฐาน (อสมมาปฏิปตฺติปจฺจุภูฐานโน อณฐการปจฺจุภูฐานโน วา) มีการทำ

²⁸รุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2559, หน้า 79.

²⁹พ.จุพ.67/64/11.

³⁰อภ.สง.76/691/355.

ไว้ในใจโดยอุบายไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน (อโยนิสมนสการปทัฏฐาน) ฟังทราบว่าเป็นมูลของอกุศลธรรมทั้งปวง³¹ .อกุศลกรรมบถ 10 คือ ทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ อกุศลกรรมบถ 10 ภายกรรม 3 (การกระทำทางกาย), 1.ปาณาติบาต (การทำชีวิตให้ตกลง, ปลงชีวิต) 2.อทินนาทาน (การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ โดยอาการขโมย, ลักทรัพย์) 3.กาเมสุมิฉฉาจาร (ความประพฤติดิฉิดในกาม) วชิกรรม 4 (การกระทำทางวาจา) 4.มุสาวาท (การพูดเท็จ) 5.ปิสุณาวาจา (วาจาเสื่อมเสีย) 6.ผรุสวาจา (วาจาหยาบ) 7.สัมผัปปลาปะ (คำพูดเพื่อเจ้อ) มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ) 8.อภิชฌา (พึงเล็งอยากได้ของเขา) 9.พยาบาท (คิดร้ายผู้อื่น) 10.มิจฉาทิฎฐิ (เห็นผิดจากคลองธรรม)³² อกุศลกรรมบถ คือ ทางทำความชั่ว นำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ สิ่งเหล่านี้ขณะเกิดย่อมมีความหลง “โมหะ” เป็นตัวหนุนนำให้เกิดจึงกล่าวได้ว่า ความหลง “โมหะ” คือรากแห่งอกุศลทั้งปวง”

3. ลักษณะความหลง คือ รากฐานการเกิดมิจฉาทิฎฐิ คำว่ามิจฉาทิฎฐิ (มิจฉาทิฎฐิ) ได้แก่ ความเห็นที่ไม่จริง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า ความเห็นที่คลาดเคลื่อนโดยถือเอาผิด.ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ แม้เพราะอรรถว่า เป็นความเห็นอันบัณฑิตเกลียด เพราะนำมาแต่ความฉิบหาย แม้ในมิจฉาสงกัปปะ (มิจฉาสงกัปปะ) เป็นต้นก็นัยนี้แหละ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนเห็นผิด หรือเห็นผิดเอง หรือทิฎฐินี้เป็นเพียงความเห็นผิดเท่านั้น³³ เมื่อเกิดมิจฉาทิฎฐิ ย่อมทำให้สัมมาทิฎฐิไม่เกิด เพราะมิจฉาทิฎฐิทำให้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ย่อมไม่รู้จักบาป จักบุญ ย่อมนำไปสู่การเกิดทุกข์ เพราะมิจฉาทิฎฐิมีความเห็นที่วิปริต หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่ามีความเห็นที่วิปลาส หรือวิปลาส คือ ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดพี้ยนจากความ เป็นจริง เช่น **ทิฎฐิวิปลาส** ทิฎฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความ เป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือ ไปตาม**สัญญาวิปลาส** หรือจิตตวิปลาสนั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิฎฐิวิปลาส เชื่อหรือลงความเห็นที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมี**จิตตวิปลาส**ว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิด**ทิฎฐิวิปลาส**ว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล **วิปลาส 3 ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน 4 ด้าน** คือ 1.วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, 2.วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข, 3.วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน, 4.วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม³⁴, ความวิปลาส เป็นความเห็นผิดจากความ เป็นจริง ซึ่งมี 3 ระดับ เป็นไป 4 ด้าน ซึ่งเมื่อใครมีความวิปลาสเกิดขึ้นที่ตน ย่อมเกิด มิจฉาทิฎฐิ ย่อมหมายความว่าขณะเกิดวิปลาส ย่อมมีความหลง “โมหะ” อันเป็นอกุศลธรรมเป็นตัวหนุนนำให้เกิดความวิปลาส จึงกล่าวได้ว่าความหลงเป็นรากฐานของความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ”

4. ลักษณะความหลง คือ ความหลง ได้แก่ ความหลงผิดจากครรลองพระธรรมวินัย ใน อรรถกถาอธิบายลักษณะของความหลงว่า “เพราะคนหลงย่อมไม่รู้อรรถ คนหลงย่อมไม่เห็นธรรม

³¹อภิ.สง.อ.76/6-7.

³²สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 235-236.

³³อภิ.สง.อ.76/5.

³⁴สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 138.

โมหะย่อมครอบงำคนในกาลใด ความมืดบอดย่อมมีในกาลนั้น โมหะทำให้เกิดความพินาศ ฯลฯ”³⁵ ความหลงเป็นมูลเหตุหรือเป็นจิตที่มีโมหะเป็นตัวนำจิตนี้เรียกว่าโมหะจิต คือประกอบด้วยความหลง เกิดร่วมกับอุเบกขาประกอบด้วย วิจิกิจฉา ความสงสัย และอุทธัจจะ สภาพไม่สงบ หรือฟุ้งซ่าน อุทธัจจะเกิดกับอกุศลจิตทุกประเภท ขณะที่จิตมีอุทธัจจะย่อมไม่มีสติ สติก็เกิดร่วมกับการเจริญ สมณภavana ขณะให้ทาน ศึกษาพระธรรม แสดงพระธรรม สติก็เกิดร่วมด้วย โมหะเป็นปัจจัยให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะเกิดกับอกุศลจิตทุกดวง โมหะ(โมโห) เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนหลง หรือหลงเอง หรือเป็นเพียงความหลงเท่านั้น³⁶

สรุปความหมายความหลงในพระพุทธศาสนา ความหลงในพระพุทธศาสนา ได้แสดง ความหมายไว้หลายประการ เช่น ความหลง ในความหมายที่เกี่ยวกับ พระวินัยปิฎก คือการประพฤติ ปฏิบัติที่ล่วงละเมิดพระวินัย ของภิกษุ ภิกษุณี และพระวินัยปิฎกในเวรัญชกัณฑ์ ได้กล่าวถึงความหลง (โมหะ) ในความหมายของ “อวิชชา” อวิชชา มีความหมายละเอียดเพราะเป็นการไม่รู้ในเรื่องอริยสัจ ว่าด้วยการหลุดพ้นจากกิเลสในชั้นโลกุตระ ส่วนโมหะ คือ กลุ่มบาปอกุศล

ความหลง ในความหมายที่เกี่ยวกับ พระสุตตันตปิฎก คือความหลง (โมหะ) จัดอยู่ในกลุ่ม อกุศลมูล เพราะอกุศลมูลจัดเป็นกรรมไม่ดี ย่อมส่งผลต่อความทุกข์ของสรรพสัตว์ที่ถูกครอบงำไว้

ความหลง ในความหมายที่เกี่ยวกับ พระอภิธรรมปิฎก คือ จิตที่มีความมืดมน ความคิดขาด อูบายที่แยบคาย ปิดบังปัญญาจักขุไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของขั้น 5 आयตนะทั้งภายนอก ภายใน จึงไม่สามารถบรรลุธรรมผล มีแต่ความลุ่มหลง เป็นหัวหน้าของกรรมฝ่ายชั่วตัวสำคัญ

ความหลง ในความหมายที่เกี่ยวกับ อกุศลกรรมบถ คือ ทางทำความชั่ว นำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ สิ่งเหล่านี้ขณะเกิดย่อมมีความหลง (โมหะ)เป็นตัวหนุนนำให้เกิดจึงกล่าวได้ว่า ความหลง (โมหะ) คือรากแห่งอกุศลทั้งปวง”

ความหลง ในความหมายที่เกี่ยวกับ รากฐานการเกิดมิจฉาทิฏฐิ คือ มิจฉาทิฏฐิมีความเห็นที่ วิปริต หรือความเห็นที่วิปลาส ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง เช่น สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส เป็นต้น เมื่อใครมีความวิปลาสเกิดขึ้นที่ตน ย่อมเกิด มิจฉาทิฏฐิ ย่อมหมายความว่าขณะเกิดวิปลาส ย่อมมีความหลง (โมหะ) อันเป็นอกุศลธรรมเป็นตัว หนุนนำให้เกิดความวิปลาส จึงกล่าวได้ว่าความหลงเป็นรากฐานของความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)

ความหลง ในความหมายเกี่ยวกับ อวิชชา คือ ความไม่รู้ ความไม่รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย ความไม่รู้ปฏิจสมุพบาท ไม่รู้ไม่เห็น ฯลฯ ปัญญาทรม โง่เขลา ไม่รู้ชัด ความลุ่มหลง ความหลงไหล, กล่าวได้ว่าโลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ ความหมายของอวิชชาจึงเป็นความหมายในชั้นละเอียด เพราะเป็นการ กล่าวถึงความไม่รู้ในอริยสัจ ซึ่งพระอริยะ หรือผู้ที่หลุดพ้นย่อมต้องละอวิชชาได้อย่างหมดจด หาก กล่าวถึงอัสวะย่อมกล่าวถึงอวิชชา จะไม่กล่าวถึงโมหะ

ความหลง ในความหมายเกี่ยวกับ อกุศลมูล คือ โมหะ หมายถึงกิเลสที่แสดงออกด้าน พฤติกรรมให้เห็นอย่างชัดเจน พระพุทธเจ้าตรัสถึงอกุศลมูล รากะ โทสะ โมหะ ทุกครั้งที่กล่าวถึงการ

³⁵พ.อิตติ.อ.45/81.

³⁶อภ.สง.อ.76/6.

แสดงพฤติกรรมของบุคคล หรือกล่าวว่าการหลง (โมหะ) คือรากเหง้าของอกุศลมูล มีความหมายหยาบกว่า อวิชชา

3.2 สาเหตุความหลงในพระพุทธศาสนา

สาเหตุความหลงในพระพุทธศาสนา คือ

3.2.1 ความหลง “โมหะ” เกิดจากอวิชชา เพราะอวิชชาหุ้มท้อโลกไว้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า โมหะเกิดแต่อวิชชา เพราะอวิชชาถือได้ว่าเป็นบาปอกุศลขั้นที่ละเอียด (มีอาสวะอยู่ในเบื้องลึก) ในความหมายของอวิชชา หมายถึงความไม่รู้ในอริยสัจ ความไม่รู้ในปฏิจจนสมุปบาท ความลุ่มหลง ความหลงไหล จึงกล่าวได้ว่า โมหะ เป็นขั้นหยาบของอวิชชา

3.2.2 อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยไม่แยกคลาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด) ใน ตติยสูตร ความว่า

“...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรฉิยปริพาชกผู้จะฟังถามอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ธรรม 3 นี้ ธรรม 3 อะไรบ้าง คือ รากะ โทสะ โมหะ ธรรม 3 นี้แล ธรรม 3 นี้ วิเศษ แยก ต่างกันอย่างไรเธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ ฟังพยากรณ์แก่พวกอัญญเดียรฉิยปริพาชกอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย รากะมีโทษน้อย แต่คลายช้า โทสะมีโทษมาก แต่คลายเร็ว โมหะมีโทษมากด้วย คลายช้าด้วย....

ถ้าถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำโมหะที่เกิดแล้วให้ เป็นไปมากยิ่งขึ้น ? ฟังตอบว่า อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยไม่แยกคลาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด) เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยกคลาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมเป็นไปมากยิ่งขึ้นด้วย อาวุโสทั้งหลาย นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นด้วย ทำโมหะที่เกิดแล้วให้ เป็นไปมากยิ่งขึ้นด้วย....”³⁷

อโยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยไม่แยกคลาย, การไม่ใช้ปัญญาพิจารณา, ความไม่รู้จักคิด, การปล่อยให้อวิชชาตีตนครอบงำนำความคิด³⁸

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึง “อโยนิโสมนสิการ” ตัวอย่างดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด นิรวณ 5 เหล่านี้ก็มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน ...ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้กามฉันท..พยาบาท..ถีนมิทตะ.. อุทธัจจกุกกุจจะ.. วิจิกิจฉา..ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้พยุพลยิ่งขึ้น... การกระทำให้มาก ซึ่งอโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้..กามฉันท..พยาบาท..ถีนมิทตะ..อุทธัจจกุกกุจจะ.. วิจิกิจฉา..ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญพยุพลยิ่งขึ้น. ³⁹

อโยนิโสมนสิการ คือการไม่ใช้ปัญญาในการคิดอย่างมีระบบ แต่ใช้ความรู้สึกของตัณหาหรืออวิชชาเข้ามาครอบงำความคิด จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความหลง “โมหะ”

³⁷อง.ติก.34/508/373-374.

³⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า 556.

³⁹ส.มหา.30/358-362/184-185.

สรุปสาเหตุความหลงในพระพุทธศาสนา เพราะอวิชชาทอหุ้มโลกอกุศลกรรมทั้งหลาย ย่อมมาจากอวิชชา รวมถึงความหลง (โมหะ) เป็นส่วนหนึ่งของอวิชชา (อวิชชา มีความหมายที่ละเอียดกว่าโมหะ), อโยนิโสมนสิการ เป็นการคิดแบบไม่รอบครอบขาดหลักเหตุผลในการคิด จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดจากความเป็นจริง ส่งผลให้เกิดความหลง (โมหะ) ขึ้นในจิตใจของบุคคลนั้น ๆ ย่อมทำให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่มีดมน หรือความทำในใจโดยไม่แยบคาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ที่ปรากฏอยู่รอบตัวโดยขาดการสังเกตเหตุปัจจัยต่าง ๆ อย่างชาญฉลาด ย่อมเกิดอกุศลมูล กรรมฝ่ายชั่ว อันมีความหลง (โมหะ) เข้าครอบงำและขาดความคิดที่แยบคายที่เรียกว่า “อโยนิโสมนสิการ” คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดความหลง (โมหะ)

3.3 ประเภทของความหลงในพระพุทธศาสนา

ประเภทของความหลง(โมหะ) แบ่งออกเป็น 3 ประเภท 1.โมหะอย่างหยาบ 2.โมหะอย่างกลาง และ 3.โมหะอย่างละเอียด โดยการเปรียบเทียบประเภทความหลงจากการเกิดวิปlass เพราะวิปlass คือ ความรู้คลาดเคลื่อน ความรู้ที่ผันแปรผิดพลาดจากความเป็นจริง หมายถึง ความรู้คลาดเคลื่อนขั้นพื้นฐาน ที่นำไปสู่ความเข้าใจผิด หลงผิด การหลงตัวเอง วางใจ วางท่าที่ ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง ต่อโลก ต่อชีวิต ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และเป็นเครื่องกีดกันขัดขวางบังตาไม่ให้มองเห็นสัจภาวะ. วิปlassมี 3 อย่าง คือ 1.สัญญาวิปlass สัญญาคลาดเคลื่อน หมายถึงผิดพลาดจากความ เป็นจริง 2.จิตตวิปlass จิตคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความ เป็นจริง 3.ทัญญูวิปlass ทัญญูคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความ เป็นจริง ขณะเกิดวิปlassย่อมหมายถึงบุคคลนั้น ๆ มีความหลงความไม่รู้จริงเป็นฐานแห่งความเกิดวิปlassในตน เช่นวิปlassในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง,วิปlassในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, วิปlassในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, วิปlassในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

3.3.1 ความหลง (โมหะ) อย่างหยาบ

ความหลงที่เป็นฐานให้เกิดสัญญาวิปlass ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, สัญญาวิปlass ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, สัญญาวิปlass ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, สัญญาวิปlass ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม กล่าวได้ว่าเป็นความหลง (โมหะ)อย่างหยาบ เพราะสัญญาวิปlass หมายถึงคลาดเคลื่อน เช่นจำรูปร่างหน้าตาว่า นาย ข. มีหน้าตาหล่อ แต่ในความเป็นจริงมีรูปร่างหน้าตาแก่ เพราะว่าสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง หรือกาและกวางป่ามองหุ่นฟางสวมเสื้อกางเกงมีหม้อครอบ เห็นเป็นคนเฝ้านา หมายถึงคลาดเคลื่อนในระดับสัญญาเป็นความหลงชั้นหยาบ

3.3.2 ความหลง (โมหะ) อย่างกลาง

ความหลงที่เป็นฐานให้เกิดจิตตวิปlass ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, จิตตวิปlass ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, จิตตวิปlass ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, จิตตวิปlass ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม กล่าวได้ว่าเป็นความหลง (โมหะ)อย่างกลาง เพราะจิตตวิปlass ความคิดคลาดเคลื่อน จิตที่มีอาการไม่ปกติของจิตที่เป็นตัวคิด เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหารของตน คนจิตฟั่นเฟือนมองเห็นคนเข้ามาหาคิดว่าเขาจะทำร้าย คนเห็นเงาเคลื่อนไหวในที่มีดสลัวคิดว่าภาพเป็นผีหลอก กระต่ายตื่นตูมได้ยินเสียงลูกมะพร้าวหล่นคิดว่าภาพเป็นว่าโลกกำลังแตก เป็นการคิดผิด คิดคลาดเคลื่อน จากความเป็นจริง ความคิดคลาดเคลื่อน ในระดับจิตตวิปlassเป็นความหลงชั้นกลาง

3.3.3 ความหลง (โมหะ)อย่างละเอียด

ความหลงที่เป็นฐานให้เกิดทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม เพราะทิฏฐิวิปลาส ความเห็นคลาดเคลื่อน ตามปกติ สืบเนื่องมาจากสัญญาวิปลาสและจิตตวิปลาสนั่นเองเมื่อหมายรู้ผิดอย่างไร ก็เห็นผิดไปตามนั้น เมื่อคิดวาดภาพเคลื่อนคลาดไปอย่างไร ก็พลอยเห็นผิด เชื่อถือผิดพลาดไปตามอย่างนั้น เช่น เมื่อหมายรู้ผิดว่าเชือกเป็นงู ก็อาจลงความเห็นยึดถือว่าสถานที่บริเวณนั้นมีงูหรือมีงูขุม เมื่อหมายรู้ว่าผืนแผ่นดินเรียบราบขยายออกไปเป็นเส้นตรง ก็จึงลงความเห็นยึดถือว่าโลกแบน เมื่อคิดไปว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น เป็นไป เคลื่อนไหวต่างๆ ก็ต้องมีผู้จัดแจงผลักดัน ก็จึงลงความเห็นยึดถือว่า พ้าร้อง พ้าผ่าแผ่นดินไหว ฝนตก น้ำท่วม มีเทพเจ้าประจำอยู่และคอยบันดาล ทิฏฐิวิปลาส เป็นเรื่องของความเข้าใจเป็นการตีความบางสิ่งที่เราเห็นมันจริง แต่เราตีความไม่ถูก ตีความผิด มันจึงผิดไปจากความจริง ความเห็นคลาดเคลื่อน สืบเนื่องมาจากสัญญาวิปลาสและจิตตวิปลาส ในระดับทิฏฐิวิปลาส เป็นความหลงชั้นละเอียด

สรุปประเภทของความหลงในพระพุทธศาสนา การจัดแบ่งประเภทความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) โดยกำหนดเป็น 3 ประเภท หยาบ กลาง ละเอียด โดยนำความวิปลาส มาเทียบเคียงให้เหมาะสมกับประเภทของโมหะ จึงทำให้เห็นถึงความเกี่ยวโยงระหว่างความหลง และความเห็นผิด อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะอวิชชาห่อหุ้มโลก โมหะจึงมีความหยาบกว่าอวิชชา และขณะเกิดวิปลาส ทั้งสัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ย่อมมีความหลงเป็นรากฐานในการเกิด เนื่องจากเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นฝ่ายอกุศลที่หยาบกว่าโมหะ จึงกล่าวได้ว่าขณะเกิดวิปลาส ความเห็นผิดในลักษณะต่าง ๆ ย่อมมีความหลง(โมหะ)เป็นฐานในการหนุนนำ

3.4 ตัวอย่างความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหลง (โมหะ) เป็นสภาวะที่จิตขุ่นมัวเศร้าหมอง มีดมน ขาดซึ่งปัญญา เมื่อมีความหลงเกิดขึ้นย่อมหนุนนำให้เกิด โลภะ โทสะ หรืออกุศลมูล ทำให้เกิดความเดือดร้อนในสังคมของบุคคลที่มีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นกับตนเอง เป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ไม่มีความละเอียด ต่อการทำความชั่ว ไม่กลัวบาป โดยมีอุทัจจะซึ่งเป็นธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน รำคาญใจ เป็นองค์ธรรมประกอบและสนับสนุนทั้งหมดเป็นธรรมชาติฝ่ายอกุศล เป็นธรรมชาติที่นอนอยู่ในจิตของบุคคลที่คอยจุดตึงเหนี่ยวรั้งให้เกิดความคิด และพฤติกรรมกระทำที่เลว จึงขอนำเสนอตัวอย่างเพื่อให้เข้าใจความหลง (โมหะ) มากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

3.4.1 นางกิสาโคตรมี

นางกิสาโคตรมี มีความเศร้าโศกจึงเกิดบ้าเพราะลูกน้อยได้ตาย แต่นางกลับพยายามให้ลูกกลับฟื้นคืนมา ดังอรรถกถาเอกาทสกนิบาต (อรรถกถากิสาโคตรมีเถรีคาถา) ความว่า

“ในพุทธบูชากาลนี้ เกิดในสกุลคนเขี้ยวใจ ในกรุงสาวัตถี มีนามว่า โคตมี แต่เพราะมีรังผอม จึงเรียกว่า กิสาโคตมี นางไปอยู่ตระกูลสามี ถูกญาติดูหมิ่นว่าเป็นลูกสาวของสกุลเขี้ยวใจ นางคลอดลูกชายคนหนึ่ง เพราะได้ลูกชาย บิดามารดาและญาติจึงหันมานับถือนางบ้าง แต่ลูกชายของนางได้ตายเสียขณะที่วิ่งเล่นไปมา ด้วยเหตุนั้น นางจึงเกิดบ้าเพราะความเศร้าโศก. นางคิดว่า เมื่อก่อนเราถูกดูหมิ่น นับตั้งแต่ลูกชายเราเกิดได้รับการนับถือนางบ้าง คนเหล่านี้พยายามจะทิ้งลูกชายเราไว้นอกบ้าน

ด้วยความเป็นบ้าจากความเศร้าโศก จึงอุ้มร่างลูกชายที่ตายแล้วไปตระเวนในเมืองตามลำดับประตูเรือน โดยกล่าวขอร้องว่า โปรดให้ยาแก้ลูกชายของข้าด้วยเถิด ผู้คนทั้งหลายต่างจะหายามาแต่ไหน นางไม่เชื่อคำของคนเหล่านั้น ครั้นนั้น ชายบัณฑิตผู้หนึ่งคิดว่า หญิงคนนี้เสียจริตเพราะโศกเศร้าถึงลูกชาย พระทศพลเท่านั้นจักทราบยาสำหรับหญิงคนนี้ จึงกล่าวกะนางว่า แม่คุณ จงไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลถามถึงยาสำหรับลูกชายของแม่นางเถอะ นางไปพระวิหาร ในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรมอยู่ ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดประทานยาสำหรับลูกชายของข้าพระองค์ด้วยเถิด พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยของนาง จึงตรัสว่า เข้าไปในเมืองสิ เรือนหลังใดไม่เคยมีคนตาย จงนำเมล็ดผักกาดจากเรือนหลังนั้น นางรับพระพุทธดำรัสว่า ได้ พระเจ้าข้า ดีใจก็เข้าเมืองไป ที่เรือนหลังแรก พุดว่า พระศาสดาโปรดให้ข้านำเมล็ดผักกาดไป เพื่อทำยาสำหรับลูกชายของข้า ถ้าในเรือนหลังนี้ไม่เคยมีใคร ๆ ตาย โปรดให้เมล็ดผักกาดแก้ข้าด้วยเถิดคนในเรือนหลังนั้นกล่าวว่า คนตายในเรือนนี้ใครจะนับได้ นางไปเรือนหลังที่ 2 หลังที่ 3 ด้วยพุทธานุภาพ กลับมีจิตปกติจึงคิดว่า จะประโยชน์อะไรด้วยเมล็ดผักกาดนั้น พอกันทีสำหรับเมล็ดผักกาดในที่นี้ นางคิดว่า ทุกเมืองก็เป็นแบบนี้กันทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์คงทรงทราบแล้ว จึงได้ความสลดใจ จากที่นั่นไปนอกเมือง ทิ้งลูกชายที่ป่าช้าผีดิบ แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ธรรมคืออนิจจตา ความไม่เที่ยง มิใช่เป็นธรรมของชาวบ้าน มิใช่ของชาวนิคมนและมิใช่ของตระกูลหนึ่ง หากแต่เป็นธรรมของชาวโลกทั้งหมดรวมทั้งเทวโลกด้วย.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นางได้ไปเฝ้าพระศาสดา พระศาสดาตรัสถามนางว่า โคตมิ ได้เมล็ดผักกาดมาแล้วหรือ? นางกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็กรรมที่ต้องใช้เมล็ดผักกาดจบลงแล้ว พระเจ้าข้า ขอพระองค์ทรงโปรดเป็นที่พึงของข้าพระองค์ด้วยเถิด ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสคาถาแก่นางว่า

มฤตยูย่อมพาเอาคน ผู้มัวเมาในบุตรและปศุสัตว์ ผู้มีจิตข้องติดในอารมณ์ต่าง ๆ ไปเหมือนห้วงน้ำใหญ่ พัดพาชาวบ้านที่มัวหลับใหลไปฉะนั้น.

จบคาถา นางได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ในท่าที่ยืนอยู่ ทูลขอบวชกะพระศาสดา พระศาสดาทรงอนุญาตให้บวชในสำนักของภิกษุณีนางถวายบังคมพระศาสดา ทำประทักษิณเวียนขวา 3 รอบ แล้วไปสำนักภิกษุณี บรรพชาอุปสมบทแล้ว ต่อมาไม่นาน ทำโยนิโสมนสิการเจริญวิปัสสนาอยู่ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสพระคาถาซึ่งเปล่งพระโอภาสมาก่อนนางดังนี้ว่า

ผู้ใดไม่เห็นบอห์นไม่ตาย พึ่งเป็นอยู่ 100 ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้เห็นบอห์นไม่ตาย ประเสริฐกว่า (ความเป็นอยู่ของผู้นั้น)

จบพระคาถา พระเถรีได้บรรลุพระอรหัต ท่านเป็นผู้ถือสันโดษอย่างอุกฤษฏ์ในการใช้สอยบริวาร ครองแต่จีวรที่ประกอบด้วยความเศร้าหมอง 3 อย่างเสมอไป. ครั้นนั้นพระศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร กำลังทรงตั้งพระภิกษุณีทั้งหลายไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะตามลำดับ ได้ทรงตั้งพระเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ผู้เลิศกว่าภิกษุณีผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง⁴⁰

“เมื่อตระกูลเสื่อมตกเป็นคนยากไร้ ข้าพเจ้าต้องเสวยทุกข์หาประมาณมิได้ น้ำตาของข้าพเจ้าไหลตลอดมาหลายพันชาติ.

⁴⁰จ.เถรี.อ.54/315-317.

ข้าพเจ้าอยู่ท่ามกลางสุสาน แม้เนือบุตรก็ต้องกินข้าพเจ้ามีตระกูลเสื่อมแล้ว สามีตายแล้ว คนทั้งปวงติเตียนแล้ว ก็ได้บรรลุมตธรรม.

อริยมรรคมืองค์ 8 อันให้ถึงอมตธรรม ข้าพเจ้าก็อบรมแล้ว แม้พระนิพพานก็กระทำให้แจ้งแล้วข้าพเจ้าได้พบพระจกธรรมแล้ว.

ข้าพเจ้าตัดความโศกศัลย์ได้แล้ว ปลงภาระแล้วกระทำกรณียะเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าซื้อก็สาโคตมีเถรีผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว กล่าวคำนี้.⁴¹

กรณีนางก็สาโคตมี (พระเถรี) คิดว่าทุกอย่างต้องเที่ยงแท้ ไม่ขาดสูญ จึงมีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นในตนเอง จนได้พบพระพุทธเจ้า เปรียบเช่น กัลยาณมิตร และได้ฟังสัทธรรมจนค้นพบความหลุดพ้นด้วยการเผากิเลสทั้งหลายจนหมดสิ้น และได้เป็น พระเถรีตำแหน่งเอตทัคคะ ผู้เลิศกว่าภิกษุณีผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง

3.4.2 ลัทธิความเชื่อของครูทั้ง 6 (ในสมัยพุทธกาล)

ลัทธิความเชื่อของครูทั้ง 6 ที่เกิดร่วมสมัยของพระพุทธเจ้า ใน“สามัญญผลสูตร” ที่กล่าวถึง ได้แก่ ครูปุณณกัสสปะ, ครูมัณฑลโคตม, ครูอชิตเกสสัมพล, ครูปุณณกัจจายนะ, ครูนิครนถ์นาฏบุตร, และครูสัจจเวฬุบุตร เป็นเจ้าลัทธิ คนสมัยนั้นยกย่องและเคารพนับถือ เพราะเป็นผู้บวชมานาน มีอายุมากผ่านกาลมานาน มีชื่อเสียงในยุคสมัยนั้น (สมัยพุทธกาล) การเรียนรู้ลัทธิครูทั้ง 6 ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ใน “สามัญญผลสูตร”โดยมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

1. ลัทธิความเชื่อของครูปุณณกัสสปะ

คือผู้ที่มีแนวความคิดว่าบุคคลที่กระทำกรรมชั่วกรรมดี แม้แต่การสั่งการให้ผู้อื่นกระทำการแทนทั้งกรรมชั่วกรรมดีไม่มีผลต่อผู้กระทำ ดังข้อความต่อไปนี้

“...ครูปุณณกัสสปได้กล่าวคำนี้กะหม่อมฉันว่า มหาบพิตร เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศก ทำเขาให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้ลำบาก ตื่นรนเอง ทำให้เขาดิ้นรนฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดที่ต่อ ปล้น ไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ดักปล้นในทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่เชื่อว่าทำบาปแม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมดโกน สังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานเนื้อหนึ่ง ให้เป็นกองเนื้อหนึ่ง บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยั้งฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัดเบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยั้งฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ด้วยการให้ ด้วยการฝึกอินทรีย์ การสำรวมศีล การกล่าวคำสัตย์ บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา.ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครูปุณณกัสสป กลับตอบถึงการที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ ฉะนั้น...”⁴²

แนวคิดครูปุณณกัสสปะเป็นประเภททฤษฎีแบบ “อกิริยทฤษฎี” ไม่เชื่อผลการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือการกระทำชั่ว จะไม่ส่งผลต่อการกระทำใดกับบุคคลที่กระทำกรรมดีและกรรมชั่ว จึงกล่าวได้ว่าครูปุณณกัสสปะมีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นในตน

⁴¹พ.เถรี.อ.54/319.

⁴²ที.ส.11/94/248-249.

2. ลัทธิความเชื่อของครุหมักขลิโคสาล

คือบุคคลที่มีความเชื่อว่าภารกิจที่จะบรรลุถึงความบริสุทธิ์พันทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเอง จากการเวียนว่ายในวัฏฏะสงสารนี้ ไม่มีการกระทำใด ๆ เป็นเหตุ ดังข้อความดังต่อไปนี้

“...มหาบพิตร ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองย่อมไม่มีเหตุ ย่อมไม่มีปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์ ไม่มีการกระทำของตนเองไม่มีการกระทำของผู้อื่น ไม่มีการกระทำของบุรุษ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวงปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร แปรไปตามเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ตามความประจวบ ตามความเป็นเอง ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ ในอภิชาติทั้ง 6 เท่านั้น อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน 1,406,000 กรรม 500 กรรม 5 กรรม 3 กรรม 1 ธรรมกึ่ง ปฏิปทา 62 อันตรกัป 62 อภิชาติ 6 ปุริสภูมิ 8 อาชีวก 4,900 ปริพาชก 4,900 นาควาส 4,900 อินทรีย์ 2,000 นรก 3,000 โรชธาตุ 36 สัญญีครรรค์ 7 อสัญญีครรรค์ 7 นิคัณฐีครรรค์ 7 เทวดา 7 มนุษย์ 7 ปีศาจ 7 สระ 7 ปวภูชะ 7 ปวภูชะ 700 เหวใหญ่ 7 เหวน้อย 700 สุบิน 7 สุบิน 700 จุลมหา กัป 8,000,000 เหล่านี้ ที่พาลและบัณฑิต เร่ร้อน ท่องเที่ยวไป แล้วจักทำที่สุดทุกข์ได้ ความสมหวังว่าเราจักอบรมกรรมที่ยังไม่อำนวยผล ให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้น ด้วยศีล ด้วยพรตด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ทำให้สิ้นสุดได้เหมือนดวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีความเสื่อมความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นเลื่อนลง พาลและบัณฑิตเร่ร้อน ท่องเที่ยวไป จักทำที่สุดทุกข์ได้ เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไปย่อมคลี่ขยายไปเอง ฉะนั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุหมักขลิโคสาลกลับพยากรณ์ถึงความบริสุทธิ์ด้วยการเวียนว่าย...”⁴³

แนวคิดครุหมักขลิโคสาล เป็นประเภท ทิฎฐิ แบบ “อเหตุกทิฎฐิ” ความเห็นว่าไม่มีเหตุ, ไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย จึงกล่าวได้ว่าครุหมักขลิโคสาล มีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นในตน

3. ลัทธิความเชื่อของครุอชิตเกสทัมพล

คือบุคคลที่มีความเชื่อว่าผลกรรมดีกรรมชั่ว โลกนี้โลกอื่นไม่มี บุญและบาปไม่มี การสอนผู้อื่นด้วยปัญญาให้รู้แจ้งไม่มี การทำทานไม่มีผล ไม่ว่าทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ ดังข้อความต่อไปนี้

“...มหาบพิตร ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเชนสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ สัตว์ผู้เกิดผิดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกอื่นให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลก คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูตทั้ง 4 เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุดินไปตานธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ 5 จะห้ามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แต่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกมีสติจลนพิราบ การเชนสรวงมีเถาเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้คำของคนบางพวกพูดว่า มีผล ๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพื่อเพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่เกิด ดังนี้

⁴³ที.สี.11/95/250-251.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครอบจิตเกษมผลกลับตอบถึงความขาดสูญ...”⁴⁴

ได้ว่าแนวคิดครอบจิตเกษมผล เป็นประเภท ทิฏฐิ แบบขาดสูญ “อุจเฉททิฏฐิ” เชื่อว่าทุกสิ่งขาดสูญ ทุกสิ่งประชุมกันด้วยมหาภูตทั้ง 4 ทำกาลกิริยากัน พอถึงเวลาก็ขาดสูญ จึงกล่าวได้ว่าครอบจิตเกษมผลมีความหลง “โมหะ” เกิดขึ้นในตน

4. ลัทธิความเชื่อของครูปุทธกัจจายนะ

คือบุคคลที่มีความเชื่อว่า สภาวะ 7 กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ ไม่มีใครทำ เป็นสภาพยั่งยืน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ ดังข้อความต่อไปนี้

“...มหาบพิตร สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นดุจยอดภูเขาตั้งมั่นดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวนไม่เปียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กัน และกัน สภาวะ 7 กองเป็นฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟกองลม สุข ทุกข์ ชีวะเป็นที่ 7 สภาวะ 7 กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นดุจยอดภูเขาตั้งมั่นดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวนไม่เปียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ใช้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ไต่ยินก็ดี ผู้กล่าวให้ได้ ยินก็ดีผู้เข้าใจความก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ 7 กองนั้น ด้วยว่าบุคคลจะเอาศาสตรา อย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ เป็นแต่ศาสตราสอดเข้าไปตามช่องแห่งสภาวะ 7 กองเท่านั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครอบจิตเกษมผลกลับเอาเรื่องอื่นมาพยากรณ์...”⁴⁵

แนวคิดครูปุทธกัจจายนะ เป็นประเภท ทิฏฐิ แบบ “สัสสตทิฏฐิ” แนวคิดที่เชื่อว่าสภาวะทั้ง 7 เป็นสิ่งที่เที่ยง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และประเภท “อุจเฉททิฏฐิ” คือเชื่อว่าการกระทำใด ๆ ไม่มีผลกระทบต่อสภาวะทั้ง 7 เพราะทุกอย่างรวมตัวจากกองธาตุทั้ง 7 ที่ปรากฏ และสิ้นสุดลงเมื่อถูกทำลายกองธาตุนั้นทำให้ขาดสูญ เป็นอเหตุกทิฏฐิ คือ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุและปัจจัยที่จะให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือการเปียดเบียนกันและกัน เป็นอกิริยาทิฏฐิ คือไม่เห็นการกระทำใด ๆ และไม่เห็นผลของการกระทำ เป็นนัตถิกทิฏฐิ คือเห็นว่าไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคลเป็นหลักได้ จึงกล่าวได้ว่าครูปุทธกัจจายนะ มีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นในตน

5. ลัทธิความเชื่อของครุณิครนถนาฏบุตร

นิครนถนาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิร่วมยุคกับพระพุทธเจ้า เป็นเจ้าลัทธิที่ถือปฏิบัติเปลือยกาย เพราะถือว่าเครื่องนุ่งห่มเป็นเครื่องผูกพันอย่างหนึ่งเป็นเครื่องหมายของการมีพันธะอยู่กับโลกวัตถุ นิครนถนาฏบุตรเป็นผู้มีบทบาทสำคัญมากในศาสนาเซน แต่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงนิครนถนาฏบุตรเป็นส่วนใหญ่ว่าเป็นผู้ปฏิบัติทรมาณตนในฐานะเป็นตบะปลดเปลื้องกรรมเก่าให้หมดไป ทรรศนะของครุณิครนถนาฏบุตรในสามัญญผลสูตร ดังนี้

“ครุณิครนถนาฏบุตรได้กล่าวคนนี้จะหม่อมฉันว่า มหาบพิตร นิครนถในโลกนี้ เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ นิครนถเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ เป็นฉน มหาบพิตร นิครนถใน

⁴⁴ที.สี.11/96/252.

⁴⁵ที.สี.11/97/253-254.

โลกนี้ เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง 1 เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง 1 เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง 1 เป็นผู้ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง 1 นิครนถ์เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ อย่างนี้แล महाบพิตร เพราะเหตุที่นิครนถ์เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการอย่างนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่าเป็นผู้มีตนถึงที่สุดแล้ว มีตนสำรวมแล้ว มีตนตั้งมั่นแล้ว ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุณิครนถนาภูบุตรกลับตอบถึงสังวร 4 ประการ ฉะนี้”⁴⁶

แนวคิดครุณิครนถนาภูบุตร จัดอยู่ในประเภท “บุพเพกตเหตุวาท” เป็นแนวคิดที่เชื่อกรรมเก่ามีผลกับชีวิตปัจจุบัน จึงบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด หรือเรียกว่าวิถีปฏิบัติแบบ “ออตตกิลมณานุโยค” เพื่อมุ่งดับทุกข์ จึงกล่าวได้ว่าครุณิครนถนาภูบุตร มีความหลง (โมหะ) เกิดขึ้นในตน

6. ลัทธิความเชื่อของครูสัญญาชัยเวฬุภบุตร

ครูสัญญาชัยเวฬุภบุตร คือบุคคลที่มีแนวคิดไม่แน่นอน เป็นผู้มีความหวาดสับสนไปสับสนมาเหมือนปลาไหล มีแนวคิดที่แปลกกว่าอาจารย์ทั้งอื่น ๆ สัญชัยถือทรศนะใด ว่าเป็นสิ่งสูงสุด เพราะถือว่า สิ่งอันดีเป็นสิ่งไม่สามารถกำหนดได้ สัญชัยกล่าวถึงปัญหาบางอย่างที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ เช่น ปัญหาเรื่องอาตมมันเป็นสิ่งเดียวกับร่างกายหรือไม่ ? สัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ ? ปัญหาเหล่านี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ โดยทรงแสดงเหตุผลว่าเป็นเรื่องไร้ประโยชน์ แต่ทรงพยากรณ์ปัญหาต่าง ๆ ในกระบวนการของอริยสัจ 4 ในการตอบปัญหาต่าง ๆ สัญชัยใช้หลักตรรกวิทยาเป็นเครื่องมืออย่างสำคัญจึงถูกวิจารณ์ว่าเป็น อมราวิกเขปิกะ คือ พุดชัต์สายไปมาอย่างปลาไหล เป็นคนพุดจาไม่อยู่กับร่องรอยที่แน่นอน⁴⁷ ทรศนะของครูสัญญาชัยเวฬุภบุตรในสามัญญผลสูตร ดังนี้ “...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกอื่นมีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งหมดตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่าอย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ มิใช่ก็มิใช่ มิใช่ก็มิใช่ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกอื่นไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งหมดตอบว่ามี...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่าโลกอื่นมีด้วยไม่มีด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ด้วยไม่มีด้วย ก็จะทั้งหมดตอบว่า มีด้วยไม่มีด้วย... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า โลกอื่นมีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ ก็จะทั้งหมดตอบว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นมีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งหมดตอบว่ามี... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีก็จะมีทั้งหมดตอบว่าไม่มี...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นไม่มีด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีด้วยไม่มีด้วย ก็จะทั้งหมดตอบว่ามีด้วยไม่มีด้วย...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้น มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ ก็จะทั้งหมดตอบว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งหมดตอบว่ามี...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีก็จะมีทั้งหมดตอบว่าไม่มี... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมีด้วยไม่มีด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามีด้วย ไม่มีด้วย ก็จะทั้งหมดตอบว่า มีด้วย ไม่มีด้วย ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า

⁴⁶พ.ล.ส.11/98/254-255.

⁴⁷นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาทิฏฐิพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2544, หน้า 83-85.

ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ทำชั่วมีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า มีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่ ก็
จะฟังพูดตอบว่ามีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่...ถ้ามหาพิตรตรีสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดอีกหรือ ถ้าอา
ตมภาพมีความเห็นว่า เกิดอีก ก็ฟังพูดตอบว่า เกิดอีก... ถ้ามหาพิตรตรีสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่
ตาย ไม่เกิดหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า ไม่เกิด ก็ฟังพูดตอบว่า ไม่เกิด.. ถ้ามหาพิตรตรีสถาม
ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดด้วย ไม่เกิดด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า เกิดด้วยไม่เกิดด้วย ก็
ฟังพูดตอบว่า เกิดด้วย ไม่เกิดด้วย... ถ้ามหาพิตรตรีสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย เกิดก็มีใช่ ไม่เกิด
ก็มีใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า เกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็มีใช่ ก็ฟังพูดตอบว่า เกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็
มีใช่... อาตมภาพมีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ก็มีใช่
ดังนี้ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครูสัญญาชัยเวลัฏฐบุตรกลับ
ตอบส่ายไปฉะนี้...”⁴⁸

แนวคิดครูสัญญาชัยเวลัฏฐบุตร จัดเป็นอุกเฉททิฎฐิ อย่างหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า ครูสัญญาชัยเวลัฏฐ
บุตร มีความหลง (โมหะ)เกิดขึ้นในตน

3.4.3 พระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรู พระราชาองค์ที่ 3 แห่งแคว้นมคธ ปกครองทางตอนเหนือของอินเดีย
เป็นพระราชโอรสในพระเจ้าพิมพิสารและพระนางเวเทหิ พระธิดาของพระเจ้ามหาโกศลแห่งแคว้น
โกศลและพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นอุบาสก และผู้อุปถัมภ์สังคายนา
ครั้งที่หนึ่งในศาสนาพุทธ

พระเจ้าอชาตศัตรู

ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปหาอชาตศัตรูกุมาร แล้วได้กล่าวว่า “พระกุมาร เมื่อก่อนคน
ทั้งหลายมีอายุยืน เดียวนี้มีอายุสั้น ก็การทำงานจะฟังตายเสียเมื่อยังเป็นเด็ก นั้นเป็นฐานะจะมีได้ พระ
กุมาร ถ้ากระนั้น ท่านจงปลงพระชนม์พระชนกเสียแล้วเป็นพระเจ้าแผ่นดิน อาตมาจักปลงพระชนม์
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เป็นพระพุทธเจ้า” ครั้งนั้น อชาตศัตรูกุมารคิดว่า “พระผู้เป็นเจ้า เทวทัตมี
ฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก พระผู้เป็นเจ้าเทวทัตฟังทราบแน่” แล้วเหินบกฤษณะพระเพลา ทรงกลัว
หวั่น หวาด สะดุ้งพระทัย รีบเสด็จเข้าไปภายในพระราชวังแต่เวลากลางวัน พวกมหาอำมาตย์ผู้รักษา
ภายในพระราชวัง ได้แลเห็นอชาตศัตรูกุมารทรงกลัว หวั่น หวาด สะดุ้งพระทัย รีบเสด็จเข้ามาภายใน
พระราชวัง แต่เวลากลางวัน จึงรีบจับไว้ มหาอำมาตย์เหล่านั้นตรวจค้นพบกฤษณะเหินอยู่ที่พระเพลา
แล้วได้ทูลถามอชาตศัตรูกุมารว่า “พระองค์ประสงค์จะทำการอันใด พระเจ้าข้า”

อ. เราประสงค์จะปลงพระชนม์พระชนก

ม. ใครใช้พระองค์

อ. พระผู้เป็นเจ้าเทวทัต

..... ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามหาราช ได้รับสั่งถาม อชาตศัตรูกุมารว่า “ลูก เจ้า
ต้องการฆ่าพ่อเพื่ออะไร” อชาตศัตรูกุมารกราบทูลว่า “หม่อมฉันต้องการราชสมบัติ พระพุทธเจ้าข้า”
พระราชชาตรีว่า “ลูก ถ้าเจ้าต้องการราชสมบัติ ราชสมบัตินั้นเป็นของเจ้า” แล้วทรงมอบราชสมบัติ
แก่อชาตศัตรูกุมาร⁴⁹

⁴⁸ที.สี.11/99/255-257.

⁴⁹วิ.จุลล.9/366-367/283-285.

กรณีพระเจ้าอชาตศัตรู จะเห็นได้ว่าการที่พระเจ้าอชาตศัตรูเกิดความหลงผิดคิดว่า พระเทวทัตมีฤทธิ์ เมื่อพระเทวทัตพูดแนะนำอะไรก็มีความหลงเชื่อทุกอย่าง ไม่มีความคิด มีบอดใน ปัญญา เกิดความเห็นผิดจนถึงขั้นคิดฆ่าพ่อตนเองถึง 2 ครั้ง จนกระทำสำเร็จ เพราะคบมิตรชั่ว ฟังแต่ สิ่งที่ไม่ดีทำให้เกิดความหลงอันเป็นรากฐานของความเห็นผิดในสิ่งต่าง ๆ ตามมาจนยากจะแก้ไข ผล กระทบที่กระทำปีติขมขื่น ซึ่งเป็นกรรมหนัก เมื่อได้มาพบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมเทศนา จากองค์พระสัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนได้พบ กัลยาณมิตร ได้ยินเสียงแห่งพระธรรม ทำให้เกิด ความคิดอย่างมีระบบก่อเกิดปัญญา จึงเริ่มสละบุญ ทำนุบำรุงศาสนาพุทธ เพื่อสะสมซึ่งกรรมดี

3.4.4 พระเทวทัต

พระเทวทัต เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุปปพุทธะผู้ครองกรุงเทวทหะแห่งแคว้นโกลิยะ กับ พระนางอมิตา พระเทวทัตออกบวชโดยพระพุทธองค์ทรงอุปสมบทให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ซึ่ง หลังจากบวชได้ไม่นาน พระเทวทัตก็ได้โลภียสมาบัติ พระเทวทัตยังคงมีความหลงในตนเองอย่างยิ่งทำ ให้เห็นผิดเป็นชอบ อยากจะเป็นพระศาสดาแทนพระพุทธเจ้าเสียเอง ทูลขอการปกครองสงฆ์ พระเทวทัตกระทำวิปริตมุ่งให้พระพุทธเจ้าปลดวางภาระทั่วสังฆมณฑลแล้วยกตนเป็นองค์ศาสดา แทนที่ ซึ่งเป็นเรื่องร้ายแรงเกินกว่าจะเป็นไปได้ การทูลขอวัตถุ 5 ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่ป่าเป็น วัตรตลอดชีวิต 1 ภิกษุทั้งหลายพึงถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตลอดชีวิต 1 ภิกษุทั้งหลายพึงถือผ้า บ้างสกุลเป็นวัตรตลอดชีวิต 1 ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตรตลอดชีวิต 1 ภิกษุทั้งหลายไม่ พึงฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ดังความดังต่อไปนี้

พระเทวทัตทูลขอปกครองสงฆ์

ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าอันบริษัทหมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว ประทับนั่งแสดงธรรม แก่บริษัทพร้อมทั้งพระราชา ครั้นนั้น พระเทวทัตลุกจากอาสนะห่มผ้าเฉวียงบ่า นั่งกระโห่งประคอง อัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง พระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแก่หง่อมแล้ว ล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว บัดนี้ ขอพระองค์จงทรงชวนชวายน้อย ประกอบที่ภูธรรวมสุขวิหารอยู่เถิด ขอจงมอบภิกษุสงฆ์แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจักปกครอง ภิกษุสงฆ์”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามว่า “อย่าเลยเทวทัต เธออย่าพอใจที่จะปกครองภิกษุสงฆ์เลย”

แม้ครั้งที่ 2 ฯลฯ

แม้ครั้งที่ 3 พระเทวทัตก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงพระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแก่หง่อมแล้ว ล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว บัดนี้ ขอพระผู้มีพระ ภาคเจ้าจงทรงชวนชวายน้อยประกอบที่ภูธรรวมสุขวิหารอยู่เถิด ขอจงมอบภิกษุสงฆ์แก่ ข้าพระพุทธเจ้าข้าพระพุทธเจ้าจักปกครองภิกษุสงฆ์”.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะ เรายังไม่มอบภิกษุ สงฆ์ให้ ไฉนจะพึงมอบให้แก่เธอผู้เช่นกับซากศพ ผู้บริโภคปัจจัยเช่นก้อนเขฬะเล่า”

ที่นั่น พระเทวทัตคิดว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรุกรานเรากลางบริษัทที่มีพระราชา

ประทับอยู่ ด้วยวาทนะว่าบริโภคปัจฉัยจุลกก่อนเขษะ ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ”
 ดังนี้ จึงโกรธ น้อยใจ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วกลับไป⁵⁰

ทูลขอวัตถุ 5 ประการ

ครั้งนั้น พระเทวทัตพร้อมไปกับบริษัทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคุณแห่งความเป็นผู้มีก้น้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อากาโรที่นำเลื่อมใส ความไม่สังสม การปรารภความเพียร โดยอเนกปริยาย พระพุทธเจ้าข้า วัตถุ 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีก้น้อย ความเป็นผู้สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อากาโรที่นำเลื่อมใส ความไม่สังสม การปรารภความเพียร โดยอเนกปริยาย ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานพระวโรกาส

ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดอาศัยบ้านอยู่ รูปนั้นพึงต้องโทษ

ภิกษุทั้งหลายพึงถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดยินดีกิจนิมนต์ รูปนั้นพึงต้องโทษ

ภิกษุทั้งหลายพึงถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดยินดีคหบดีจีวร รูปนั้นพึงต้องโทษ

ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดเข้าอาศัยที่มุงที่บัง รูปนั้นพึงต้องโทษ

ภิกษุทั้งหลายไม่พึงฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดฉันปลาและเนื้อ รูปนั้นพึงต้องโทษ”

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “อย่าเลย เทวทัต ภิกษุใดปรารภนาภิกษุนั้นจงถือการอยู่ป่าเป็นวัตร รูปใดปรารภนาจงอยู่ในบ้าน รูปใดปรารภนา จงถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร รูปใดปรารภนา จงยินดีกิจนิมนต์ รูปใดปรารภนา จงถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร รูปใดปรารภนา จงยินดีคหบดีจีวร เราอนุญาตโคนไม้เป็นเสนาสนะ 8 เดือน เราอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์โดยส่วนสาม คือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รังเกียจ”

ครั้งนั้น พระเทวทัตคิดว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาตวัตถุ 5 ประการนี้” จึงรำเริงดีใจพร้อมไปกับบริษัทหลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณ แล้วกลับไป.⁵¹

พระเทวทัตทำสังฆเภท

ครั้งนั้น ถึงวันอุโบสถ พระเทวทัตหลุกจากอาสนะ ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายจับสลากว่า “ท่านทั้งหลาย พวกเราเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมแล้วทูลขอวัตถุ 5 ประการว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคุณแห่งความเป็นผู้มีก้น้อย ฯลฯ การปรารภความเพียรโดยอเนกปริยาย วัตถุ 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีก้น้อย ฯลฯ การปรารภความเพียร โดยอเนกปริยาย พระพุทธเจ้าข้าข้าพระพุทธเจ้าขอประทานพระวโรกาส ภิกษุทั้งหลายพึงถืออยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดอาศัยบ้านอยู่ รูปนั้นพึงต้องโทษ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดพึงฉันปลาและเนื้อ รูปนั้น พึงต้องโทษ วัตถุ 5 ประการนี้ พระสมณโคดมไม่ทรงอนุญาต แต่พวกเรานั้นย่อมสมาทานประพตติตามวัตถุ 5 ประการนี้ วัตถุ 5 ประการนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจงจับสลาก.

⁵⁰วิ.จุลล.9/361/278-279.

⁵¹วิ.จุลล.9/384/297-298.

สมัยนั้น พระวชิรบุตรชาวเมืองเวสาลี ประมาณ 500 รูปเป็นพระบวชใหม่ และรู้พระธรรมวินัยน้อย พวกเธอจับสลากด้วยเข้าใจว่าธรรม นีวินัย นีสัตถุศาสน์ ลำดับนั้น พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้ว พากิษุประมาณ 500 รูป หลีกไปทางคยาสี่สู่ประเทศ⁵²

พระเทวทัตจักเกิดในอบาย

ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังฆธรรม 8 ประการ ครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบายตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้ อสังฆธรรม 8 ประการ เป็นไฉน คือ

1. เทวทัตมีจิตอันลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้

2. เทวทัตมีจิตอันความเสื่อมลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว

3. เทวทัตมีจิตอันยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว

4. เทวทัตมีจิตอันความเสื่อมยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว

5. เทวทัตมีจิตอันสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว

6. เทวทัตมีจิตอันความเสื่อมสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว

7. เทวทัตมีจิตอันความปรารถนาลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว

8. เทวทัตมีจิตอันความเป็นผู้มีมิตรชั่วครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบายตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้.

ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังฆธรรม 8 ประการนี้แลครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบายตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้⁵³

จากเนื้อความข้างต้นกรณีพระเทวทัต ทำให้เห็นถึงความหลงที่เกิดขึ้นในส่วนลึกของจิตใจ พระเทวทัตเมื่อมีความหลงเป็นตัวหนุนนำอกุศลทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นตามมาเช่น โลภะ โทสะ ความหลงเป็นรากฐานของความเห็นผิดจึงเกิดขึ้นในจิตของพระเทวทัต ย่อมมีติดบอดทั้งปัญญา เหตุแห่งความหลงตนเองทำให้มีความกล้าหาญ ขุนขบปกครองสงฆ์ หรือการทูลขอวัตถุ 5 หรือการแสดงตนเหมือนพระพุทธเจ้า เมื่อให้พระสารีบุตร แสดงธรรมแทนตนเอง (พระเทวทัต) ด้วยเหตุแห่งความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด ของพระเทวทัต จึงนำไปเกิดในอบาย ตกนรก ตลอดกับ ไม่สามารถช่วยเหลือได้

สรุปตัวอย่างความหลงในพระพุทธศาสนา จากตัวอย่าง ทำให้ทราบถึงผลของความหลง (โมหะ) ทำให้คนขาดสติเป็นบ้า มีจิตเศร้าหมอง ขาดซึ่งปัญญาในการคิดแก้ไขปัญหามาตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ดังเช่น กรณีนางกิสสาโคตรมี (พระภริยา) จนได้พบพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนกัลยาณมิตร และได้ฟังสังฆธรรม จึงเห็นธรรม หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการทั้งปวงมีกิเลสเป็นต้น หรือกรณีเจ้าลัทธิตั้ง 6 เกิดร่วมสมัยพระพุทธเจ้า ก็มีทิฐฐิ อย่างมั่นคงในสิ่งที่ตนยึดถือ จึงเกิดความหลง (โมหะ) ขึ้นในตน จึงแสวงหาความหลุดพ้นได้ยากยิ่ง หรือดังเช่น อชาตสัตตกุมารมีความหลงเชื่อพระเทวทัตจนเกิดความเห็นผิดทำร้ายพ่อตนเอง จนมาได้พบกัลยาณมิตรที่ดีคือพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรม จึงแสวงหาความดีของชีวิตที่แท้จริง กรณีความหลง (โมหะ) ที่เด่นชัดคือกรณี พระเทวทัต ที่มีความหลง

⁵²วิ.จุลล.9/389/300.

⁵³วิ.จุลล.9/401/305-306.

เกิดขึ้นจากภายในจิตของตนเอง และยังนำไปชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความชั่วตั้งความคิดของตนเอง ผลกรรมทำให้พระเทวทัตไม่มีสุขตลอดชีวิต จนกระทั่งตาย ต้องตกนรก ตลอดกัป ไม่สามารถช่วยเหลือได้

3.5 ผลของความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหลง(โมหะ) คือภาวะจิตใจที่ถูกกิเลสเข้าครอบงำ ทำสิ่งใดโดยไม่มีสติ ไม่ได้คำนึงถึงความเสียหายที่จะตามมาว่าจะทำให้ใครได้รับความเดือดร้อน กล่าวได้ว่าความหลง (โมหะ) คือหัวหน้าของอกุศลมูลทั้งหลาย เพราะเมื่อโลภะ โทสะ เกิดขึ้น โมหะเป็นตัวหนุน

3.5.1 ผลของความหลงย่อมนำไปสู่ทุกคติ

ดั่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสถาปนาประพันธ์ดังนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้หลงแล้วด้วยโมหะอันใด ย่อมไปสู่ทุกคติ คนผู้เห็นแจ้งทั้งหลายรู้ชัดด้วยดีซึ่งโมหะอันนั้น ย่อมละเสียได้ ครั้นละได้แล้ว ย่อมไม่มาสู่โลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ”⁵⁴

เมื่อละความหลง (โมหะ) นี้ได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ แต่ก็ยังรับผลกรรมที่ในปัจจุบันนี้เท่านั้น ดังเหตุของพระองค์สิริมาล

“ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระองค์สิริมาลนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถิ. ก็เวลานั้น ก้อนดิน... ท่อนไม้... ก้อนกรวดที่บุคคลขว้างไปแม้โดยทางอื่น ก็มาตกลงที่กายของท่านพระองค์สิริมาล..ท่านพระองค์สิริมาลศีรษะแตก โลหิตไหล บาตรก็แตก ผ้าสังฆาฎก็ฉีกขาด เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรท่านพระองค์สิริมาลเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้ตรัสกะท่านพระองค์สิริมาลว่า เธอ จงอดกลั้นไว้เถิดพราหมณ์ เธอจงอดกลั้นไว้เถิดพราหมณ์ เธอได้เสวยผลกรรมซึ่งเป็นเหตุจะทำให้เธอพึงหมกหมมอยู่ในนรกตลอดปีเป็นอันมาก ตลอดร้อยปีเป็นอันมาก ตลอดพันปีเป็นอันมาก ในปัจจุบันนี้เท่านั้น.”⁵⁵

สมจริงดั่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 3 ประการนี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรู ในภายใน ธรรม 3 ประการเป็นไฉน ? คือโลภะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นอมิตรในภายใน โทสะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 3 ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายในเป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน”⁵⁶

ส่วนโทษของความหลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันในสมัยใด คือ บุคคลที่มีความหลงเกิดขึ้นกับตนเองย่อมไม่รู้จักรัสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ ซึ่งทำให้การดำเนินชีวิตมีติดมน และในสมัยนั้นจะเกิดพยาธิภัย คือภัยที่เกิดจากโรคระบาด และโทษที่เกิดในสัมปรายภพ ทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สฤคตศาสดา จึงตรัสสถาปนาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“โมหะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกรัภัยนั้น คนผู้หลงแล้วย่อมไม่รู้ธรรมดา คนผู้หลงแล้วย่อมไม่เห็นธรรม ความหลงครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น.”⁵⁷

⁵⁴พ.อิตติ.45/189/100.

⁵⁵มม.21/533/143-144.

⁵⁶พ.มทา.66/911/530.

⁵⁷พ.มทา.66/911/530-531.

“สมัยใดมนุษย์ทั้งหลายมีสันดานมากไปด้วยความหลง สมัยนั้นแลย่อมเกิดโรคอันตรายต่าง ๆ มากมายที่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บเปื่อยเบียน เป็นเหตุให้เกิดโรคระบาด ล้มตายเป็นจำนวนมาก”⁵⁸

“โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดแล้วในตน ย่อมเปื่อยเบียนบุรุษผู้มีจิตอันลามก เหมือนขุยไผ่ ย่อมเปื่อยเบียน ไผ่ไผ่ ฉะนั้น”⁵⁹

ความหลง “โมหะ” หรือ อวิชชา ถือว่ามีโทษหนักกว่าความโลภ ความโกรธ เพราะว่าความหลง “โมหะ” คือ หัวหน้าในการทำบาปทั้งปวง เพราะถ้าไม่มีความหลง เกิดขึ้นในจิต ย่อมไม่มีความโลภ ความโกรธ เกิดขึ้น พุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “อวิชชาเป็นหัวหน้าในการยังอกุศลธรรม

“ภิกษุทั้งหลาย อวิชชาเป็นหัวหน้าในการยังอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความไม่ละอายบาป ความไม่สะดุ้งกลัวบาป ความเห็นผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ไม่รู้แจ้ง ประกอบด้วยอวิชชา ความดำริผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความเห็นผิด เจริญผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริผิด การงานผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้เจริญผิด การเลี้ยงชีพผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ทำการงานผิด พยายามผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้เลี้ยงชีพผิด ระลึกผิด ย่อมเกิดมีแก่ผู้พยายามผิด ตั้งใจผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ระลึกผิด”⁶⁰

สรุปผลของความหลงในพระพุทธศาสนา จากข้อมูลที่น่าเสนอผลที่เกิดจากความหลง (โมหะ) จะกำจัดยากเพราะความหลงทำให้กิเลสเข้าครอบงำในส่วนลึกของจิต ทำให้เกิดการกระทำใด ๆ อย่างไรก็ดี ไม่ได้คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นตามมาว่าจะมีผลเสียหายอย่างไร ความหลงเป็นอาการจิตที่มีติดบอด หรือจะเรียกว่าอวิชชา ย่อมทำลายตนเองและทุกคนที่อยู่ใกล้รวมถึงสกุลของตนเอง เพราะฉะนั้น ความหลง (โมหะ) คือ อันตราย มีโทษมาก และคลายช้า กล่าวได้ว่าโทษที่มนุษย์ได้รับในปัจจุบันเกิดจากความหลง (โมหะ) เป็นตัวหนุนนำ ที่ทำให้มนุษย์ทั้งหลายมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมทั้งทางกาย วาจา ใจ สิ่งที่สำคัญคือการระบาดของโรคร้ายที่ร้ายแรง ที่เกิดจากความติดบอดทางปัญญา ในการไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้รู้ หรือโทษที่เกิดในภพหน้าของมนุษย์ที่มีความหลง (โมหะ) เป็นตัวหนุนนำ ย่อมนำไปสู่ภพสัตว์เดรัจฉาน แต่เมื่อละความหลงได้ก็ไม่ไปสู่ทุกข์ แต่ก็ยังรับผลกรรมในปัจจุบันนี้เท่านั้น

3.6 หลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหลง (โมหะ) เป็นธรรมฝ่ายอกุศลไม่เป็นที่ปรารถนาให้เกิดกับใคร ความหลง (โมหะ) เป็นรากเหง้าของความประพฤติไม่ดี หนุนนำให้เกิด โลภะ โทสะ ความหลง (โมหะ) มีลักษณะติดบอดทางปัญญา ขาดหลักคิดพิจารณาอย่างละเอียดปราณีต จึงทำให้ทำอะไรพลาดพลั้ง ทำให้เกิดความหลงได้ง่าย ผู้ที่มีความหลงหรือบุคคลที่มีโมหะจริต ย่อมเป็นผู้มีความประพฤติในลักษณะนิสัยงมงาย โง่เขลาเบาปัญญา ไม่มีความคิดเป็นของตนเองเชื่อคนง่ายใครว่าอย่างไรก็คล้อยตามความคิดความเห็นผู้อื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำหลักธรรมที่มุ่งแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงนั้น คือ **หลักปัญญา 3** (ความรอบ

⁵⁸สมพร ศรีวรชาติย์, พระอภิธรรมัตถะ สังคหะ ปรีเฉทที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : พริศวารพิมพ์, 2531), หน้า 89.

⁵⁹ช.อติ.45/228/327.

⁶⁰ส.ม.หา.30/1/1.

รู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ และรู้ซึ้ง)⁶¹ 1.แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยจินตมยปัญญา, 2.แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยสุตมยปัญญา, 3.แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยภาวนามยปัญญา มีปัจจัยในการสนับสนุนการแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงในพระพุทธศาสนาดังนี้

3.6.1. ปัจจัยการแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา

ปัจจัยการแก้ไขความหลงแบ่งได้ 2 ประการ คือ

1. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร
2. ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ สติ สัมปชัญญะ อัปมาท

1. ปัจจัยภายนอก ปรโตโฆสะ – กัลยาณมิตร

ก. **ปรโตโฆสะ** หรือเสียงจากผู้อื่น ก็คือ เสียงที่ติงาม เสียงที่ถูกต้องเสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกิดจากความรักความปรารถนาดี

ข. **กัลยาณมิตร** หมายถึงบุคคลผู้เฝ้ายพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวช่วยในการฝึกฝนในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ รวมถึงการพัฒนาปัญญา

1. คุณสมบัติของกัลยาณมิตร

คนดี ว่าโดยลักษณะเฉพาะตัวของเขา ที่เรียกว่าเป็นสัตบุรุษ หรือบัณฑิต มีคุณสมบัติบางอย่างที่ควรทราบ ดังนี้

สัตบุรุษ คือคนดี หรือคนที่แท้ มีธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปริสธรรม 7 ประการ

1) **ธัมมัญญตา** รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์แบบแผนหน้าที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำสำเร็จผลตามความมุ่งหมาย เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษาและปฏิบัติคืออะไร มีอะไรบ้าง ผู้ปกครองรู้ธรรมของผู้ปกครอง คือรู้หลักการปกครอง

2) **อัตถัญญตา** รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ว่าธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัตินั้น ๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย หรือสาระของชีวิต

3) **อัตถัญญตา** รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ของตน ตามเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสม และให้เกิดผลดี เช่น ภิกษุรู้ว่าตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณแค่ไหน

4) **มัตถัญญตา** รู้จักประมาณ คือ รู้ความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 เป็นต้น

5) **กาลัญญตา** รู้จักกาล เช่น รู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

6) **ปริสัญญตา** รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรรู้ควรปฏิบัติ ต่อชุมชนนั้น ๆ

⁶¹สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) ,พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแก้ว, หน้า 96.

7) **บุคคลัญญา** รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอาศัยความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่ จะเกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็น

คนดี มีปัญญา ที่เรียกว่าบัณฑิต หรือสัตบุรุษนี้ เมื่อใครไปเสวนาคบหา หรือเมื่อเขาเองทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ หรือความดีงามแก่ผู้อื่น ชักจูงให้ผู้อื่นมีความรู้ความเห็นถูกต้อง หรือให้มีศรัทธาที่จะถือตามอย่างตน อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการสั่งสอน การแนะนำ หรือกระจายความรู้ความเข้าใจนั้นออกไปทางหนึ่งทางใดก็ตาม ด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเมตตากรุณา ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ และการประพฤติดีปฏิบัติชอบขึ้นก็เรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร⁶²

ปรโตโฆสะ คือการได้รับสิ่งกระตุ้นจากภายนอกและเป็นสิ่งที่ตั้งมโนถูกต้องที่ได้รับจากการคบ คนดี หรือเรียกว่ากัลยาณมิตร ย่อมจะได้รับการแนะนำ การสั่งสอน ตำบอกล่าว คำชี้แจง ข่าวสาร ความรู้อื่น ๆ ที่มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิต สามารถนำไปเป็นหลักคิดร่วมกับโยนิโสมนสิการ เพื่อปิดทางเดินไม่ไปสู่ความหลง (โมหะ) ที่ทำให้ชีวิตมีติดบอด

2. ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ สติ สัมปชัญญะ อัปปมาท

2.1 **โยนิโสมนสิการ** การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาหาวิธีในการแก้ไขความหลง (โมหะ) ให้ความหลงเสื่อมไปเป็นเหตุให้เกิดปัญญาทำให้เกิดความเห็นถูกทำลายความไม่รู้ โดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ดังเช่นพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโยนิโสมนสิการ ความว่า “ถ้าถามว่าโมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย พึงแก้ว่าเพราะโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยแยบคาย) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโมหะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง”⁶³

ก. วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

“วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการนำเอาโยนิโสมนสิการมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการเป็นภาคปฏิบัติการ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แต่เมื่อว่าโดยหลักการ ก็มี 2 แบบ คือ

1. โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัดอวิชชาโดยตรง
2. โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือบรรเทาตัณหา

วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่พบในบาลี พอประมวลเป็นแบบใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

- 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย
- 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
- 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ
- 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา
- 5) วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์
- 6) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก

⁶²สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ้างแล้ว, หน้า 569-573.

⁶³อง.ติก.34/508/370.

- 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม
- 8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล
- 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
- 10) วิธีคิดแบบวิรัชชวาท

1) คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา อาจเรียกว่าวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน ดังจะเห็นว่าบางครั้งท่านใช้บรรยายการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ไม่เฉพาะเริ่มจากผล สืบค้นโดยสาวไปหาสาเหตุและปัจจัยทั้งหลายเท่านั้น ในการคิดแบบอิทัปปัจจยตานั้น จะตั้งต้นที่เหตุแล้วสาวไปหาผล หรือจับที่จุดใด ๆ ในกระแส หรือในกระบวนการ แล้วค้นไล่ตามไปทางปลาย หรือสืบบย้อนมาทางตน ก็ได้

2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มอง และให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่ง

ความจริง วิธีคิดแบบนี้มิใช่มีแต่การจำแนกแยกแยะ หรือแจกแจงออกไปอย่างเดี่ยวเท่านั้น แต่มีการจัดหมวดหมู่ หรือจัดประเภทไปด้วยพร้อมกัน แต่ท่านเน้นในแง่การจำแนกแยกแยะ จึงเรียกว่า “วิรัชชะ” ถ้าจะเรียกอย่างสมัยใหม่ก็คงว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์...

3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ

วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นอยู่เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเองโดยเฉพาะก็มุ่งที่ประดาสัตว์และสิ่งที่คนทั่วไปจะรู้เข้าใจถึงได้ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประดุจแต่ขึ้นจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรมดาที่ว่ามัน ได้แก่ อาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็จะต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เรียกว่าเป็น อนิจจัง

ธรรมดานั้นเช่นกัน คือ อาการที่ปัจจัยทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกทุกอย่าง ต่างก็เกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอเหมือนกัน เมื่อเข้ามาสัมพันธ์กัน จึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสภาวะถูกบีบคั้นกดดัน ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เรียกว่าเป็น ทุกข์

ธรรมดานั้นเองมีพร้อมอยู่ด้วยว่า ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะ คือมีภาวะของมันเอง ดังเช่นเป็นสังขารที่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็ไม่อาจเป็นของของใคร ไม่อาจเป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีใครเอาความคิดอยากบังคับมันได้ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เช่นเดียวกับที่ไม่อาจมีตัวตนขึ้นมาไม่ว่าข้างนอกหรือข้างในมัน ที่จะสั่งการบัญชาบังคับอะไรๆ ได้จริง เพราะมันเป็นอยู่ของมันตามธรรมดา โดยเป็นสังขารที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เรียกว่าเป็น อนัตตา

รวมความคือ รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายที่รู้จักเข้าใจไปเกี่ยวข้องด้วยนั้น เป็นธรรมชาติซึ่งมีลักษณะความเป็นไปโดยทั่วไปเสมอเหมือนกันตามธรรมดาของมัน ในฐานะที่เป็นของปรุงแต่ง เกิดจากเหตุปัจจัย และขึ้นต่อเหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน

4) วิธีคิดแบบอริยสัจ / คิดแบบแก้ปัญหา

วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหา เรียกตามโวหารทางธรรมได้ว่า วิธีแห่งความดับทุกข์จัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ได้ทั้งหมด

วิธีคิดแบบอริยสัจนี้มีลักษณะทั่วไป 2 ประการคือ

(1) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็น 2 คูคือ

คูที่ 1 : ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งไม่ต้องการ สมุทัยเป็นเหตุเป็นตัวปัญหาเป็นตัวการ ที่ต้องกำจัดหรือแก้ไขจึงจะพ้นปัญหา

คูที่ 2 : นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการจะเข้าถึงมรรคเป็นเหตุเป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติ ที่ต้องกระทำในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมาย คือภาวะสิ้นปัญหา อันได้แก่ความดับทุกข์

(2) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องของชีวิต ใช้แก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซ่านออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อ ที่สักราคิดเพื่อสนองตัณหาตามกิเลส ซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติไม่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหา

5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์

วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมาก ในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรม หรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย ไม่กลายเป็นการกระทำที่เคลื่อนคลาด เลื่อนลอย หรือมวงาย

6) วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก

วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้เห็นครบทั้ง อัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่นบอกว่าก่อนจะแก้ปัญหา ต้องเข้าใจปัญหาให้ชัด และรู้ที่ไปให้ดีก่อน หรือก่อนจะละสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอ ที่จะให้เห็นได้ว่า การละและไปหานั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบ สมควร และดีจริง

อัสสาหะ แปลว่า ส่วนดี ส่วนอร่อย ส่วนหวานชื่น คุณค่า ข้อที่น่าพึงพอใจ

อาทีนวะ แปลว่า ส่วนเสีย ข้อเสีย ของเสีย โทษ ข้อบกพร่อง (อาทีนพ ก็เขียน)

นิสสรณะ แปลว่า ทางออก ทางรอด ภาวะหลุดรอดปลอดภัย หรือสลัดออกได้ภาวะที่ปลอดภัยปราศจากปัญหา มีความสมบูรณ์ในตัว ดึงมาจริง โดยไม่ต้องขึ้นต่อข้อดีข้อเสีย ไม่ขึ้นต่ออัสสาหะ และอาทีนวะ ของสิ่งที่เป็นปัญหาหรือภาวะที่สลัดออกมานั้น (นิสสรณกัณฑ์)

7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม หรือ การพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสธนา คือ การใช้สอย หรือ บริโภค เป็นวิธีคิดแบบสกด หรือบรรเทาตัณหา เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรมต่อ ๆ ไป

วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 และ วัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีหลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มึคุณค่าแก่เรา หรือที่เรานิยมเรียกว่ามันมีประโยชน์ คุณค่านี้จำแนกได้เป็น 2 ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ

(1) คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตน เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่าแท้ที่อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองปัญญา ก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญกิจหน้าที่ รถยนต์ช่วยให้เดินทางได้รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงาน ความเป็นอยู่ และปฏิบัติการทั้งหลายในงานบำเพ็ญประโยชน์สุข ควรมุ่งเอาความสะอาด ปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน เป็นต้น

(2) คุณค่าพอกเสริม หรือ คุณค่าเทียม หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกเพิ่มให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพเสวยเวทนา หรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้

คุณค่าเทียมนี้ อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหา ก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้ ช่วยให้ดูหรูหรา รถยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ ความมั่งมี มุ่งเอาความสวยงาม และความเด่น เป็นต้น

วิธีคิดแบบนี้ ใช้พิจารณาในการเข้าเกี่ยวข้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการบริโภค ใช้สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยมุ่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น

คุณค่าแท้ นี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องด้วยปัญญา และมีขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าพอกเสริมด้วยตัณหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฎฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น อาหารที่กินด้วยปัญญาเพื่อคุณค่าแท้มีหนึ่งราคาสิบบาท อาจมีคุณค่าแก่ชีวิตร่างกายมากกว่าอาหารมีอเดียวราคา 1 พันบาท ที่กินด้วยตัณหาเพื่อเสริมราคาของตัวตน หรือสักว่าสนองความอยาก และหน้าซ้าอาจเป็นอันตรายแก่ร่างกาย

8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล

วิธีคิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสัจทัศน์หรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้น ๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ มีอยู่ว่า ประสบการณ์ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกันบุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิต หรือแนวทาง ความเคยชินต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องปรุงของจิต คือสังขารที่ผู้รับสัมผัสไว้ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้น ๆ

ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวก็มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบการณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้โดยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว

การทำใจ ที่ช่วยตั้งต้น และชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม หรือโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลในที่นี้

โยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลนี้ มีความสำคัญ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้น ๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัยความเคยชินร้าย ๆ ของจิตที่ได้สัมผัสไว้แต่เดิม พร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ ๆ ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกันด้วย

ในทางตรงข้าม หากปราศจากอุบายแก้ไขเช่นนี้ ความคิดและการกระทำของบุคคล ก็จะถูกชักนำให้เดินไปตามแรงชักจูงของความเคยชินเก่า ๆ ที่ได้สัมผัสไว้เดิมเพียงอย่างเดียว และช่วยเสริมความเคยชินอย่างนั้นให้มีกำลังแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยไป

9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน

วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เรียกสั้น ๆ ว่า วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน อันจัดเป็นวิธีคิดแบบที่ 9 นี้เป็นเพียงการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่น ๆ จะว่าแทรกหรือคลุมวิธีคิดแบบก่อน ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ก็ได้แต่ที่แยกออกมาแสดงเป็นอีกข้อหนึ่งต่างหาก ก็เพราะมีแง่ที่ควรทำความเข้าใจพิเศษ และมีความสำคัญโดยลำพังตัวของมันเอง

กล่าวโดยสรุป ความหมายที่ควรเข้าใจเกี่ยวกับปัจจุบันอดีต และอนาคต สำหรับการทำความเข้าใจความคิดแบบที่ 9 นี้มีดังนี้

ความคิดที่ไม่อยู่กับปัจจุบัน คือความคิดที่เกาะติดอดีตและเลื่อนลอยไปในอนาคตนั้น มีลักษณะสำคัญที่พูดได้สั้น ๆ ว่าเป็นความคิดในแนวทางของตัณหา หรือคิดด้วย ด้วยอำนาจตัณหา คิดไปตามความรู้สึก หรือใช้คำสมัยใหม่ว่า ตกอยู่ใต้อำนาจอารมณ์

ส่วนความคิดชนิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีลักษณะที่พูดสั้น ๆ ได้ว่า เป็นการคิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา...

ดังจะเห็นได้ชัดเจนว่า ความรู้การคิด การพิจารณาด้วยปัญญา เกี่ยวกับเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และมีความสำคัญตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในทุกระดับ ตั้งแต่ในระดับชีวิตประจำวัน เช่น การสั่งสอนเกี่ยวกับบทเรียนจากอดีต ความไม่ประมาท

ระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น จนถึงในระดับการรู้แจ้งสัจธรรม ตลอดจนการบำเพ็ญพุทธกิจ เช่น ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (รู้อดีต) อตฺตังสญาณ (รู้อดีต) อนาคตังสญาณ (รู้อนาคต) เป็นต้น

10) วิธีคิดแบบวิภังขาท

วิธีคิดแบบวิภังขาท ความจริง วิภังขาทไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูด หรือการแสดง หลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การคิด กักับการพูด เป็นกรรมใกล้ชิดกันที่สุด ก่อนจะพูด ก็ต้องคิดก่อน สิ่งทีพูดล้วนสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น ในทางธรรมก็แสดงหลักไว้ว่า วชิสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งคำพูด) ได้แก่วิตกและวิจารณ์ ดังนั้น จึงสามารถกล่าวถึงวิภังขาทในระดับที่เป็นความคิดได้

คำว่า “วิภังขาท” นี้เป็นชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา เป็นคำสำคัญคำหนึ่ง ที่ใช้แสดงระบบความคิด ที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนา และวิธีคิดแบบวิภังขาท ก็มีความหมายคลุมถึงวิธีคิดแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วได้หลายอย่าง การกล่าวถึงวิธีคิดแบบวิภังขาท นอกจากทำให้รู้จักวิธีคิดแบบอื่น ๆ ยังจะช่วยให้เข้าใจวิธีคิดแบบอย่างทีกล่าวมาแล้วข้างต้นชัดเจนขึ้นอีกด้วย

2.2 “สติ” “สัมปชัญญะ” “อัปมาหะ” กักับการแก้ไขความหลง

1. สติ

“สติ หมายถึง ความระลึกได้, นึกได้, ความไม่เผลอ, การคุมใจไว้กับกิจ หรือกุ่มจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง, จำการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้”⁶⁴

ลักษณะการทำงานโดยทั่วไปของสตินั้น คือ การไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้ผ่านเรื่อยเปื่อยไป หรือไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แค่ออยเฝ้าระวัง เหมือนจับตาดูอารมณ์ที่ผ่านมาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการกำหนดอารมณ์ใด ก็เข้าจับคู่ติด ๆ ไป ไม่ยอมให้คลาดหายคือนึกถึง หรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม

มีคำเปรียบเทียบสติว่า เหมือนเสาหลัก เพราะปักแน่นในอารมณ์ หรือเหมือนนายประตู เพราะเฝ้าอารยตนะต่าง ๆ ที่เป็นทางรับอารมณ์ ตรวจสอบอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา ๆ ปทัฏฐานหรือเหตุใกล้ชิตที่จะให้เกิดสติ ก็คือสัญญา (การกำหนดหมาย) ที่มั่นคง หรือสติปฏฐานชนิดต่าง ๆ

พิจารณาในแง่จริยธรรม จะมองเห็นการปฏิบัติหน้าที่ของสติได้ทั้งในแง่ปฏิเสธ (negative) และในแง่อนุมัติ (positive)

ในแง่ปฏิเสธ สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วได้โอกาสเกิดขึ้นในจิต และไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง

ในทางอนุมัติ สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิด และพฤติกรรมทุกอย่าง ให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ และจึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดหรือเกาะกุมอารมณ์อย่างใด ๆ ดุจเอววางไว้ข้างหน้าจิต เพื่อพิจารณาจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

“การทำหน้าที่ของสติ มักถูกเปรียบเทียบกับนายประตู ที่คอยระวัง ฝ้าดูคนเข้าออก อยู่เสมอ และคอยกำกับการ โดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้า

⁶⁴สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า 431.

ไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออก ไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกัน

ยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไป ในจิตใจได้ พุดง่าย ๆ ว่า ที่จะเตือนตนในการทำความดี และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว”⁶⁵

กล่าวได้ว่า สติ ทำให้รู้ตนเองว่ากำลังคิด หรือ พุด ทำอะไรในสิ่งนั้น ๆ มีประโยชน์ หรือไม่ หากมีประโยชน์ก็ควรกระทำต่อไป หากรู้ว่าไม่มีประโยชน์ก็ควรกำจัด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สติ คือสิ่งที่ มีบทบาทต่อการกำจัดความหลง หรืออกุศลทั้งหลายทั้งปวง

2.สัมปชัญญะ

“สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ตัวทั่วพร้อม, ความรู้ตระหนักรู้, ความรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งที่ นึกได้, มักมากคู่กับสติ... สัมปชัญญะ 4 ได้แก่.-

- 1) สาทถกสัมปชัญญะ รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักว่าตรงตามจุดหมาย
- 2) สปัปายสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าเป็นสัปายะ หรือตระหนักว่าเกื้อกูลเหมาะสม
- 3) โจรสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าเป็นโจร หรือตระหนักในแดนงานของตน
- 4) อสมโหมสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวสภาวะ ไม่หลงไหล ไม่สับสนพัน

เพื่อน

การมีสติทันโดยทำความรู้ตัวทั่วพร้อมมีสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหวทำการทุกอย่าง ไม่ว่าจะ ก้าวเดิน การถอย การมอง เหลียว คุ้ย หยียด ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรจีวร กิน ดื่ม เคี้ยว ลืม ถ่าย อัจจาระ ปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง เป็นหมวดหนึ่งของ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือสัมปชัญญะ บรรพ เป็นบรรพที่ 3 ของกายานุปัสสนา สติปัฏฐาน”⁶⁶

“สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา ก็คือ ความรู้ความเข้าใจตระหนักรู้ชัดในสิ่งที่สติกำหนดไว้นั้น หรือต่อการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร พึงปฏิบัติต่อมัน อย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ

สัมปชัญญะ คือ ปัญญาที่พิจารณาและรู้เท่าทันอารมณ์ที่สติกำหนด ทำให้ไม่หลงไหลไปได้ และเข้าใจถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง

สติ คือ การกำหนด หมายตัว คอยจับอารมณ์ไว้ ทำให้ตามทันทุกขณะ ไม่ลืมนั่นละเอะ พลาดสับสน...

อดีต กาโยติ วา ปนสส สติ ปจจุปฏฐิตา โหติ ยาวเทว ญาณมตตตาย ปฏิสตติมตตตาย แปลว่า เธอมีสติดำรงตรงหน้า หรือมีสติพร้อมหน้ากับความรู้อันว่า “กายมีอยู่” หรือว่ามีกายเป็นกาย เพียงเพื่อ เป็นความรู้และแค่สำหรับระลึกเท่านั้น คือ มีสติตรงชัดต่อความจริงแค่ที่ว่า มีกายเป็นกาย ไม่ใช่เลยไป เป็นสัตว์ บุคคลหญิงชาย ตัวตน ของตน ของเขา ของใคร เป็นต้น ทั้งนี้เพียงเพื่อเป็นความรู้และ สำหรับใช้ระลึก คือเพื่อเจริญสติสัมปชัญญะ หรือเพื่อให้สติปัญญาเจริญเพิ่มพูน มิใช่เพื่อจะคิดฟุ้งเพื่อ ละเมอฝัน ประุ้งแต่งฟ้ามเหือไป

แม้ในเวทนา จิต และธรรม ก็พึงเข้าใจอย่างเดียวกันนี้

⁶⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 759.

⁶⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 475.

สรุปได้แนวหนึ่งว่า...การเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ซึ่งทำให้ภาพตัวตนที่จิตตวิขาปั่นแต่ง ไม่มีช่องที่จะแทรกตัวเข้ามาในความคิดแล้วก่อปัญหาขึ้นได้⁶⁷

3. อัปมาท (อัปมาท)

“อัปมาท (อัปมาท)” ความไม่ประมาท, ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ, ความไม่เผลอ, ความไม่เลินเล่อเผลอสติ, ความไม่ปล่อยปละละเลย, ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหายและไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ, ความมีสติรอบคอบ

ความไม่ประมาท พึงกระทำในที่ 4 สถาน คือ

- 1) ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต
- 2) ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต
- 3) ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต
- 4) ในการละความเห็นผิด ประกอบความเห็นที่ถูกต้อง

หรืออีกหมวดหนึ่งว่า

- 1) ระวางใจไม่ให้กำหนด ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
- 2) ระวางใจไม่ให้ขัดเคือง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
- 3) ระวางใจไม่ให้หลง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง
- 4) ระวางใจไม่ให้มัวเมา ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา”⁶⁸

อัปมาทนี้ เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มีความหมายหลักเหมือนเป็นคำจำกัดความว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ

ความหมายของ อัปมาท ที่ว่า “การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ” นั้น ขยายความว่า การระมัดระวังอยู่เสมอไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำและต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงใจ และพยายามเดินรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา...

ความสำคัญและขอบเขตการใช้อัปมาทธรรม ในการปฏิบัติจริยธรรมขั้นต่าง ๆ จะเห็นได้จากพุทธพจน์ตัวอย่างต่อไปนี้

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ...ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนความไม่ประมาทเลย”

แม้ปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็เป็นพระดำรัสในเรื่องอัปมาทธรรม ดังนี้

“สิ่งทั้งหลายที่ปัจฉิมปรุ่งแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท”

อัปมาท คือความไม่ประมาทนั้น หมายถึงการมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการมีสติอยู่เสมอ ในการครองชีวิต อัปมาทเป็นตัวการทำให้ระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือเสื่อม คอยยับยั้งเตือนไม่ให้เพลิดเพลิมมัวเมาหลุ่มหลงสยบอยู่ คอยกระตุ้น ไม่ให้หยุดอยู่กับที่ และ

⁶⁷สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแก้ว, หน้า 767-769.

⁶⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแก้ว, หน้า 586-587.

คอยเร่งเร้าให้ชะมวกเข้มนั้นที่จะเดินรูดหน้าอยู่เรื่อยไป ทำให้สำนึกในหน้าที่ที่อยู่เสมอ โดยตระหนักถึงสิ่งควรทำและไม่ควรทำ ทำแล้วและยังมีได้ทำ และช่วยให้ทำการต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบ จึงเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่ง

กล่าวได้ว่า สติ-สัมปชัญญะ เป็นองค์ประกอบภายใน หรือที่เรียกว่า “ธรรมมีอุปการะมาก” ในการดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติตนตลอดเวลาย่อมต้องมี สติสัมปชัญญะ ร่วมกำกับอยู่เสมอ หรืออาจเรียกชื่ออีกอย่างว่า “อัปปมาท” หรือความไม่ประมาท ดังนั้น สติ-สัมปชัญญะ และอัปปมาท จัดเป็นองค์ประกอบภายใน เหมือนโยนิโสมนสิการ ส่วนปรโตโฆสะ หรือกัลยาณมิตร เป็นองค์ประกอบภายนอก

3.6.2 หลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา

หลักธรรม ปัญญา 3 (ความรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ้ง) เพื่อนำมาใช้แก้ไขด้วยการกำจัดความหลง(โมหะ) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ก. แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยจินตามยปัญญา

จินตามยปัญญา(ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) ปัญญาในชั้นจินตามยปัญญา เป็นการแสดงถึงการแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงในพระพุทธศาสนา อย่างละเอียดด้วยระบบการคิด โดยมีหลักในการคิดแบบโยนิโสมนสิการหรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการ

1) โยนิโสมนสิการเพื่อนำสู่การปฏิบัติ

พึงสังเกตได้ว่าขั้นตอนการทำงานของโยนิโสมนสิการ จะเห็นว่า โยนิโสมนสิการทำงานทั้ง 2 ช่วง คือ ทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์จากภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วในภายใน ลักษณะที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ (ที่ถูกต้องตามเป็นจริง) และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับสติจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำกิจต่าง ๆ ต่อไป...พูดอีกอย่างหนึ่งว่า รับรู้ไว้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางสติปัญญา ไม่รับรู้ชนิดที่กลับผันแปรจากความรู้ไปเป็นสิ่งกระทบกระทั่งติดค้างประอะเปื้อน ที่ก่อปัญหาแก่ชีวิตจิตใจ รับรู้ โดยจิตใจได้ความรู้จากอารมณ์หรือประสบการณ์ ไม่ใช่รับรู้แล้ว จิตใจถูกอารมณ์หรือประสบการณ์ครอบงำหรือล่อพาหลงหายไปเสีย ซึ่งแทนที่จะได้ความรู้มาแก้ปัญหา หรือได้ปัญญามาดับทุกข์ กลับได้กิเลสและความทุกข์มาเพิ่มพูนทับถมตน แม้การคิดก็มีลักษณะทำนองเดียวกันนี้ ลักษณะอย่างนี้ คือความหมายส่วนหนึ่งของการเป็นอยู่ด้วยปัญญา⁶⁹ ...โยนิโสมนสิการนี้เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติ ที่ใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา มิใช่จะต้องรอไว้ใช้ต่อเมื่อมีเรื่องที่จะเก็บเอาไปนั่งขบคิด หรือปฏิบัติได้ต่อเมื่อปลีกตัวออกไปนั่งพิจารณา แต่พึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวันที่เป็นไปอยู่ทุกที่ทุกเวลานี้เอง...หรือกล่าวได้ว่าขณะที่ดำเนินโยนิโสมนสิการย่อมต้องมีสติสัมปชัญญะควบคู่ไปด้วยเพื่อคิดพิจารณาจึงก่อเกิดปัญญา ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

2) ตัวอย่างคิดแบบโยนิโสมนสิการ

เด็กเล็กคนหนึ่งของครอบครัวซึ่งมีฐานะดี นั่งรถยนต์ไปกับคุณพ่อคุณแม่ ผ่านไปที่แห่งหนึ่งเห็นเด็กเล็กยากจนหลายคน นุ่งห่มเสื้อผ้าเก่าขาดรุ่งริ่งอยู่ตามข้างทาง เด็กเล็กในรถยนต์สนใจ เพราะ

⁶⁹สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 676.

เห็นความแตกต่างระหว่างตน กับเด็กข้างถนนเหล่านั้น คุณพ่อคุณแม่สังเกตเห็น จึงพูดว่า “นั่นเจ้าพวกเด็กสกปรก ลูกอย่าไปคุยมัน” ในกรณีนี้ คุณพ่อคุณแม่ทำหน้าที่เหมือนดังบาปมิตร ชี้นำให้เด็กตั้งความคิดที่เป็นโยนิโสมนสิการเราให้เกิดอกุศลธรรม เช่น ความรู้สึกรังเกียจถูกเหยียดหยาม เป็นต้น และความรู้สึกนี้อาจกลายเป็นทัศนคติของเด็กนั้นต่อคนที่ยากจน ตลอดจนความโน้มเอียงที่จะมีท่าทีเช่นนั้นต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายโดยทั่วไป...แต่ในกรณีอย่างเดียวกันนั้น คุณพ่อคุณแม่อีกรายหนึ่งบอกเด็กว่า “เด็ก ๆ นั้นน่าสงสาร พ่อแม่เขายากจน จึงไม่มีเสื้อผ้าดี ๆ ใส่ เราควรเผื่อแผ่ช่วยเหลือเขา”..ในกรณีนี้ คุณพ่อคุณแม่ทำหน้าที่อย่างกัลยาณมิตร ชี้นำให้เด็กตั้งความคิดที่เป็นโยนิโสมนสิการ เราให้เกิดอกุศลธรรม เช่น ความรู้สึกเมตตา กรุณา และความเสียสละ เป็นต้น และความรู้สึกเช่นนั้น อาจกลายเป็นทัศนคติของเด็กนั้น ต่อคนยากจนและเพื่อนมนุษย์โดยทั่วไป⁷⁰

แม่ในเรื่องอื่น ๆ เช่นการรับฟังข่าวสารทางสื่อมวลชน เมื่อมีข่าวดี ข่าวร้าย เหตุการณ์สร้างสรรค์หรือทำลาย หรือกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม ทำที่และถ้อยคำที่ผู้ใหญ่แสดงออกต่อสิ่งเหล่านั้น มักมีผลต่อการตั้งแนวความคิดของเด็ก ถ้าผู้ใหญ่รู้เข้าใจแล้ว ชี้นำแนวความคิดที่ถูกต้อง ให้มองตามเป็นจริง หรือมองในแง่ที่จะเกิดอกุศลธรรมแล้ว ก็จะเป็นผลดีต่อความเจริญงอกงามของเด็ก

ส่วนในผู้ใหญ่ เมื่อเข้าใจหลักการนี้แล้ว อาจใช้โยนิโสมนสิการแก่ได้ แม้แต่ทัศนคติและจิตนิสัยไม่ดีที่เคยใช้โยนิโสมนสิการสร้างจนขึ้นมาเป็นเวลานาน...คนที่มีโยนิโสมนสิการ รู้จักคิด รู้จักมอง ย่อมมองเห็น และหาแง่ที่เป็นประโยชน์ มาใช้ในการพัฒนาส่งเสริมความเจริญงอกงามของชีวิตได้ตลอดเวลา ในทุกสถานการณ์ แม้แต่จะประสบความยากจน ความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือสิ่งที่เรียกกันว่า เป็นเคราะห์หามยามร้ายอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ไม่ทำให้เขามีเดบอด หรืออับจน สภาพเลวร้ายที่ได้ประสบ มักเป็นจุดกระทบให้เขาเกิดปัญญาหรือคุณธรรม และการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น เข้าทำนองที่บางครั้ง เราได้ยินบางคนพูดว่า ข้าพเจ้าโชคดีที่เกิดมายุากจน เป็นโชคดีของข้าพเจ้าที่ได้ป่วยหนักครั้งนั้น แม้ตลอดกระทั่งอย่างที่มีเรื่องเล่าในคัมภีร์ว่า บางท่านได้ยินคำพูดของคนบ้าแล้ว เกิดความเห็นแจ้งสังขารม ดับกิเลสหมดไปได้ ก็มี

3) จินตามยปัญญาตามพระสูตรในพระพุทธศาสนา

เป็นการศึกษาโยนิโสมนสิการตามแนวพระสูตรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยจะยกมาแสดงพอเป็นสังเขปดังนี้

ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร “โยนิโสมนสิการเป็นนิमितแห่งอริยมรรค” “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยื่นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8.”⁷¹ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกัจจตราคะเป็นที่สุด มีอันกัจจโตสะเป็นที่สุด มีอันกัจจโมหะเป็นที่สุด⁷² ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดย

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 677.

⁷¹ส.ม.ท.30/145/76.

⁷²ส.ม.ท.30/146/76.

แบบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ 8 อย่างนี้แล⁷³

ติตถียสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ถ้าถามว่า โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิด แล้วย่อมถูกละได้ เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ? พึงตอบว่า เพราะโยนิโสมนสิการ(ความทำในใจโดย แบบคาย) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแบบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมถูกละได้ด้วย⁷⁴

จากความหมายโยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระสูตรที่ยกมาแสดง เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยส่งเสริมอย่างมีคุณค่าและก่อให้เกิดประโยชน์ ทำให้กุศลมูลเกิดขึ้น เป็นนิमित เป็นเหตุ เป็นอุปการะต่อมรรคมีองค์ 8 ประการ และทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิด โมหะที่เกิดแล้ว ก็เสื่อมไป ในการที่ศึกษา จินตามยปัญญา ที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้นเป็นการพัฒนาปัญญาภายในตนเอง ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาในขั้นสูงต่อไปคือ ภาวนามยปัญญา

ข. แกไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยสุตมยปัญญา

สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ) เป็นปัญญาที่ แกไขความหลงในเบื้องต้น และเป็นปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน ที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ = กัลยาณมิตร ตามหลักพระพุทธศาสนา การคบคนดีหรือบัณฑิตเป็นมงคลอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา พระธรรมโกศาจารย์ให้ความหมาย ของการคบหากับคนดีหรือบัณฑิตไว้ 7 ประการ คือ “การไปมาหาสู่ การเข้าไปตีสันทิขิตชอบ ความจงรัก คือ รักใคร่กันจริง ความภักดีคือนับถือเลื่อมใสซื่อตรงต่อกัน เป็นเพื่อนร่วมคิดร่วมเห็นด้วยกัน เป็นเพื่อนร่วมกินร่วมอยู่ด้วยกัน ดำเนินตามอย่าง ผู้เข้าสมาคมกับบัณฑิตด้วยลักษณะแห่งการคบ บัณฑิตดังกล่าว ชื่อว่าการคบบัณฑิต เพราะผู้ที่คบหาบัณฑิตแล้วย่อมจะพาให้ทำดี คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ชวนให้ประพฤติอยู่ในสุจริตทั้ง 3 ได้แก่ กายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต”⁷⁵

อธิบายสุตมยปัญญา “ในคำว่า ได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว ย่อมได้ (ปรโต สุตวา ปฐฺกิตฺติ) นี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นปัญญาทั้งหมดที่บุคคลได้แล้ว เพราะเห็นบ่อเกิดแห่งการงานเป็นต้นอันบุคคลอื่น กำลังทำอยู่หรือทำเสร็จแล้วก็ดี เพราะฟังถ้อยคำของคนใดคนหนึ่งผู้บอกอยู่ที่ดี เพราะเรียนเอาใน สำนักของอาจารย์ก็ดี ชื่อว่าได้ฟังจากฟังจากผู้อื่นแล้วนั้นแหละ จึงได้”⁷⁶

1. กระบวนการแห่งสุตมยปัญญา

คือ กระบวนการ ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน ที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ = กัลยาณมิตร ตามหลักพระพุทธศาสนา

1.1 ปรโตโฆสะ ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน ที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก ดังเช่นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต้อง ประกอบด้วย 9 ประการ เรียกว่า “นวังคัสตถุศาสน์” (คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ 9)

⁷³ ส.ม.ท.30/137/73.

⁷⁴ อ.ต.ก.34/508/374.

⁷⁵ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล 38 ประการของคนดี*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรมและสถาบันสันติธรรม, 2544), หน้า 11-12.

⁷⁶ อ.ภ.วิ.78/804/583.

1) สุตต์ (สูตร ได้แก่ พุทธพจน์ที่มีสาระเป็นแก่นร้อยเรียงเรื่องหนึ่ง ๆ หมายเอาอุกโกฏวิภังค์ นิทเทส ชั้นธกะ ปรีวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่า สุตตะ หรือ สุตตันตะ กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย)

2) เคยย (เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายเอาพระสูตรที่มีคาถาทิ้งหมดโดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิบาต)

3) เวยยากรณ์ (เวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายเอาพระอภิธรรมปิฎก ทั้งหมดพระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ 8 ข้อที่เหลือ)

4) คาถา (คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร)

5) อุทาน (อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร 82 สูตร)

6) อิติวุตถ์ (อิติวุตถะ ได้แก่ พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตถ์ เหน้ ภควตา)

7) ชาตก (ชาตก ได้แก่ ชาตก 550 เรื่อง มีอปถนภชาตก เป็นต้น)

8) อพภูตธมม (อพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมีทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้หาได้ในอานนตังนี้ เป็นต้น

9) เวทลล (เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อ ๆ ไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิลลสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น⁷⁷

การฟังคำสอนมีความสำคัญมากตามหลักของพระพุทธศาสนา การฟังคำสั่งสอนด้วยความเคารพ คือ การเชื่อฟังคำสอนของกัลยาณมิตร ดังเช่นพุทธสาวกปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่เราจะเคารพเชื่อฟังบุคคลหรือทำเป็นที่พึ่งที่เคารพ

1.2 กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครูอาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า⁷⁸

เมื่อบุคคลใดพบเพื่อนที่เป็นคนดี เป็นมิตร เป็นครูเป็นอาจารย์ จะต้องปฏิบัติตามคำแนะนำหรือคำสอนอย่างเคร่งครัด ไม่ทำความเสียหายให้เกิดขึ้น ในหนังสือธรรมศึกษาตรีท่านใช้คำว่า “สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง การตั้งใจฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษที่คบหาด้วยความเคารพตั้งใจ คือ ตั้งใจฟัง ตั้งใจจดจำเพื่อนำไปปฏิบัติตาม ประการสำคัญต้องมีความเคารพนอบน้อมต่อท่านด้วย⁷⁹

⁷⁷สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 221.

⁷⁸สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแก้ว, หน้า 565.

⁷⁹คณาจารย์เสียงเชียง, *ธรรมศึกษาชั้นตรี ฉบับวัดดอนงคาราม*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เสียงเชียง, 2546), หน้า 28.

กัลยาณมิตร ในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่น สมควรมีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่
นั้นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐาน ที่เรียกว่า **กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ**

1. ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยาก
เข้าไปปรึกษาได้ถาม

2. ครุ น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่
พึ่งได้ และปลอดภัย

3. ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตน
อยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอย่อย่าง และรำลึกถึง ด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และ
ภาคภูมิใจ

4. วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ พูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร
คอยให้คำแนะนำว่ากล่าว ตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

5. วจนักขโม ทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำ
ล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์

6. คัมภีร์ถุจะ กะถัง กัตตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งซับซ้อน
ให้เข้าใจได้และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

7. โน จัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำไปในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย หรือเรื่อง
เหลวไหลไม่สมควร⁸⁰

คำสอนเกี่ยวกับคุณสมบัติของมิตรนี้...ในสังคาลกสูตร ดังความว่า

“ดูกรคหบดีบุตร คน 4 พวกเหล่านี้ พึงทราบว่าเป็นมิตร มีใจงาม คือ มิตรอุปการะ...มิตร
ร่วมสุขร่วมทุกข์...มิตรแนะนำประโยชน์...มิตรมีใจรัก

(1) พึงทราบมิตร ผู้มีใจงาม ชนิดอุปการะ โดยฐานะ 4 คือ เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
...เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน...เพื่อนมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้...เมื่อมีกิจจำเป็น ช่วย
ออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

(2) พึงทราบมิตร ผู้มีใจงาม ชนิดร่วมสุขร่วมทุกข์ โดยฐานะ 4 คือ บอกความลับแก่เพื่อน...
รักษาความลับของเพื่อน...มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง...แม้ชีวิตก็สละได้เพื่อประโยชน์แก่เพื่อน

(3) พึงทราบมิตร ผู้มีใจงาม ชนิดแนะนำประโยชน์ โดยฐานะ 4 คือ ห้ามปรามจากความชั่ว
...ให้ตั้งอยู่ในความดี...ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง...บอกทางสวรรค์ให้

(4) พึงทราบมิตร ผู้มีใจงาม ชนิดมีใจรัก โดยฐานะ 4 คือ เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ...
เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี...เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข...เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริม
สนับสนุน”⁸¹

ปัญหาที่ได้รับจากองค์ประกอบภายนอกนั้นก็คือ ปรโตโฆสะ ผู้ที่ต้องคอยอิงกัลยาณมิตร
คอยพึ่งอาศัยครูอาจารย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการทำตาม หรือเลียนแบบ การที่จะปฏิบัติได้อย่าง
เป็นอิสระหลุดพ้น คือทำอย่างไรให้ก้าวเข้าสู่องค์ประกอบภายในของตัวบุคคล คือ โยนิโสมนสิการ ที่
สามารถมารับทำงานต่อไป

⁸⁰สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 573-574.

⁸¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 575-576.

2. สุตมยปัญญาตามแนวพระสูตรในพระพุทธศาสนา

สุตมยปัญญาที่มีแสดงในพระสูตร มีดังนี้

(1) พระสูตรว่า ด้วยบุคคลที่สติบฟังมากเข้าถึงสุตตะ ดังพระพุทธพจน์ “บุคคลผู้สติบมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสติบเป็นอย่างไร นวังคสัตถุศาสนาคำสอนของพระศาสดามีองค์ 9 คือ สุตตะ ฯลฯ เวทีลละบุคคลบางคนในโลกนี้ได้สติบมาก ทั้งเขารู้ธรรมรู้ธรรมแห่งคำสอนเป็นอันมากที่ได้สติบนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้สติบมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสติบ เป็นอย่างนี้แล”⁸² แสดงถึงบุคคลที่ได้ศึกษาจากการฟังพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้ามีองค์ 9 ประการ คือ..สุตตะ เวยยาकरणะ เป็นต้น เข้าถึงธรรมแห่งคำสอน และได้ปฏิบัติ ซึ่งได้ชื่อว่าผู้ที่ได้ประโยชน์แห่งสุตตะ

(2) พระสูตรว่าด้วย องค์ธรรมแสดงให้เห็นถึงความเป็นพหูสูตที่ทรงสุตตะ สะสมสุตตะด้วยองค์ประกอบ 5 ประการแห่งการเป็นพหูสูต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายใน สุตสูตร ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการเสพอานาปานสติก็มีภูมิลานอยู่ ย่อมแห่งตลอดธรรมที่ไม่กำเริบต่อกาลไม่นานนัก ธรรม 5 ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีธุระน้อยมีกิจน้อย เลี้ยงง่าย ยินดียิ่งในบริวารแห่งชีวิต 1 ย่อมเป็นผู้มีอาหารน้อยประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง 1 ย่อมเป็นผู้มีความง่วงนอนน้อยประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ 1 ย่อมเป็นพหูสูต ทรงสุตตะ สะสมสุตตะเป็นผู้ได้สติบมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แห่งตลอดด้วยดีด้วยทิวาซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง 1 ย่อมพิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว 1⁸³ การเป็นพหูสูต แห่งตลอดด้วยดีด้วยทิวา ซึ่งทำให้ธรรมทั้งหลายงาม สรุปลือ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นการประกาศพรหมจรรย์. ซึ่งภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการเสพอานาปานสติก็มีภูมิลานอยู่

3. อานิสงส์ที่เกิดจากสุตมยปัญญา

อานิสงส์แห่งปัญญาอันเกิดจากการฟัง มีหลายประการ เช่น ทำให้มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ที่ได้สติบรับฟังอย่างตั้งใจทั้งเนื้อหารายละเอียดต่าง ๆ จากพหูสูต ซึ่งก่อให้เกิดผลหรืออานิสงส์ในการฟัง ดังนี้คือ

1) อานิสงส์เกิดจากการฟังธรรม ในพระสูตร “อัมมัสสวนสูตร”⁸⁴ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการฟังธรรม 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือ ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง 1 ย่อมเข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว 1 ย่อมบรรเทาความสงสัยได้ 1 ย่อมทำความเข้าใจให้ตรง 1 จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส 1 ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการฟังธรรม 5 ประการนี้แล.”

2) อานิสงส์เกิดจากการตั้งใจฟังธรรมในพระสูตร “นิรวณารณสูตร”⁸⁵ ทำให้นิรวณ 5 ไม่มีส่วนโพชนงค์ 7 ย่อมเจริญ ความใน นิรวณารณสูตร ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใส่ใจ รวมไว้ด้วยใจทั้งหมด เญยโสตกลงฟังธรรม สมัยนั้น นิรวณ 5 ย่อมไม่มีแก่เธอ โพชนงค์ 7 เหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.”

⁸²อง.จตก.35/6/15.

⁸³อง.ปญจก.36/96/223.

⁸⁴อง.ปญจก.36/202/441.

⁸⁵ส.มหา.30/495/248.

การฟังธรรมตามกาล การบรรลुरुธรรมก็ได้จากการฟังธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น การฟังธรรมตามกาล การฟังย่อมได้ประโยชน์เมื่อผู้ฟังมีสติ ตั้งใจในการฟัง ทำให้เกิดปัญญา

การสนทนาธรรมตามกาล การสนทนาธรรมหรือการปรึกษาปัญหาธรรม คือ การนำความสงสัย ไม่แน่ใจ หรือความลังเลสงสัยในการประพฤติปฏิบัติในหลักธรรมนั้น ๆ นำมาสนทนาสอบถามผู้รู้ ซึ่งเกิดประโยชน์มากในการสนทนาธรรม เพราะในขณะสนทนาธรรมย่อมทำให้จิตใจที่ฟุ้งซ่าน หรือความลังเลสงสัย สามารถระงับลงได้

สุดมยปัญญา คือปัญญาที่ต้องประกอบไปด้วยปัจจัยภายนอกอันได้แก่ โปรโตไซส และ มีกัลยาณมิตรที่ดี ปฏิบัติตนแบบพหุสุต ต้องหนุนเสริมให้เกิดปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการ ที่จะกล่าวไว้ใน จินตามยปัญญา(ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) หรือจะกล่าวได้ว่า ปัญญาที่ได้จากการฟัง การสนทนาธรรม อันหมายถึงปัจจัยภายนอก หากนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันย่อมไม่เพียงพอ ดังนั้นจึงต้องมีการพัฒนาการเชื่อมต่อระหว่างปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในให้เกิดปัญญาระดับที่สูงขึ้น อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้น จึงต้องศึกษา ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาที่สืบแต่สุดมยปัญญา และจินตามยปัญญา อย่างสืบเนื่องด้วยกันไป

ค. แกไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยภาวนามยปัญญา

ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุดมยปัญญา และจินตามยปัญญานั้น เมื่อได้ฟังสิ่งที่ดีงานจากกัลยาณมิตรและนำไปเชื่อมกับการให้เกิดโยนิโสมนสิการขึ้นในตนเอง จึงต้องนำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ โดยการสรุปลงตรง คือ สมภาติ ปัญญา หรือกล่าวอีกอย่าง คือ คือล สมภาติ (สมณะ) ปัญญา (วิปัสสนา) จึงขอนำเข้าสู่กระบวนการแห่งภาวนามยปัญญาดังต่อไปนี้

1. หลักการแห่ง สมณะ(สมภาติ) และวิปัสสนา (ปัญญา)

1.1 สมณะ แปลง่าย ๆ ว่าความสงบ แต่ที่ใช้ทั่วไป หมายถึงวิธีทำให้สงบ ขยายความว่า ได้แก่ ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมภาติ ถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ จุดมุ่งของสมณะ คือสมภาติ ซึ่งหมายเอาสมภาติขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน

หลักการของสมณะ คือ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เรียกว่า “อารมณ์”) ให้แน่วแน่จนจิตโน้มดิ่งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว (เรียกกันว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือจิตมีอารมณ์อันเดียว) ความแน่วแน่หรือตั้งมั่นของจิตนี้เรียกว่า “สมภาติ”

เมื่อสมภาติแนบสนิทเต็มที่แล้ว ก็เกิดภาวะจิตที่เรียกว่า “ฌาน” ซึ่งแบ่งเป็นระดับต่าง ๆ ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ฌาน มี 4 ชั้น ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์เรียกว่า อรูปฌาน มี 4 ชั้น ทั้งรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 เรียกรวมกันว่า สมภาติ 8 อย่งไรก็ดี เมื่อใช้อย่างหลวมๆ หรือพูดอย่างกว้าง ๆ สมณะ ก็คือ การทำให้สงบ หรือการทำจิตให้เป็นสมภาติ และบางครั้งก็หมายถึงตัวสมภาตินั้นเอง

1.2 วิปัสสนา แปลง่าย ๆ ว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริงหรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง (ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มันเป็น ด้วยความชอบ ความชัง ความอยากได้ หรือความขัดใจของเรา) รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอน

ความหลงผิด รู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าทีแห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัติ นั้น เรียกว่า ญาณ มีหลายระดับญาณสำคัญในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือความหลงผิดไม่รู้แจ้งไม่รู้จักจริงให้หมดไป ภาวะจิตที่มีญาณหรือวิชชา นั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใส และเป็นอิสระ เพราะลอยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส เช่น ความชอบความชัง ความติดใจและความขัดใจ เป็นต้น ไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลสเหล่านั้น ให้มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างบิดเบือน จนพาความคิดและการกระทำที่ติดตามมาให้หันเหไป และไม่ต้องเจ็บปวด หรือเร่าร้อน เพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้อับกับกิเลสเหล่านั้น ญาณ และวิชชา จึงเป็นจุดมุ่งของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งยั่งยืนถาวร (ท่านเรียกว่า สมุจเฉทนิโรธ หรือ สมุจเฉทวิมุตติ แปลว่า ดับกิเลส หรือหลุดพ้นโดยเด็ดขาด)

ผลที่มุ่งหมายของสมณะ คือฌาน ผลที่มุ่งหมายของวิปัสสนา คือญาณ หรือว่าสมณะนำไปสู่ฌาน วิปัสสนานำไปสู่ญาณ “ธรรมที่ชื่อว่า สมณะ (สมโณ) เพราะสงบธรรมที่เป็นข้าศึกมีกามฉันทเป็นต้น ที่ชื่อว่า วิปัสสนา (วิปัสสนา) เพราะเห็นธรรมทั้งหลายโดยอาการต่าง ๆ ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้น โดยอรรถ วิปัสสนา นี้ก็คือปัญญาตนเอง”⁸⁶

ข้อปฏิบัติอย่างที่กล่าวมานี้ เป็นปฏิบัติของผู้ปฏิบัติที่มีชื่อเรียกในสมัยอรรถกถาว่า “สมถยานิก” แปลว่า ผู้มีสมณะเป็นยาน คือบำเพ็ญสมณะจนได้ฌานก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนา และนับว่าเป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งในบรรดาวิธี 4 อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้ในบาลี คือ

- (1) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมณะนำหน้า
- (2) วิปัสสนาปุพพังคมสมณะ สมณะมีวิปัสสนาหน้า
- (3) ยุคันตธสมถวิปัสสนา สมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน

(4) อัมมัทธัจจวิคคหิตมานัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมูธัจจ คือความฟุ้งซ่าน ธรรม หรือตื่นธรรม⁸⁷

2. กระบวนการแห่งสมถภาวนา(สมาธิ)

กระบวนการแห่งสมถะ(สมาธิ)นั้นเป็นความพยายามของผู้ที่ต้องการความสุข หรือรักษาไว้ซึ่งความเป็นมนุษย์ ที่ได้จากการฝึกจิต พร้อมทั้งมีสติเหนี่ยวรั้งให้เกิดปัญญา เกิดความรอบคอบในการดำเนินชีวิตและแก้ไขเหตุการณ์อันน่าหวาดเสียวที่จะเกิดขึ้นแก่ชีวิตนั้น ๆ⁸⁸ การจะฝึกสมาธิ ขั้นแรกผู้ฝึกต้องสำรวมทั้ง กาย วาจา จิต โดยการถือศีล 5 ศีล 8 เป็นต้น

2.1 สมณะหรือการฝึกสมาธิสามารถแบ่งระดับสมาธิได้ 3 ระดับ คือ

- 1) ฌณิกะสมาธิ แปลว่า ตั้งใจมั่นได้เล็กน้อย หรือนิด ๆ หน่อย ๆ ...เช่น กำหนดจิตคิดตาม

⁸⁶อภิ.สง.อ.75/325.

⁸⁷สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ่างแล้ว, หน้า 445.

⁸⁸พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อดาวรุ่ง สิริธโร), *หลักสูตรครูสมาธิ เล่ม 2*, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ ห.จ.ก.พิมพ์ณี), หน้า 8.

คำภาวนา ภาวนาได้ประเดี่ยวประตัว จิตก็ไปคว้าเอาความรู้สึกนึกคิดอารมณ์ภายนอกคำภาวนามา คิด ทั้งองค์ภาวนาเสียแล้ว...อารมณ์ตั้งอยู่ในองค์ภาวนาไม่ได้นานอย่างนี้...เรียกว่าขณิกสมาธิ⁸⁹

2) **อุปจารสมาธิ** แปลว่า สมาธิชั้นกลาง อันนี้หมายถึงความชำนาญเกิดขึ้นก็เหมือนกัน กับผู้ชำนาญอ่านเขียนเข้าใจหนังสือมากขึ้น...สมาธินั้นก็อยู่ได้นานมีความรู้ในสมาธินั้น โดยที่มีความชำนาญนั่นเอง การทำสมาธิได้เร็วขึ้น และนานขึ้น

3) **อัปปนาสมาธิ** แปลว่าสมาธิชั้นสูง ก็คงหมายความว่าเข้าถึงมหาวิทยาลัย แม้กระนั้นเขาก็ทิ้ง ก.ไก่ ไปไม่ได้ แต่เขามีความชำนาญเกินกว่ากว้างขวางกว่า สมาธิที่เป็นอัปปนานั้นสามารถทำให้เกิดฌานชั้นสูงได้เช่น รูปฌาน อรูปฌาน คือ ฌานชั้นสูงสุดของสมาธิ จิตนั้นจะอยู่นิ่งได้ตามประสงค์⁹⁰

2.2 ประโยชน์ของสมาธิ ดังได้ปรากฏอยู่ในพระสูตรชื่อว่า สมาธิสูตร ดังความว่า

“ก็สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความได้ฌานทัสนะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำในใจซึ่งอาโลกสัญญา (ความสำคัญในแสงสว่าง) อธิกฐานทิวาสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นเวลากลางวัน) ให้เหมือนกันหมดทั้งกลางวันและกลางคืน มีใจสงบสงัดไม่มีอะไรหุ้มห่อ ยังจิตอันประกอบด้วยความสว่างไสวให้เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ นี้สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความได้ฌานทัสนะ

ก็สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เวทนาเกิดขึ้นก็รู้ เวทนาตั้งอยู่ก็รู้ เวทนาดับไปก็รู้ สัญญาเกิดขึ้นก็รู้ สัญญาตั้งอยู่ก็รู้ สัญญาดับไปก็รู้ วิตกเกิดขึ้นก็รู้ วิตกตั้งอยู่ก็รู้ วิตกดับไปก็รู้ นี้สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

ก็สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาดูเนื่อง ๆ ซึ่งความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานชั้น 5 ว่า “รูปเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างไร ความดับไปแห่งรูปเป็นอย่างไร เวทนา.. สัญญา.. สังขาร.. วิญญาณเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร ความดับไปแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร” นี้สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ”⁹¹

ประโยชน์ของสมาธิใน สมาธิสูตร สรุปลดดังนี้

- 1) สมาธิภาวนาที่เจริญทำได้มากแล้วเป็นไปเพื่อ ฌานทัสนะ
- 2) สมาธิภาวนาที่เจริญทำได้มากแล้วเป็นไปเพื่อ สติสัมปชัญญะ
- 3) สมาธิภาวนาที่เจริญทำได้มากแล้วเป็นไปเพื่อ ความสิ้นอาสวะ

เมื่อทราบถึงขั้นตอนของการฝึกสมาธิ ประโยชน์ของสมาธิ ทั้งในพระสูตร และความหมายที่พระอาจารย์ในพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงมาในเบื้องต้น ย่อมทำให้ทราบว่า การเจริญสมาธิมีความสำคัญอันเป็นรากฐานของการปฏิบัติด้านสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานในขั้นสูงต่อไป

⁸⁹พระมหาวิระ ถาวโร, *คู่มือปฏิบัติพระกรรมฐาน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2530), หน้า 36.

⁹⁰พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อวริยงค์ สิริธโร), *หลักสูตรครูสมาธิ เล่ม 2*, อ่างแล้ว, หน้า 10.

⁹¹อง.จตุกก.35/41/158.

3. วิธีปฏิบัติสมถภาวนา (กรรมฐาน) หรือ กัมมัฏฐาน

กัมมัฏฐาน ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา⁹²

หรือกรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน มีความหมายเป็นทางการว่า สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ พุดง่าย ๆ ว่า สิ่งที่เราเอามาให้จิตกำหนด (ด้วยสติ) โดยมีหลักและวิธีฝึกกรรมฐาน 40 ประการ คือ

กสิณ 10, อสุภะ 10, อนุสติ 10, อัปปมัญญา 4, อาหारे ปฏิกูลสัญญา, จตุธาตววัฏฐาน, อรูป หรือ อารูป 4 เป็นต้น

3.1 กรรมฐาน 40 อย่าง คือ

ก) กสิณ 10 แปลกันว่า วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่ง เพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง มี 10 อย่าง คือ

- 1) ภูตกสิณ (กสิณ คือมหาภูตรูป) 4 คือ ปรุวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม)
- 2) วรรณกสิณ (กสิณ คือสี) 4 คือ นิล (เขียว) ปิต (เหลือง) โลहित (แดง) โอทาท (ขาว)
- 3) กสิณอื่น ๆ คือ อาโลก (แสงสว่าง) ปริจฉินนาทาส เรียกว่า อากาศ (ช่องว่าง)

ข) อสุภะ 10 ได้แก่ พิจารณาซากศพในระยะต่าง ๆ กัน รวม 10 ระยะ เริ่มแต่ศพที่ขึ้นอืด ไปจนถึงศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

ค) อนุสติ 10 คือ อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ ได้แก่

- 1) พุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า และพิจารณาคุณของพระองค์
- 2) ธัมมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม และพิจารณาคุณของพระธรรม
- 3) สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ และพิจารณาคุณของพระสงฆ์
- 4) สีลानุสติ ระลึกถึงศีล พิจารณาศีลของตน ที่ได้ประพฤติบริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย
- 5) จาคานุสติ ระลึกถึงจาคะ ทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรม คือความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน
- 6) เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา หมายถึงเทวดาที่ตนเคยได้รู้ได้ยินมา และพิจารณาเห็นคุณธรรม ซึ่งทำตนให้เป็นเทวดา ตามที่มีอยู่ในตน
- 7) มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้เกิดความไม่ประมาท
- 8) กายคตาสติ สติอันไปในกาย หรือระลึกถึงเกี่ยวกับร่างกาย คือ กำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ อากาโร 32 อันไม่สะอาด ไม่งาม นำเกลียด เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงไหลมัวเมา
- 9) อาณาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก
- 10) อุปสมานุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือนิพพาน และพิจารณาคุณของนิพพาน อันเป็นที่หายร้อน ดับกิเลส และไร้ทุกข์

⁹²สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแก้ว, หน้า 16.

ง) **อัปมัณฺญา 4** คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย อย่างมีจิตใจ สม่่าเสมอทั่วกัน ไม่ม่นประมาณ ไม่จำกััดขอบเขต โดยมากเรียกกันว่า พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่ อย่างประเสริฐธรรมประจ่าใจที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หรือคุณธรรมประจ่าใจของท่านผู้มีจิตกว้างขวาง ยิ่งใหญ่) คือ

- 1) เมตตา ความรัก คือ ปรารณนาดี มีไมตรี อยากรให้มนุษย์สัตว์มีสุขทั่วหน้า
- 2) กรุณา ความสงสาร คือ อยากรช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
- 3) มุทิตา ความพลอยยินดี คือ พลอยมีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขและเจริญอกงามประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป
- 4) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ วางจิตเรียบสงบ สม่่าเสมอ เทียงตรงดุจดตาซึ่ง มองเห็นมนุษย์สัตว์ทั้งหลายได้รับผลดีร้ายตามเหตุปัจจยที่ประกอบ ไม่เอนเอียงไปด้วยชอบหรือช้ง

จ) **อาหาเร ปฏิกูลสัณฺญา** กำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร

ฉ) **จตุธาตววิภูฏาน** กำหนดพิจารณาธาตุ 4 คือ พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสั้กว่าเป็นธาตุ 4 แต่ละอย่าง ๆ

ช) **อรูป หรือ อารูป 4** ได้แก่ กำหนดภาวะอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะ ผู้ที่เพ่งกสิณ 9 อย่างแรกข้อใดข้อหนึ่ง จนได้จตุตถกณามาแล้ว คือ

- 1) อากาสนัญญายตนะ กำหนดช่องว่างหาที่สุดมิได้ (ซึ่งเกิดจากการเพิกกสิณออกไป) เป็น อารมณ์
- 2) วิญญานัญญายตนะ กำหนดวิญญานหาที่สุดมิได้ (คือเล็กกำหนดที่ว่าง เลยไปกำหนด วิญญานที่แผ่ไปสู่ที่ว่างแทน) เป็นอารมณ์
- 3) อากิญจัญญายตนะ (เล็กกำหนดวิญญานเป็นอารมณ์ เลยไป) กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลย เป็นอารมณ์
- 4) เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนะ (เล็กกำหนดแม้แต่ภาวะไม่มีอะไรเลย) เข้าถึงภาวะมีสัณฺญาก็ ไม่ใช่ไม่มีสัณฺญาก็ไม่ใช่

กรรมฐาน 40 อย่างนั้น ท่านแนะนำว่า แตกต่างกันโดยความเหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งควร เลือกรใช้ให้เหมาะกับลักษณะนิสัย ความโน้มเอียงของแต่ละบุคคล ที่เรียกว่าจรียาต่าง ๆ ถ้าเลือกได้ถูก กันเหมาะสมกัน ก็ปฏิบัติได้ผลดี และรวดเร็ว ถ้าเลือกผิด อาจทำให้ปฏิบัติได้ล่าช้า หรือไม่สำเร็จผล

3.2 จรียา แปลว่า ความประพฤตูปกตติ หมายถึง พื้นเพของจิต พื้นนิสัย ลักษณะ ความประพฤตติที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง ตามสภาพจิตที่เป็นปกตติของบุคคลนั้น ๆ

- ตัวความประพฤตติ หรือลักษณะนิสัยนั้น เรียกว่า “จรียา”
- บุคคลผู้มีลักษณะนิสัย และความประพฤตติอย่างนั้น ๆ เรียกว่า “จريت”

ตัวอย่างเช่น คนมี รากจรียา เรียกว่า รากจريت เป็นต้น

โดยประเภทใหญ่ๆ จัดเป็น จريت 6 คือ

- 1) **รากจريت** ผู้มีรากะเป็นความประพฤตติปกตติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางรากะ ประพฤตติหนักไปทางรักสวयरักงาม ละมุนละไม ควรใช้กรรมฐานคู่ปรับ คือ อสุภะ (และกายคตาสติ)

2) **โทสจริต** ผู้มีโทสเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนีห่างไปทางโทส ประพฤติหนีห่างไปทางใจร้อนหงุดหงิดรุนแรง กรรณฐานที่เหมาะสมคือ เมตตา (รวมถึงพรหมวิหารข้ออื่น ๆ และกสิณ โดยเฉพาะวรรณกสิณ)

3) **โมหจริต** ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนีห่างไปทางโมหะ ประพฤติหนีห่างไปทางเขลา เงา ซึม เงื่องง งมง่าย ใครว่าอย่างไร ก็คอยเห็นคล้อยตามไป พึ่งแก้ด้วยมีการเรียนไต่ถาม พึงธรรมสนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู (กรรณฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ)

4) **สัทธาจริต** ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากด้วยศรัทธา ประพฤติหนีห่างไปทางมีจิตซาบซึ้ง ซึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย พึงชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย และศีลของตน (อนุสติ 6 ข้อแรก ได้ทั้งหมด)

5) **พุทธิจริต หรือญาณจริต** ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนีห่างไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริง พึงส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดพิจารณาสภาวะธรรมและสิ่งดั่งาม ที่ให้เจริญปัญญา เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ (กรรณฐานที่เหมาะสม คือ มรณสติ อุปสมานุสติ จตุธาตุมหาญาณอาหาระ ปฏิกุศลสัญญา)

6) **วิตกจริต** ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนีห่างไปทางชอบครุ่นคิดวอกวน นึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน พึ่งแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ (หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น)

อาการแสดงออกต่าง ๆ กันในทางความประพฤติของจริตเหล่านี้ เช่น เมื่อพบเห็นสิ่งของอะไรสักอย่าง

- ถ้าของนั้นมีอะไรเป็นส่วนดีน่าชมอยู่บ้าง ใจของคนราคะจริต จะไปจับอยู่ที่ส่วนนั้น ตัดใจเล็งแลอยู่ได้นาน ๆ ส่วนอื่นที่เสียๆ ไม่ได้ใส่ใจ

- ส่วนคนโทสจริต แม้ของนั้นจะมีส่วนดีอยู่หลายอย่าง แต่ถ้ามีส่วนเสียหรือข้อบกพร่องอยู่สักหน่อย ใจของเขาจะกระทบเข้ากับส่วนที่เสียนั้นก่อน ไม่ทันได้พิจารณาเห็นส่วนดี ก็จะไปเสียเลย

- คนพุทธิจริต คล้ายคนโทสจริตอยู่บ้าง ที่ไม่ค่อยตัดใจอะไร แต่ต่างกันที่ว่า คนโทสจริตมองหาส่วนเสียหรือมองให้เสีย ทั้งที่ไม่เป็นอย่างนั้นจริง และผลจะไปอย่างหงุดหงิดขัดใจ ส่วนคนพุทธิจริตมองหาส่วนเสียข้อบกพร่องที่เป็นจริง และเพียงแต่ไม่ตัดใจผ่านไป

- ส่วนคนโมหจริต มองเห็นแล้ว จับจุดอะไรไม่ชัด ออกจะเฉย ๆ ถ้าใครว่าดี ก็พลอยเห็นดีว่าตามเขาไปถ้าเขาว่าไม่ดี ก็พลอยเห็นไม่ดี คล้อยตามเขาไป

- ฝ่ายคนวิตกจริต คิดจับจด นึกถึงจุดดีตรงนี้บ้าง ส่วนไม่ดีตรงนั้นบ้าง วุ่นไปวุ่นมา ชั่งไม่เสร็จตัดสินใจไม่ตก จะเอาหรือไม่เอา

- ส่วนคนสัทธาจริต มีลักษณะคล้ายคนราคะจริตอยู่บ้าง คือ มักมองเห็นส่วนที่ดี แต่ต่างที่ว่าเป็นคนสัทธาจริตเห็นแล้ว ก็ชื่นชมซาบซึ้งใจเรื่อย ๆ ไป ไม่ตัดใจอ้อยอิ่งอย่างพวกราคะจริต

อย่างไรก็ตาม คนมักมีจริตผสม เช่น ราคะผสมวิตก โทสผสมพุทธิ เป็นต้น ในการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธินอกจากเลือกกรรณฐานให้เหมาะกับจริตแล้ว แม้แต่สถานที่ที่อยู่อาศัย บรรยากาศ หนทางของใช้ อาหารเป็นต้นท่านก็ยิ่งแนะนำให้เลือกสิ่งที่เป็นสัพบายะ คือ เกื้อกูล เหมาะกันด้วย

กรรมฐาน 40 นั้น นอกจากเหมาะกับจริตที่ต่างกันแล้ว ยังต่างกันโดยผลสำเร็จที่สามารถให้เกิดขึ้น สูง ต่ำ มากน้อยกว่ากันด้วย คือมีขอบเขตในการให้เกิดสมาธิระดับต่าง ๆ ไม่เท่ากัน⁹³

กรรมฐาน 40 อย่าง มีความแตกต่างกันแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งควรเลือกใช้ให้เหมาะกับลักษณะนิสัย จริตของแต่ละบุคคล ถ้าเลือกได้ถูกกันเหมาะสมกัน ก็ปฏิบัติได้ผลดี และรวดเร็ว ถ้าเลือกผิด อาจทำให้ปฏิบัติได้ล่าช้า หรือไม่สำเร็จผล จริตของคนมี 6 อย่าง ที่เรียกว่า จริต 6 คือ รากจริต โทสจริต โมหะจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต ดังตัวอย่างเช่น คนมี รากจริต ควรใช้กรรมฐานคู่ปรับ คือ อสุภะ (และกายคตาสติ), คนมีโทสจริต กรรมฐานที่เหมาะสมคือ เมตตา (รวมถึงพรหมวิหารข้ออื่น ๆ และกสิณ โดยเฉพาะวรรณกสิณ) เป็นต้น ในการปฏิบัติกรรมฐานสิ่งหนึ่งที่ต้องพิจารณาเพราะเป็นเครื่องขัดขวางการปฏิบัติกรรมฐานหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเครื่องขัดขวางจิตให้บรรลุความสำเร็จในการทำสมาธิ ซึ่งเรียกว่านิวรณ์ จึงจำเป็นต้องกำจัดนิวรณ์ด้วยการดำรงสติให้มั่น และละทิ้งกามฉันทะ ความพอใจในกาม 1 ละทิ้งการประทุษร้าย คือ ความพยาบาท 1 ละทิ้งถิ่นมิถิระ 1 ความหดหู่ ละทิ้งอุทธัจจกุกกุกจะ 1 เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ละทิ้งวิกิจจฉา 1 ความลึกลับสงสัยไม่มีความกลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อนิวรณ์ได้แล้วจิตย่อมเกิดปีติความสุขบรรลุทุติยฌาน...บรรลุตติยฌาน...บรรลุจตุตถฌาน...บรรลุอากาศานัญญาตนะ...บรรลุวิญญาณัญญาตนะ...บรรลุอาภิกัญญาตนะ...บรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนะ...บรรลุสัญญาเวทิตนโรธ, เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายก็หมดสิ้นไป จิตที่เป็นสมาธิขั้นสมบุรณ์ คือ จิตที่เป็นสมาธิถึงขั้น ฌาน และพัฒนาต่อไปถึงขั้นเป็นปัญญา บำเพ็ญสมณะจนครบถ้วนบริบูรณ์ถึงสุดยอดของสมณะก่อนแล้ว จึงหันมาเจริญวิปัสสนาต่อท้าย จัดได้ว่าเป็นมาตรฐานการปฏิบัติแบบสูงสุด

3.3. นิमित นิमित หรือ นิमितต์ คือ เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด หรือภาพที่เห็นในใจ ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน แบ่งเป็น 3 อย่าง

1) บริกรรมนิमित แปลว่า นิमितขั้นเตรียม หรือเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนด หรือพุทธคุณที่นึกเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ

2) อุกคหนิมิต แปลว่า นิमितที่ใจเรียน หรือนิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิमितนั่นเอง ที่เพ่งหรือนึกจนเห็นแม่นยำ กลายเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตา หลับตามองเห็น เป็นต้น

3) ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิमितเสมือน นิमितคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิमितที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกเข้าไปอีก จนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสี เป็นต้น และไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสามารถนึกขยาย หรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

นิमित 2 อย่างแรก คือ บริกรรมนิमित และอุคคหนิมิต ได้ทั่วไปในกรรมฐานทุกอย่าง แต่ปฏิภาคนิมิตได้เฉพาะในกรรมฐาน 22 อย่าง ที่มีวัตถุสำหรับเพ่ง คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 กายคตาสติ และอานาปานสติ⁹⁴

3.4 ภาวนา คือ การเจริญ หมายถึง การเจริญกรรมฐาน หรือฝึกสมาธิ ที่ก้าวหน้าในขั้นต่าง ๆ มี 3 ขั้น ดังนี้

⁹³สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, อ้างแล้ว, หน้า 804-808.

⁹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 811.

1. บริกรรมภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดถือเอานิมิตในสิ่งที่ใช้เป็น อารมณ์กรรมฐาน เช่น ฟังดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธคุณ เป็นอารมณ์ ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น พุดงาย ๆ ว่ากำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง

เมื่อกำหนดอารมณ์กรรมฐาน (คือ บริกรรมนิมิต) นั้นไป จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตาติดใจ แฉ่นย่า ก็เกิดเป็นอุคคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้น ที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ (คือ ขณิกสมาธิ นั่นเอง)

2. อุปจารภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิ เอาจิตกำหนด อุคคหนิมิตต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่มั่นคงในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น นิเวศน์ก็สงบระงับ (ใน กรรมฐานที่ไม่มีวัตถุเพียงแต่นึกถึงอารมณ์อยู่ในใจ ไม่มีปฏิภาคนิมิต กำหนดด้วยจิตแน่วแน่มั่นคง นิเวศน์ระงับไปอย่างเดียว) จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ เป็นขั้นสูงสุดของกามาวจรสมาธิ

3. อัปนาภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้น สม่่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ พยายามรักษาไว้ ไม่ให้เสื่อมหายไปเสีย โดยหลีกเลี่ยงสถานที่ บุคคล อาหาร เป็นต้น ที่เป็นอุปสรรค เสพแต่สิ่งที่เป็นอุปสรรค และรู้จักปฏิบัติตามวิธีที่จะช่วยให้เกิด อัปนา เช่น ประคับประคองจิตให้พอดี เป็นต้น จนในที่สุด ก็เกิดเป็นอัปนาสมาธิ บรรลุปฐมฌาน เป็นขั้นเริ่มแรกของรูปาวจรสมาธิ⁹⁵

4. กระบวนการแห่งวิปัสสนาภาวนา

การพิจารณาสังขารให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจชัด รู้ถึงสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นจริง ซึ่ง เรียกสั้น ๆ ว่าวิปัสสนานั้น เป็นส่วนสาระสำคัญของการตรัสรู้หรือบรรลุมรรคผล ในบาลีเท่าที่พบ มี บรรยายไว้เป็นส่วนวนแบบหลายส่วนวน เช่น การพิจารณาชั้นธ5 พิจารณาอายตนะ และธรรมอื่นที่ เกี่ยวเนื่อง “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ญาณทัศนะตามเป็นจริงของเรา ซึ่งมีปริวัฏฏ์ 3 มีอาการ 12 อย่างนี้ ในอริยสัจ 4 ประการเหล่านี้ หมัดจดแจ่มชัดดีแล้ว, เมื่อนั้นแหละ เราจะปฏิญาณในโลก...ว่าเราได้ตรัส รู้แล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็แลญาณทัศนะ เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเราเป็นอกุป ปา นี้เป็นอันติมาชาติ บัดนี้ ภาพใหม่อีก ไม่มี” ...“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะ ของอายตนะภายในทั้ง 6 เหล่านี้โดยความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทีนพโดยความเป็นอาทีนพ ซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ,เมื่อนั้น เราจะปฏิญาณในโลก...ว่าเราได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ...บัดนี้ ภาพใหม่อีก ไม่มี” “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งสมุทัย ความอัสตง อัส สาทะ อาทีนพและนิสสรณะ ของอินทรีย์ทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เหล่านี้, เมื่อนั้น เราจะ ปฏิญาณในโลก...ว่าเราได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ...บัดนี้ ภาพใหม่อีก ไม่มี”⁹⁶

วิปัสสนา คือการรู้แจ้งเห็นจริง ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตให้มีปัญญา รู้ชัดในสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ในพระอภิธรรมปิฎกมีข้อความปรากฏในประเด็นที่เกี่ยวกับ ความหมายของ วิปัสสนาว่า วิปัสสนาที่เกิดขึ้นคือ ปัญญา กริยาที่รู้ชัด การวิจัย ความเลือกสรรความวิจัยธรรม ความ กำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญปัญญาจุลแผ่นดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ดี...แสงสว่างคือปัญญา ความไม่หลงงมงาย สัมมาทิฐิ ชื่อว่าวิปัสสนา

⁹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 811

⁹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 460-461.

ดังนั้น การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ การฝึกฝนอบรมจิตให้มีสติสัมปชัญญะจนเกิด ปัญญาญาณ รู้แจ้งเห็นแจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง กล่าวคือการเห็นแจ้งในขั้นที่ 5 หรือรูปนาม ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง 6 โดยความเป็นไตรลักษณ์ ว่าไม่เที่ยง ไม่ทนอยู่ ไม่ใช่ตัวตน เราเขา จนถอดถอนรากเหง้าของอวิชชา ความหลงผิด รู้ผิด ออกไปจากจิตได้ นั่นคือ การน้อมนำจิตเข้าสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง

4.1 หลักการพัฒนาปัญญา ตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ

ปัญญาในความหมายในพระไตรปิฎก “ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรมความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญาปัญญินทรีย์ กำลังคือปัญญา ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรมสัมมาทิฐิ ในสมัยนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ปัญญาพละมีในสมัยนั้น⁹⁷

หลักการพัฒนาปัญญาด้วยวิปัสสนา เป็นการพัฒนาปัญญาตามลำดับขั้น หรือเรียกว่าตามลำดับญาณ ซึ่งได้แสดงเนื้อหาตั้งแต่วิปัสสนาญาณขั้นต้นจนถึงวิปัสสนาญาณขั้นสูงรวม 16 ขั้น จัดอยู่ในวิสุทธิ 5 ชั้น คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ ถึง ญาณทัสสนวิสุทธิ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาปัญญาแห่งการวิปัสสนาญาณตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งกล่าวไว้ในระดับปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) โดยแบ่งเป็นญาณขั้นต้นจนถึงญาณขั้นสูงสุดรวม 16 ขั้น คือ รู้ถึงขั้นละความหลงผิด ถอนตัวเป็นอิสระได้ หรือจัดเข้าอยู่ในทิฐิวินิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ โดยจัดแบ่งตามลำดับดังนี้

- 1) นามรูปปริจเฉทญาณ หรือเรียกว่า สังขารปริจเฉท
- 2) นามรูปปัจจัยปริคคหญาณ
- 3) สัมมสนญาณ
- 4) อุทัพพยานุปีสสนาญาณ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า อุทัพพญาณ
- 5) ภัคคานุปีสสนาญาณ เรียกสั้นว่า ภัคคญาณ
- 6) ภยตูปัญฐานญาณ เรียกสั้นว่า ภยญาณ
- 7) อาทีนวานุปีสสนาญาณ เรียกสั้นว่า อาทีนญาณ
- 8) นิพพิทานุปีสสนาญาณ เรียกสั้นว่า นิพพิทาญาณ
- 9) มุญจิจตุกัมยตาญาณ
- 10) ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ หรือ ปฏิสังขญาณ
- 11) สังขารุเปกขาญาณ
- 12) สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ
- 13) โคตรภูญาณ
- 14) มรรคญาณ
- 15) ผลญาณ

⁹⁷อภิ.สง.75/44/338.

16) ปัจจเวกชนญาณ

วิปัสสนาญาณทั้ง 16 ข้อ หรือ โสฬสญาณ อันเป็นที่รู้จักกันดีในวงการบำเพ็ญวิปัสสนา โดยเฉพาะใช้ในการตรวจสอบที่เรียกว่า “ลำดับญาณ” และพึงทราบว่า ในญาณ 16 นี้ เฉพาะมรรคญาณ และผลญาณ สองอย่างเท่านั้น เป็นญาณชั้นโลกุตระ ส่วนอีก 14 อย่างที่เหลือเป็นญาณชั้นโลกีย์ทั้งสิ้น

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ได้กล่าวถึงความบริสุทธิ์แห่งการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ

อุปมาด้วยรถ 7 ผลัด “ปุ. ผู้มีอายุ ชื่อนี้ก็ฉันทัน สีสลวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทิณฺฐวิสุทธิ ทิณฺฐวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่กัณฺฐาวิตตรณวิสุทธิ กัณฺฐาวิตตรณวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่มคฺคคามคคญาณทัสสนวิสุทธิ มคฺคคามคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพานผู้มีอายุผมประพุดิตรพหจรรยในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน”⁹⁸.

กล่าวได้ว่าการปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์เป็นไปตามลำดับเรียกว่า วิสุทธิ มีทั้งหมด 7 ชั้น จนถึงที่สูงสุดคือ อนุปาทาปรินิพพาน โดยเริ่มตั้งแต่ 1.สีลวิสุทธิ, 2.จิตตวิสุทธิ, 3.ทิณฺฐวิสุทธิ, 4.กัณฺฐาวิตตรณวิสุทธิ, 5.มคฺคคามคคญาณทัสสนวิสุทธิ, 6.ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ, 7.ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นขั้นสุดท้ายของการปฏิบัติ เรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน

4.2 การเจริญปัญญา หรือวิปัสสนากรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ส่วนธรรมอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น พระพุทธโฆสจารย์ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปกรณ์วิสุทธิมรรคว่า “จำแนกออกเป็น 6 หมวด เรียกว่าวิปัสสนาภูมิ 6 ได้แก่ ชันธ 5, आयตนะ 12, ธาตุ 18, อินทริย 22, อริยสัจ 4, ปฏิจจสมุปบาท 12”⁹⁹ เมื่อย่อลงแล้วเหลือเพียง 2 อย่าง ได้แก่รูปธรรมและนามธรรมคือกายกับใจเท่านั้น การเจริญสติ (วิปัสสนากัมมัฏฐาน) มีคุณค่าทางปัญญา ดังต่อไปนี้

1) ปัญญาขั้นต้น เป็นปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียนการฟังและฝึกสมาธิเจริญสติ ทำให้เกิดความสงบของจิตส่งผลให้คลายกังวล ย่อมทำให้เกิดความคิดในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยให้มีความสามารถในการรับฟัง (สุตมยปัญญา) และมีก่อให้เกิดความคิดอย่างแยกคาย (จินตามยปัญญา) ได้อย่างลึกซึ้ง ถูกต้อง ชัดเจน ถึงไม่ใช่ปัญญาขั้นสูงสุด ก็สามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจ ความเห็นถูก (สัมมาทิฐิ) และการดำรงชอบ (สัมมาสังกัปปะ) ฯลฯ ในการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้องตามครรลองแห่งศีลธรรม ปัญญาขั้นต้นนี้จัดว่าเป็นปัญญาที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของบุคคลในโลกนี้ ทำให้ประสบความสำเร็จ

2) ปัญญาขั้นกลาง เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาในการฝึกสมาธิจิตอย่างต่อเนื่องจนถึงขั้นพลังอำนาจ คือสามารถทำให้เกิดอภิญญาขั้นกับตนเองได้ เป็นการพิจารณาอย่างมีโยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นจากตนเองโดยการฝึกสมาธิจิตจนถึงระดับฌาน (จินตามยปัญญา) และเป็นฐานทำให้เกิดอภิญญาขั้นโลกีย์ (เกิดฤทธิ์ ต่าง ๆ) เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ระลึกชาติได้ เป็นต้น ในการดำเนินชีวิต

⁹⁸ม.ม.18/298/339.

⁹⁹วิ.สุทธิ.(ไทย)431/741.

ทางโลกจัดว่าเป็นปัญญาชั้นละเอียดกว่าปัญญาชั้นต้นอย่างยิ่ง เพราะเหนือวิสัยความสามารถที่บุคคลทั่วไปจะปฏิบัติได้ ปัญญาในชั้นนี้ย่อมมีแนวคิดอย่างแยกกายเพิ่มมากขึ้น และก้าวสู่การพิจารณาอย่างละเอียดเพิ่มขึ้นเข้าหลักการแห่ง ภาวนามยปัญญา ต่อไป

3) ปัญญาขั้นสูงสุด คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญภาวนาอย่างเข้มด้วยการฝึกสมาธิ หรือการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง จนเกิดจุดพลังอำนาจแห่งสมาธิจิต(สติ) ซึ่งทำให้แจ้งแห่งวิปัสสนาญาณ หรือปัญญาญาณ คือการเห็นแจ้งจากภายใน หยั่งรู้ในรูปนามตามความเป็นจริง จนถึงขั้นกำจัดอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อาสวะกิเลส อวิชชาได้อย่างสิ้นเชิง บรรลุมรรคผลนิพพาน ดังเช่น ผู้เจริญสติปัญญา 4 หรือเจริญอานาปานสติอย่างต่อเนื่องโดยลำดับ ผลที่ได้รับในปัจจุบันก็คือ ความสงบสุขแห่งจิตที่แท้จริง ความตั้งมั่นแห่งจิต ความมีสติ-สัมปชัญญะ อปัมาทนะ ไม่มีความหลง ไม่เกิดความเห็นผิด ผลที่สูงขึ้นไป คือเกิดปัญญามีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง สามารถทำลายความรู้สึกที่เป็นอึดอัด มองเห็นความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าล้วนแต่มีความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ทำให้สภาวะทางจิตของผู้ปฏิบัติเป็นอิสระ ไม่ถูกโมหะ ความหลง เข้าครอบงำจิต เมื่อผู้ปฏิบัติได้ปฏิบัติตามกระบวนการแห่งภาวนามยปัญญา ย่อมได้อานิสงส์ตามที่ปฏิบัติ เช่น สามารถละกิเลสอาสวะ และสามารถเข้าฌาน จนถึงขั้นเข้าญาณได้

ภาวนามยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญทั้งด้านสมถะ-วิปัสสนาโดยมีปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตตามยปัญญาเป็นฐาน อันประกอบไปด้วยปัจจัย 2 ปัจจัย 1.ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ และกัลยาณมิตร 2.ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ในการดำเนินวิถีแห่งการเชื่อมโยงปัจจัยทั้งสองน้อมนำไปสู่การปฏิบัติด้านการบำเพ็ญสมถะวิปัสสนาให้เกิดปัญญาขั้นสูงเพื่อกำจัดความหลง (โมหะ) ให้สิ้นไปด้วยหลักธรรมปัญญา 3

สรุปหลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงตามหลักพระพุทธศาสนา

การปฏิบัติต่อความหลง “โมหะ” หรือผู้มีความหลงเป็นลักษณะนิสัย มีพฤติกรรมไปในความหลง งมงาย โง่เขลา มีจิตที่มีตบอดเชื่อคนง่ายไร้ซึ่งปัญญา จึงต้องนำหลักธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาแก้ไขเพื่อกำจัดความหลง (โมหะ) ในจิตใจ ด้วยหลักปัญญา 3 คือ.

1. จินตตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง
2. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตตามยปัญญา

หลักปัญญา 3 มีปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาปัญญา คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยหลัก สมถะ-วิปัสสนา จนเกิดปัญญาในการแก้ไขความหลง หลักปัญญา 3 ประการนี้ บุคคลผู้ที่มีความหลง “โมหะ” เข้าครอบงำจึงต้องยึดถือนำไปปฏิบัติ

3.7 สรุปความหลงในพระพุทธศาสนา

พระวินัยหมายถึงข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เป็นข้อยึดถือปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุณี หากภิกษุ ภิกษุณี ประพฤติปฏิบัติล่วงละเมิดพระวินัย เปรียบได้ว่ามีพฤติกรรมความหลงผิด จึงมีบทกำหนดโทษหากภิกษุ หรือภิกษุณี ประพฤติปฏิบัติผิดวินัยที่กำหนดไว้ ได้แก่ ปาฏิโมกข์ เป็นต้น

ในพระสูตรตันตปิฎก ได้กล่าวถึงความหมายของความหลง(โมหะ) ไว้ว่าการกระทำทุจริต

ต่าง ๆ นั้นโมหะเป็นหัวหน้า กล่าวได้ว่า ความหลง (โมหะ) เป็นหัวหน้าของการกระทำความผิดฝ่ายชั่ว หากเกิดแก่ผู้ใด ทำให้ความประพฤติทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ดีเป็นอกุศล มีกรรมเป็นอกุศลนำทุกข์มาให้แก่ตนเองและคนใกล้ชิด

ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความหมายของความหลง(โมหะ) ไว้ว่า คือ จิตที่มีความมืดมน ความคิดขาดอูบายที่แยบคาย ซึ่งปิดบังปัญญาจักขุไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของขั้น 5 อายตนะทั้งภายนอกภายใน จึงไม่สามารถบรรลุมรรคผล มีแต่ความลุ่มหลง เป็นหัวหน้าของกรรมฝ่ายชั่วตัวสำคัญ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ชั้นธนิเทศ กล่าวว่า ความหลงเป็นเจตสิกธรรมที่ทำให้ไม่รู้จริงเจตสิกธรรมนั้นชื่อว่า โมหะ แปลว่าธรรมอันหลง อีกนัยหนึ่งธรรมชาตินั้นสักว่าเป็นอันหลงเท่านั้น

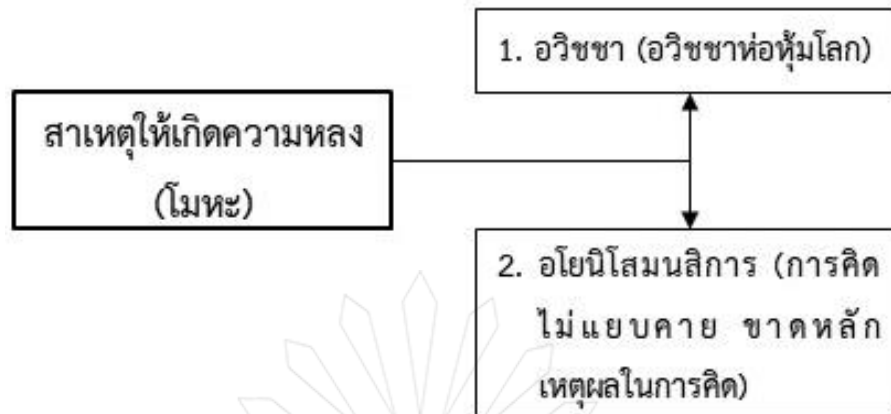
ในพจนานุกรม ได้กล่าวถึงความหมายความหลง (โมหะ) ความหลง ความเขลา ความโง่ ความไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริง ความงงงวย ความหลงใหล (ข้อ 3 ในอกุศลมูล 3)

ในความหมายความหลงของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมาย คำว่าความหลง (โมหะ) คือ ความหลง จิตที่หลงมกมาย เป็นจิตที่ไม่รู้ “โลกมืดมีความมืด คือ อวิชชาหุ้มห่ออยู่” สภาวะทำให้เหล่าสัตว์หลง ความทราญปัญญา ความหลงใหล ความไม่รู้ชัด โมหุลจิต มี 2 ดวง ประกอบด้วย (1) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วย ความสงสัย (วิจิกิจฉาสัมปยุต) (2) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจสัมปยุต) โมหะเป็นกิเลสที่เป็นประเภทอกุศลมูล

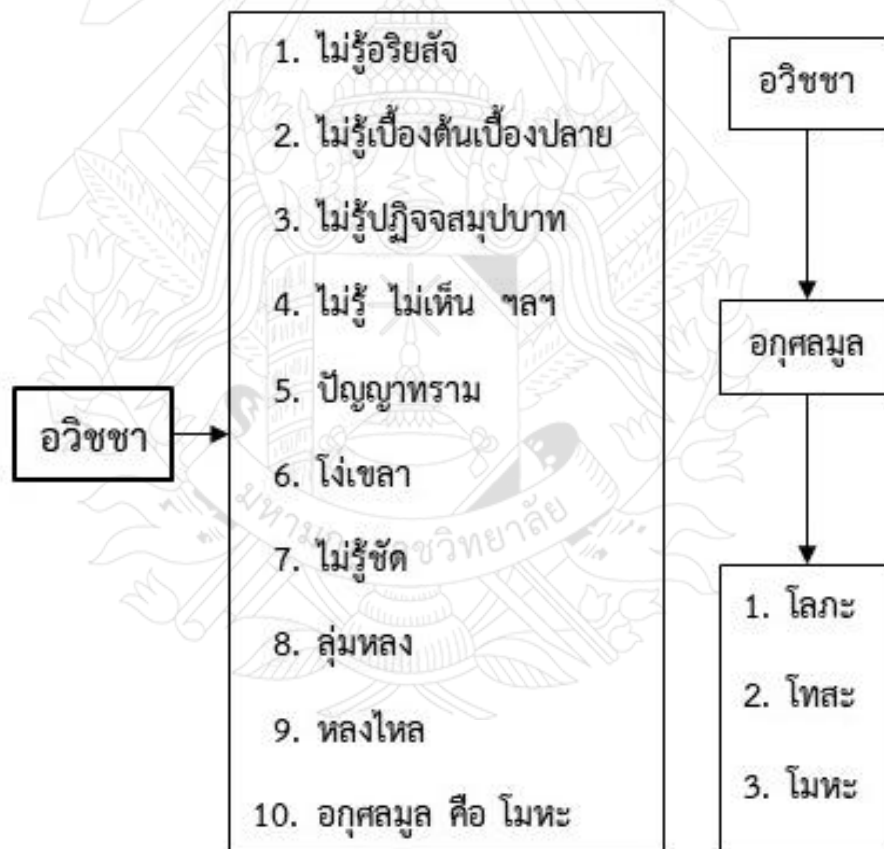
ความหลงในพระพุทธศาสนาหรือ (โมหะ) เป็นหนึ่งในอกุศลมูล ถือว่าเป็นอกุศลมูลตัวสำคัญที่หนุนนำให้ออกุศลมูลตัวอื่นเกิดขึ้น ความหลง “โมหะ” อีกความหมาย คือโมหะ หมายถึงกิเลสที่แสดงออกด้านพฤติกรรมให้เห็นอย่างชัดเจน พระพุทธเจ้าตรัสถึงอกุศลมูล รากะ โทสะ โมหะ ทุกครั้งที่กล่าวถึงการแสดงพฤติกรรมของบุคคล หรือกล่าวว่าความหลง (โมหะ) คือรากเหง้าของอกุศลมูล มีความหมายหยาบกว่าอวิชชา เพราะอวิชชา มีความหมายความไม่รู้ในอริยะสัจ

จากการศึกษาความหลง (โมหะ) ในบทนี้ ผู้วิจัยขอสรุปเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนดังแผนผังต่อไปนี้

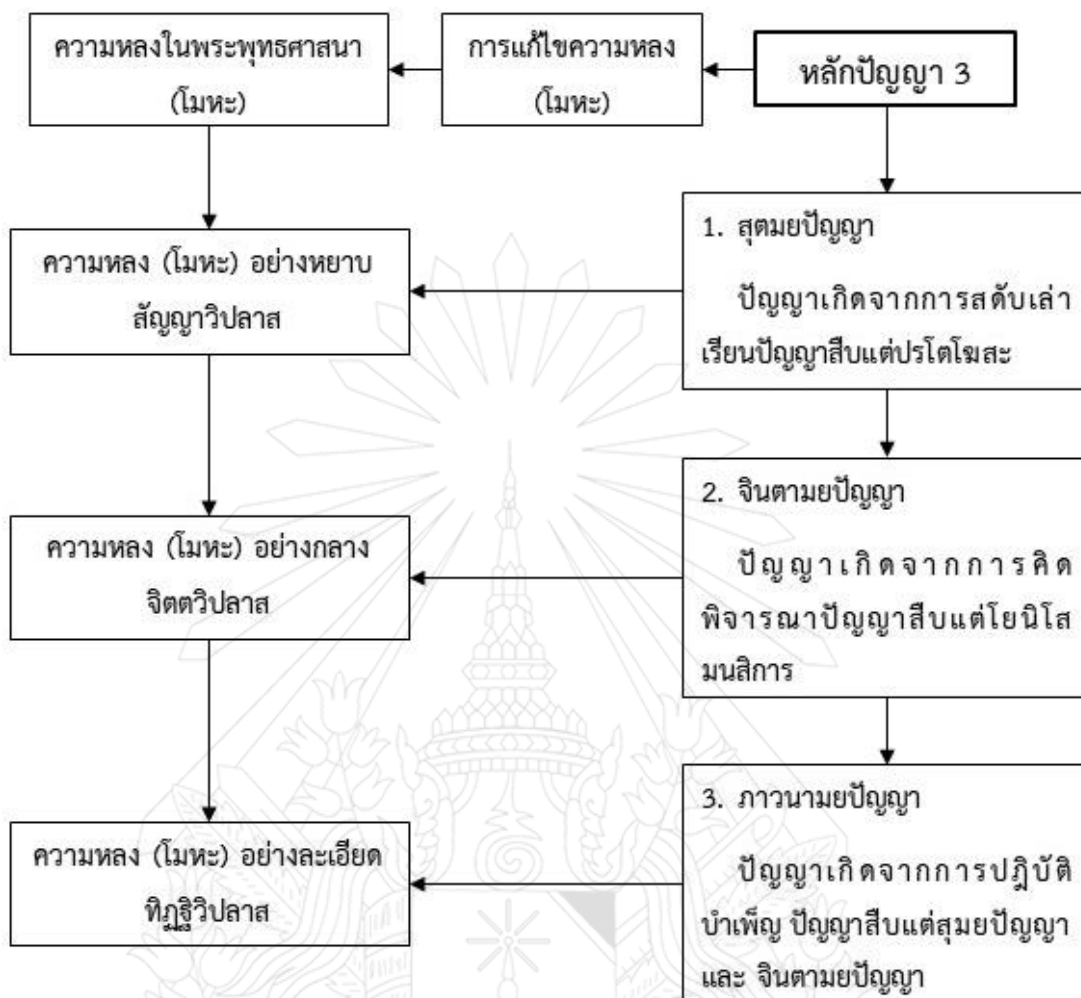

แผนผังที่ 3.1 สาเหตุให้เกิดความหลง(โมหะ)

แผนผังที่ 3.2 ความหลงในความหมายของอวิชชา (อวิชชาต่อหุ้มโลก)

แผนผังที่ 3.3 ความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) ระดับความหลงอย่างหยาบ กลาง ละเอียด และ การแก้ความหลง (โมหะ) ด้วยหลักปัญญา 3

บทที่ 4

วิเคราะห์การแก้ไขความหลง

ในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา บทที่ 4 ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา 5 รูป/คน แล้วมาวิเคราะห์ตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

1. ศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการขยายความตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการขยายความตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา
3. ศึกษาการใช้จินตมยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการขยายความตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา
4. ศึกษาการใช้สุตมยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการขยายความตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา
5. ศึกษาการใช้ภาวนามยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการขยายความตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา

4.1 วิเคราะห์ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฎฐิ) การที่บุคคลใดที่ถูกความเห็นผิดเข้าครอบงำแล้ว ย่อมถูกความเห็นผิดนำไปสู่ความเสื่อมถอยไปจากเดิม ไม่อาจนำพาชีวิตให้เจริญขึ้นได้เลยตราบใดที่ความเห็นผิดนั้น ยังครอบงำจิตใจบุคคลนั้น ความเห็นผิดมีแต่ นำความเสื่อมไปสู่อบาย น้อมนำไปสู่ความต่ำทรามลงไปเรื่อย สาเหตุทำให้เกิดความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฎฐิ) คือ อุปทานชั้นทั้งหลายก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฎฐิ แม้อวิชา ผัสสะ สัญญา วิตก ทุกอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฎฐิ, อโยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยไม่แยบคาย), พรโตโฆสะ = เสี่ยงจากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ไม่ดีงามไม่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์, บาปมิตร คือ การคบมิตรชั่ว ไม่ใช่กัลยาณมิตร ย่อมนำสิ่งไม่ดีมาให้ “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียว เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลเพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลคนเดียวคือใคร คือบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นวิปริต เขาทำให้คนเป็นอันมากออกจากสัทธรรมแล้ว ให้ตั้งอยู่ในออสัทธรรม ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียวนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่ เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย”¹ ความเห็นผิดย่อม

¹อง.เอก.33/191/165.

เกิดและติดอยู่ภายในจิต เพราะความยึดมั่นถือมั่นในอำนาจกิเลส ความยึดติดมาแต่ตัณหา ผูกพันยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้งก่อให้เกิดความวิปลาส หรือวิปลาส ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน ซึ่งสามารถแบ่งระดับความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ได้ 3 ชั้นโดยนำเอาความวิปลาสเป็นตัวกำหนดดังนี้ 1. มิจฉาทิฎฐิ ชั้นหยาบ ได้แก่สัญญาวิปลาส, 2. มิจฉาทิฎฐิ ชั้นกลาง ได้แก่จิตตวิปลาส และ 3. มิจฉาทิฎฐิ ชั้นละเอียด ได้แก่ทิฎฐิวิปลาส โดยวิปลาส 3 ระดับ เป็นไปใน 4 ด้าน คือ 1. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, 2. วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข, 3. วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน และ 4. วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม การเกิดความวิปลาสในชั้นต่าง ๆ ย่อมเกิดจากรากฐานความหลง (โมหะ) เพราะขณะเกิดความวิปลาส จิตย่อมมีอำนาจของอกุศลมูล (โมหะ) เข้าครอบงำ ทำให้จิตเกิดความวิปลาสหรือเรียกว่ามิจฉาทิฎฐิ สอดคล้องกับ **ดร.สุมานพ ศิวรัตน์** กล่าวว่า “ความเห็นผิดทางพระพุทธศาสนานำไปสู่ความเห็นผิดทางจิตที่เรียกว่า “สัญญาวิปลาส” คือเมื่อสัญญาที่ปรุงแต่งมาจากผัสสะแล้วมีเวทนาแล้วสัญญาเกิดขึ้นมีกิเลสตัณหาที่ปรุงแต่งนามรูปจึงมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงกับความเป็นจริงจึงเกิดความหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง, หมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข, หมายรู้ในสิ่งที่มีใจอึดตา ว่าอึดตา, หมายรู้ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม ที่เรียกว่าปัญญาสัญญา”² ฉะนั้น **ดร.กฤตสุขิน พลเสน** จึงกล่าวว่า “ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา คือ มิจฉาทิฎฐิ หมายถึงการนำเข้าสู่ข้อมูลที่ผิด เช่นการท้อแท้เมื่อทำดี ไม่ได้ดี ทำให้ละความเพียรในการทำความดี”³ “ภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาทิฎฐิเป็นไฉน คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 1 ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 1 สังเวทที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล 1 ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วไม่มี 1 โลกนี้ไม่มี 1 โลกหน้าไม่มี 1 มารดาไม่มี (คุณ) 1 บิดาไม่มี (คุณ) 1 สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะไม่มี 1 สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี 1 นี้มิจฉาทิฎฐิ”⁴ สอดคล้องกับ **พระศรีรัชมมงคลบดินิต, รศ.** กล่าวว่า “ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาก็คือความเห็นที่มีสภาพไม่ตรงกับความเป็นจริง ความจริงเป็นอย่างไรความเห็นก็เป็นไปอย่างอื่น การให้ทานไม่มีผล การบูชาสักการะต่าง ๆ ไม่มีผล การทำดีทำชั่วไม่มีผล โลกหน้าก็ไม่มีโลกนี้ก็ไม่มี บิดามารดาไม่มีพระคุณ นักบวชที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แล้วบรรลุตธรรม พระอริยะบุคคลชั้นต่าง ๆ ก็ไม่มี คนไทยนิยมชอบพูด ทำดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดี มีถมไป นี้แหละ คือ ความเห็นผิด”⁵ การที่จะแก้ไขความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ต้องใช้หลักธรรม คือสัมมาทิฎฐิ เพราะสัมมาทิฎฐิ คือ แหล่งแห่งการเกิดกุศลธรรมของความคิดทั้งปวง การคิด การพูด การกระทำ การแสดงออกใด ๆ ก็ถูกต้องดีงาม นำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้หรือสามารถดับทุกข์ได้ เมื่อมีสัมมาทิฎฐิก็สลัดมิจฉาทิฎฐิได้ เพราะมิจฉาทิฎฐิ มีแนวคิดที่ผิด มีความรู้ความเข้าใจคิดเห็นผิด ทำให้เกิดการคิด การพูด การแสดงออก และการปฏิบัติต่าง ๆ ดำเนินไปในทางที่ผิดพลาด ทำให้สั่งสมความผิดพลาดปัญหาเพิ่มมากขึ้น สอดคล้องกับ **รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ**

²สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวรัตน์, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2563.

³สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุขิน พลเสน, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสน-ปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

⁴ม.อ.22/255/321.

⁵สัมภาษณ์ พระศรีรัชมมงคลบดินิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563 .

ชัยมุสิก กล่าวว่า “ความเห็นผิด คือ มิจฉาทิฎฐิ ทำดีไม่ได้ดี เมื่อมีความเห็นผิด ต้องแก้ด้วยสัมมาทิฎฐิ เพราะมันอยู่ในปัญญา”⁶. การนำหลักสัมมาทิฎฐิมาใช้แก้ไขความเห็นผิด โดยมีปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือเรียกว่าปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิ มี 2 อย่าง คือ 1.ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรัตโยสเส เสี่ยงจากผู้อื่น อันได้แก่ การรับฟังจากผู้อื่น หรือการได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนอบรม แนะนำชักจูงไปในทางที่ตรงตาม หรือจากกัลยาณมิตร 2.ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดมีระเบียบ

ปัจจัยทั้งสอง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสัมมาทิฎฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นการพิจารณาสิ่งทั้งหลายเพื่อนำตนพ้นจากทุกข์และวัฏฏะสงสาร ด้วยการกระทำอันต่อเนื่องในการแสวงหาความรู้ และการมุ่งปฏิบัติ เพื่อหาวิธีการละมิจฉาทิฎฐิ อันจะนำไปสู่การบรรลุ มรรคผลและนิพพานเป็นที่สุด อันมีลักษณะ 6 ประการดังนี้

1. กัมมัสสกตาสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาที่เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว
2. ฌานสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาที่เกิดจากการทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ย่อมสามารถข่มกิเลสนิวรณ์ทั้ง 5 ได้
3. วิปัสสนาสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา พิจารณา รูป-นาม, กาย-ใจ นี้เป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
4. มรรคสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาในมรรคญาณที่เข้าไปแจ้งในอริยสัจ 4 มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถประหารกิเลสได้โดยเด็ดขาด
5. ผลสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาในผลญาณที่เสวยวิมุตติสุขของนิพพาน หลังจากที่มีมรรคญาณได้ประหารกิเลสแล้ว
6. ปัจเจกชนสัมมาทิฎฐิ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นภายหลังมรรควิถีมรรคจิต ผลจิตนิพพาน กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลือ (ยกเว้นพระอรหันต์) เป็นอารมณ์⁷

กระบวนการแก้ไขความเห็นผิดด้วยหลักสัมมาทิฎฐิ

แกนนำแห่งกระบวนการแก้ไขความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักสัมมาทิฎฐิ เป็นแกนนำกระบวนการแก้ไขนั้นจะเกิดได้ต้องอาศัยปัจจัยแห่งสัมมาทิฎฐิประกอบไปด้วยปัจจัย 2 ปัจจัย 1.ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรัตโยสเส และ 2.ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ เมื่อนำปัจจัยทั้ง 2 ที่เป็นส่วนสำคัญอาจเรียกว่าบ่อเกิดหรือจุดเริ่มต้นแห่งสัมมาทิฎฐิ ที่เป็นแกนนำ เป็นต้นทางและเป็นตัวหลักของกระบวนการแก้ไขความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ในการเกิดมิจฉาทิฎฐิ เช่น ความวิปลาส ความรู้ความเห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง โดย วิปลาส มี 3 ระดับ 3 ระดับนี้เป็นไปใน 4 ด้านในการจัดความหยาบละเอียดของ มิจฉาทิฎฐิ ได้ดังนี้

⁶สัมภาษณ์ รศ.(พิเศษ), ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 26 สิงหาคม 2563.

⁷นิตยา เชนะกุล, *โครงสร้างของพระสัทธรรมในพระพุทธศาสนา*, กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, 2540), หน้า 30.

1. **สัญญาวิปลาส** สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่า เป็นตัวตน, วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม (**สัญญาวิปลาส เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชั้นหยาบ**)

2. **จิตตวิปลาส** จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่า เป็นตัวตน, วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม (**จิตตวิปลาส เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชั้นกลาง**)

3. **ทิฎฐิวิปลาส** ทิฎฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข, วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่า เป็นตัวตน, วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม (**ทิฎฐิวิปลาส เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชั้นละเอียด**)

ในการแก้ไข ความเห็นผิด “มิจฉาทิฎฐิ” ตามระดับชั้น หยาบ กลาง ละเอียด ด้วยหลักสัมมาทิฎฐิ ด้วยปัจจัย 2 ประการ

1. **สัญญาวิปลาส เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชั้นหยาบ** สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง, จึงนำปัจจัย **ปรโตโฆสะ** เสี่ยงจากผู้อื่น เช่น เสี่ยงจาก พ่อแม่ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน ฯลฯ ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนอบรมในทางที่ตรง บุคคลที่ตรงทำหน้าที่ได้เหมาะสมกับคำว่า **ปรโตโฆสะ** ได้ชื่อว่า **กัลยาณมิตร** เมื่อได้รับความรู้ที่ถูกต้องย่อมนำไปให้เกิดสัญญาไม่วิปลาส ทำให้มีความเห็นถูกต้องขึ้น อันทำให้มิจฉาทิฎฐิ ชั้นหยาบ ถูกสลัดทิ้ง

ซึ่งสอดคล้องกับ หลักปัญหา 3 ที่ ใช้ **สุตมยปัญญา** หรือกล่าวได้ว่าปัญญาสืบแต่ **ปรโตโฆสะ – กัลยาณมิตร** ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน หรือที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก เช่นการรับฟังจากพหูสูต จากกัลยาณมิตร เป็นต้น โดยผู้ฟังต้องตั้งใจฟังเพื่อนำไปประกอบกับหลักการคิดในระดับต่อไป แสดงให้เห็นว่าปัจจัยที่ทำให้เกิด สัมมาทิฎฐิ ก็คือ **ปรโตโฆสะ** และ **ปรโตโฆสะ** ก็เป็นปัจจัยหลักกระบวนการของสุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง

2. **จิตตวิปลาส เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชั้นกลาง** จิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง, เป็นความวิปลาสในระบบการคิด ที่มีความคิดเห็นผิด จึงนำปัจจัย **โยนิโสมนสิการ** มาใช้แก้ไข เพราะโยนิโสมนสิการ คือการคิดถูกวิธี ความรู้จัดคิด หรือกล่าวได้ว่าคิดเป็น คิดด้วยปัญญา เพื่อให้รู้จริงถึงต้นเหตุแห่งปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อมีระบบระเบียบในการคิดอย่างโยนิโสมนสิการ โดยมีพื้นฐานจากการเรียนรู้ การฟังผู้ที่มีความรู้ที่ดี เช่น พหูสูตในสาขาต่าง ๆ ที่มีความรู้จริงและเป็นสิ่งที่ดีงาม นำมาคิดอย่างมีระเบียบหรืออย่างแยกคาง เมื่อมีการคิดอย่างถูกวิธี ความคิดอย่างมีระเบียบ คิดตามแนวทางแห่งปัญญา โดยมีพื้นฐานของการเรียนรู้ การศึกษา การฟังจากแหล่งข้อมูลที่ตรง ที่ถูกต้องย่อมไม่ให้เกิดจิตตวิปลาส อันทำให้มิจฉาทิฎฐิ ชั้นกลาง ถูกสลัดทิ้ง

ซึ่งสอดคล้องกับ หลักปัญหา 3 ที่ ใช้ **จินตมยปัญญา** ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง หรือการนำสิ่งที่ได้รับฟัง การศึกษาเล่าเรียน ข้อมูลข่าวสารจากแหล่งความรู้ที่ตรง มาประมวลด้วยหลักแห่งโยนิโสมนสิการ อย่างถูกต้องมีระเบียบ ไม่เอาความรู้สึกตนของตนเองเข้ามาเกี่ยวข้อง และสามารถนำมาแก้ไขปัญหาได้ ทำให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการ เกิดขึ้นกับตนเองได้และมีความคิดริเริ่ม ความก้าวหน้าทางปัญญา ก็สำเร็จด้วยโยนิโสมนสิการ แสดงให้เห็นว่าปัจจัยที่ทำให้เกิด

สัมมาทิฐิ ก็คือ โยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการ ก็เป็นปัจจัยหลักกระบวนการของจินตามย ปัญญา ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง โยนิโสมนสิการ คือปัจจัยทำให้เกิดปัญญา ไม่ใช่ตัวปัญญา

3. ทิฐิวีปลาส เป็นมิจฉาทิฐิ ชั้นละเอียด ทิฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความ เป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น จึงต้องนำปัจจัยทั้งสองมา ผสมผสานโดยโยนิโสมนสิการ เป็นตัวคิดหรือที่เรียกว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล โดยมี กัลยาณมิตร หรือปรโตโฆสะเป็นตัวส่งเสริมให้เห็นช่อง แล้วบุคคลนั้น ๆ ต้องคิดพิจารณาเข้าใจด้วย ตนเอง เพราะโยนิโสมนสิการ ก็คือ มนสิการที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญา และทำให้ปัญญานั้นเจริญขึ้นไป กล่าวอีกนัย โยนิโสมนสิการ ทำให้พ้นจากทุกข์ พ้นจากภาวะไร้ปัญหาและแก้ปัญหาได้ เพราะเมื่อ โยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็นำไปสู่การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งมีสัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าสัมมาทิฐิก็ คือวิชา เมื่อวิชาเกิดขึ้นอวิชาก็ดับไป นั้นย่อมหมาถึงมิจฉาทิฐิยอมดับไป เพราะมิจฉาทิฐิเป็น อกุศลหยาบกว่า โมหะ โมหะเป็นอกุศลหยาบกว่าอวิชา เมื่อการดำเนินไปด้วยการปฏิบัติผสมผสาน ปัจจัยทั้ง 2 ที่เป็นองค์ประกอบของสัมมาทิฐิ และทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ย่อมทำให้ทิฐิวีปลาส อันทำให้มิจฉาทิฐิ ชั้นละเอียด ถูกสลัดทิ้ง

ซึ่งสอดคล้องกับ หลักปัญญา 3 ที่ ใช้ ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ หรือกล่าวได้ว่าปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญาคือการฝึกปฏิบัติให้เกิดความพร้อมทางปัญญาสามารถดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ด้วยการผสมผสานของสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา ด้วยการนำปัจจัย ปรโตโฆสะ อันอาศัยกัลยาณมิตร เป็นตัวเชื่อมโยงกับปัจจัยภายในเช่น โยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดกระบวนการคิด เป็นตัวคิดหรือที่เรียกว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล เมื่อเรามีการศึกษา มีระบบความคิด ที่คิดดี คิดมีเหตุผล สิ่งที่สำคัญจะรู้ว่าการศึกษา และความคิดที่เราคิดนั้นถูกต้องหรือไม่ ต้องนำไปปฏิบัติ ในการปฏิบัติของ ภาวนามยปัญญา คือ การปฏิบัติสมณะ (สมาธิ) และ วิปัสสนา (ปัญญา) ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง การปฏิบัติตามหลักแห่งสมณะ และ วิปัสสนา ก็เปรียบเสมือนการจะเริ่มต้นสู่การปฏิบัติแห่งองค์มรรค 8 ต้องเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ ก่อน เมื่อมีสัมมาทิฐิ การสลัดออกจากมิจฉาทิฐิ ชั้นละเอียด ก็หลุดพ้นไป

กล่าวได้ว่า สัมมาทิฐิ คือแก่นนำในกระบวนการดำเนินการแก้ไขความเห็นผิด โดยมีปัจจัย แห่งสัมมาทิฐิ 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ เป็นสิ่งสำคัญ ส่วนกระบวนการ ดำเนินการแก้ไขความเห็นผิดอันสอดประสานกันเป็นกระบวนการที่เรียกว่า หลักปัญญา 3 ที่มี สุตมย ปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา นั้นเป็นการเรียนรู้เข้าใจให้ทราบถึงการปฏิบัติอย่าง เป็นกระบวนการ ที่มีหลักปฏิบัติอย่างมีระเบียบแบบแผนที่ดี และสอดคล้องกับหลักสัมมาทิฐิ ที่ใช้ในการแก้ไขความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ได้อย่างดียิ่ง ดังคำกล่าว **รศ.สุเชาว์ พลอยชุม** กล่าวว่า “มิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิด ความเห็นผิดนี้เราจะแก้ไขได้อย่างไร ต้องนำหลักสัมมาทิฐิ และปัจจัยทั้ง ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ มาเป็นฐานแล้วโยงไปเรื่องปัญญา เอาปัญญา 3 มาเป็นตัวขยาย ปัญญา 3 เรื่องของปรโตโฆสะ ก็คือเรื่องของสุตมยปัญญา คือ การศึกษาเล่าเรียน หรือฟังจากครูบา อาจารย์ ฟังจากคนอื่น ระบบการศึกษา ส่วนโยนิโสมนสิการ ก็คือจินตามยปัญญานั้นเอง เราต้องคิด ต้องให้เหตุผลพิจารณา แต่ในทางพระพุทธศาสนามีขั้นตอนที่ละเอียด และสูงคือขั้นตอนภาวนา

ภาวนาไม่เพียงแค่ศึกษา หรือแค่คิด แต่ต้องลงมือปฏิบัติซึ่งเท่ากับเป็นการทดสอบเป็นการทดลองลงมือปฏิบัติ”^๘

สรุปได้ว่า หลักสัมมาทิฐิ ด้วยปัจจัย 2 ประการสามารถนำมาแก้ไขปัญหาความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) ได้อย่างดียิ่ง และจัดทำเป็นกระบวนการสอดคล้องกับหลักปัญญา 3

4.2 วิเคราะห์ความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) ในความหมายพระวินัยปิฎก คือการกระทำที่ล่วงละเมิดพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ด้วยความหลงผิดของภิกษุ ภิกษุณี เช่น พระปาฏิโมกข์ เป็นต้น พระสุตตันตปิฎกได้กล่าวถึงความหลง (โมหะ) จัดอยู่ในกลุ่มของอกุศลมูลที่มีผลต่อการกระทำของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ถูกโมหะครอบงำจึงต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพราะอกุศลมูลจัดเป็นกรรมไม่ดี ย่อมส่งผลต่อความทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ถูกครอบงำไว้ ดังเช่นพุทธพจน์แสดงไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหตุ 3 นี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย เหตุ 3 เป็นไฉน คือ เหตุคือโลภะ เหตุคือโทสะ เหตุคือโมหะ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย กรรมที่ถูกโลภะ โทสะ โมหะบังการ เกิดแต่โลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดแห่งกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับแห่งกรรม”^๙ การกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ นั้น โมหะ ความหลงก็เกิดขึ้นด้วย เช่น ขณะที่ความโลภ ความโกรธเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับโมหะ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการกระทำทุจริตต่าง ๆ นั้นโมหะเป็นหัวหน้า กล่าวได้ว่า ความหลง (โมหะ) เป็นหัวหน้าของการกระทำความผิดฝ่ายชั่ว ในพระสุตตันตปิฎก นั้นมุ่งให้เห็นถึงความสำคัญของความหลง “โมหะ” หากเกิดแก่ผู้ใด ทำให้ความประพฤติทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ดีเป็นอกุศล มีกรรมเป็นอกุศลนำทุกข์มาให้แก่ตน คนใกล้ชิด รวมถึงตระกูลของตนเอง ความหลง(โมหะ)ในความหมายพระอภิธรรมปิฎก คือ จิตที่มีความมืดมน ความคิดขาดอุบายที่แยบคาย ซึ่งปิดบังปัญญาจักขุไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของขันธ 5 อายตนะทั้งภายนอกภายใน จึงไม่สามารถบรรลุมรรคผล มีแต่ความลุ่มหลง เป็นหัวหน้าของกรรมฝ่ายชั่วตัวสำคัญ หรืออีกนัยหนึ่งพระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงความหลง “โมหะ” อันแสดงให้เห็นถึงความไร้ซึ่งปัญญา ขาดความสนใจที่จะประพฤติปฏิบัติศึกษาพระธรรมวินัยให้เกิดความรู้ความเข้าใจจนสามารถพัฒนาสติปัญญาให้เกิดขึ้นนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดี สามารถทำลายความหลงให้สูญสิ้นได้ แต่กลับขาดซึ่งความสนใจในการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย จึงทำให้ไม่เกิดปัญญา ไม่เข้าใจในหลักธรรม เป็นเหตุให้ความหลง (โมหะ) เจริญยิ่งขึ้น “โมหะ มีความมืดมนแห่งจิตเป็นลักษณะ หรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ (จิตตสสออนธภาวลกฺขณ โอลฺญาณลกฺขณ วา) มีความไม่แทงตลอดเป็นรส หรือมีความปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นรส (อสมปฺภิวเธรโส อารมมณสภาวจฺฉาทนโร วา) มีการไม่ปฏิบัติโดยชอบเป็นปัจจุภูฏาน หรือมีความมืดมนเป็นปัจจุภูฏาน (อสมมาปฺภิปตฺติปจฺจุภูฏานโน อนฺธการปจฺจุภูฏานโน วา) มีการทำไว้ในใจโดยอุบายไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน (อโยนิโสมนสการปทัฏฐานโน) พึงทราบว่าเป็น

^๘สัมภามณฺ รศ.สุเชาวน พลอยชุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

^๙อง.ติก.34/551/542.

รากเหง้าแห่งอกุศลธรรมทั้งปวง。”¹⁰ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในอิทัปปัจจยตาและปฏิจสมุปันนธรรม ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรมานปัญญา ความง้อเขลาความไม่รู้ซัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอฆะคือ อวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า โมหะ สอดคล้องกับ **ดร.กฤตสุชิน พลเสน** กล่าวว่า “โมหะ คือ ความหลง ความเขลา ความง้อ หมายถึงความไม่รู้ตามความเป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในกิเลส 3 อย่าง โลภะ โทสะ โมหะ หรือที่เรียกว่า อวิชชา โมหะเกิดจากความคิดเห็นที่ผิด จากการไม่ใช้ปัญญา พิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ถี่ถ้วนก่อน... เมื่อเป็นเหตุเกิดขึ้นแล้ว ก็ทำให้ไม่รู้บุญ ไม่รู้บาป ไม่เชื่อบุญ ไม่เชื่อบาป... โมหะ เป็นอาการที่รู้ไม่เท่าทันสภาวะธรรมที่แท้จริงของอารมณ์ที่เข้ามา กระแทกกับจิต ทำให้เกิดความวิปริตเห็นผิดไปจากสภาวะธรรม ได้แก่ ความไม่รู้ใน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค”¹¹ คำกล่าว **ดร.สุมานพ ศิวรัตน์** กล่าวว่า “ความหลงในพระพุทธศาสนา คือ อวิชชา ความไม่รู้จริง หรือความไม่รู้หรือสงสัย 4 ในแต่ละอย่าง คือ ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์. อีกอย่างคือ การไม่รู้อดีต, การไม่รู้อนาคต, การไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต และการไม่รู้ปฏิจสมุปบาท รวมความไม่รู้จริงทั้งหมดนี้มีปรากฏอยู่ใน (อวิชชา)”¹² หรือในคำกล่าว **พระศรีรัชมมงคลบดินิต, รศ.** กล่าวว่า “คำหลงในพระพุทธศาสนา ใช้คำว่า (โมหะ) คือ ความหลง ความหลงก็คือ ยึดติดในเรื่องราวต่าง ๆ เช่นการคิดว่าตัวเองเท่านั้นเป็นคนดี คนอื่นเป็นคนไม่ดี หรือตัวเองเท่านั้นเป็นคนถูก คนอื่นไม่ถูก แม้กระทั่งหลงยึดว่าตัวเราเป็นตัวเราจริง ๆ ในฝ่ายสมมุติสัจจะอาจจะเป็นตัวเราจริง ๆ ฝ่ายปรมาตสัจจะ ตัวเราไม่มี สิ่งเหล่านี้เรียกว่า หลง คนเราหลงสังขาร แก่แล้วยังไม่รู้ ว่าตัวเองแก่ หรือ ชี้แหล่ก็ไม่คิดว่าตัวเองชี้แหล่ ก็อยากคิดว่าตัวเองอยากหล่ออยากสวยอยากหนุ่ม แบบนี้เรียกว่า หลงสังขาร หลงทรัพย์สินสมบัติ หลงในชีวิต อาการอย่างนี้ คือ ความหลงทั้งนั้น การที่ยึดติด คือ ความหลง การไม่ปล่อยวาง คือ ความหลง สวนทางกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ความหลงนี้เป็น บ่อเกิดแห่งความเห็นผิดด้วย และเป็นชื่อเดียวกับอวิชชา ความหลง กับอวิชชา เปรียงแต่ว่าอวิชชาอยู่ในสภาวะหนึ่ง ความหลงอยู่ในสภาวะหนึ่ง แต่หมายถึงสิ่งเดียวกัน”¹³ คำกล่าว **รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก** กล่าวว่า “ความหลง (โมหะ) คนเป็นมิจฉาทิภูฏี ก็เป็นความหลง คือ ไม่รู้จริง ความหลงจะมีผลวิบาก คนที่มีความหลง คือ มองสายตาสั้นเมื่อตายไปก็ไปสู่ภพต่าง ๆ โมหะเป็นรากเหง้าของอกุศล

¹⁰อภิ.สง.อ.76/6-7.

¹¹สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุชิน พลเสน, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสน์-ปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

¹²สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวรัตน์, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสน์ศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2563.

¹³สัมภาษณ์ พระศรีรัชมมงคลบดินิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสน์, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

มูล คนมีความหลง ก็คือ อวิชชา”¹⁴ คำกล่าว **รศ.สุเชาว์ พลอยชุม** กล่าวว่า “อวิชชา คือ ไม่รู้ใน อริยสัจ, ตามหลักพระพุทธศาสนา กิเลสทุกชนิดก็มาจากอวิชชา ความหลง (โมหะ) ก็เป็นหนึ่งด้วย ถ้า ดูตามนี้อวิชชาก็คลุมโมหะ, เวลาพูดถึงมูลคือสาเหตุ มูลเหตุที่เรียกว่าอกุศลมูล (พระพุทธเจ้า) พูดถึง โมหะ ท่านไม่พูดถึงอวิชชา โมหะเป็นอกุศลมูลเป็นมูลของอกุศล, อวิชชาเป็นอาสวะชั้นละเอียด พระพุทธเจ้าพูดถึงอาสวะจะไม่เรียกว่า โมหะ เพราะอาสวะมีแต่อวิชชา หรือจะกล่าวได้ว่า โมหะเป็น กิเลสระดับพฤติกรรม ละโมหะได้แต่อาจจะละอวิชชาไม่ได้เพราะการละอวิชชาต้องปฏิบัติถึงขั้น สูงสุด”¹⁵ สาเหตุให้เกิดความหลง “โมหะ” (1) อวิชชา คือความไม่รู้ เพราะอวิชชาห่อหุ้มโลก อกุศลกรรมทั้งหลายย่อมมาจากอวิชชา (2) อโยนิโสมนสิการ เป็นการคิดแบบไม่รอบครอบขาดหลัก เหตุผลในการคิด ประเภทความหลง “โมหะ” โดยกำหนดเป็น 3 ประเภท หยาบ กลาง ละเอียด โดย นำความวิปัสสนา มาเทียบเคียงให้เหมาะสมกับประเภทของโมหะ จึงทำให้เห็นถึงความเกี่ยวโยงระหว่าง ความหลง และความเห็นผิด อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะอวิชชา ห่อหุ้มโลก โมหะจึงมีความหยาบกว่า อวิชชา และขณะเกิดวิปัสสนา ทั้งสัญญาวิปัสสนา จิตตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ย่อมมีความหลงเป็นรากฐาน ในการเกิด เนื่องจากเป็นมิจฉาทิณฺณ เป็นฝ่ายอกุศลที่หยาบกว่าโมหะ จึงกล่าวได้ว่าขณะเกิดวิปัสสนา ความเห็นผิดในลักษณะต่าง ๆ ย่อมมีความหลงโมหะเป็นฐานในการหุนหันนำ ตัวอย่างความหลงทำให้ ทราบถึงผลของความหลง “โมหะ” ทำให้คนขาดสติเป็นบ้า มีจิตเศร้าหมอง ขาดซึ่งปัญญาในการคิด แก้ไขปัญหาตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ดังเช่น กรณีนางกิสสาโคตรมี(พระเถรี) จนได้พบ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนกัลยาณมิตร และได้ฟังสัทธรรม จึงเห็นธรรม หลุดพ้นจากเครื่อง พันธนาการทั้งปวงมีกิเลสเป็นต้น หรือกรณีเจ้าลัทธิตั้ง 6 เกิดร่วมสมัยพระพุทธเจ้า ก็มีทิณฺณ อยู่ยง มั่นคงในสิ่งที่ตนยึดถือ จึงเกิดความหลง “โมหะ” ขึ้นในตน จึงแสวงหาความหลุดพ้นได้ยากยิ่ง กรณี พระเทวทัต ที่มีความหลงเกิดขึ้นจากภายในจิตของตนเอง และยังนำไปชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความชั่ว ดังความคิดของตนเอง ผลกรรมทำให้พระเทวทัตไม่มีสุขตลอดชีวิต จนกระทั่งตาย ต้องตกนรก ตลอด กัป ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ผลที่เกิดจากความหลง (โมหะ) จะกำจัดยากเพราะความหลงทำให้กิเลส เข้าครอบงำในส่วนลึกของจิต ทำให้เกิดการกระทำใด ๆ อย่างไร้สติ ความหลงเป็นอาการจิตที่มีดบอด ย่อมทำลายตนเองและทุกคนที่อยู่ใกล้รวมถึงสกุลของตนเอง ความหลง (โมหะ) คือ อันตราย มีโทษ มาก และคล้ายช้า โทษที่เกิดในภพหน้าของมนุษย์ที่มีความหลง (โมหะ) เป็นตัวหุนหันนำ ย่อมนำพา ไปสู่ภพสัตว์เดรัจฉาน

หลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนาโดยใช้หลักปัญญา3ประกอบด้วย

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง
2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญาเป็นฐาน

¹⁴สัมภาษณ์ รศ.(พิเศษ), ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 26 สิงหาคม 2563.

¹⁵สัมภาษณ์ รศ.สุเชาว์ พลอยชุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

สรุปได้ว่า ความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) หากเกิดแก่ผู้ใด ทำให้ความประพฤติทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ดีเป็นอกุศล มีกรรมเป็นอกุศลนำทุกข์มาให้แก่ตน มีแต่ความลุ่มหลง ไร้ซึ่งปัญญา ผู้ใดถูกโมหะครอบงำย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แต่หากนำหลักธรรมปัญญา 3 ที่ประกอบไปด้วย จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา ภวนามยปัญญา เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติอย่างต่อเนื่องย่อมแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) ได้อย่างจริง

4.3 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยมุ่งที่จะกล่าวถึงการศึกษเชิงวิเคราะห์ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา เพราะผู้ที่มีความหลง (โมหะ) เข้าครอบงำในการดำเนินชีวิต ย่อมมีนิสัยไปในทางโง่เขลา ไร้ปัญญา มีความงมงายเชื่อคนอื่นได้ การนำหลักธรรม ปัญญา 3 มาแก้ไขด้วยการกำจัดความหลง “โมหะ” ที่อยู่ภายในจิตของบุคคลที่มีความหลงครอบงำอยู่ โดยใน “สังคิตสูตร¹⁶” ได้กำหนดปัญญา 3 ดังนี้ 1.จินตามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด, 2.สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง, 3.ภวนามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม เพื่อการดำเนินการวิจัยครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงนำหลักปัญญา 3 มาใช้วิเคราะห์แก้ไขด้วยการกำจัดความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงได้ความเห็นผิดก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้เพราะความเห็นผิดมีจฉาภิภูฏฐิหรือความวิปริตเป็นความหยาบกว่าโมหะ จึงดำเนินการวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยจินตามยปัญญา, ด้วยสุตมยปัญญา, ด้วยภวนามยปัญญา **พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ.** กล่าวว่า “การแก้ไขความหลงก็มีระดับที่ 1 ศึกษาเล่าเรียน ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ที่ถูกต้อง คัมภีร์ที่ถูกต้อง คือ พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถาจารย์ ประเด็นที่ 1 ต้องศึกษาเล่าเรียนให้รู้แจ้งในเรื่องนั้น ๆ จริง ประเด็นที่ 2 เมื่อเรียนแล้วไม่เข้าใจต้องแสวงหาผู้ที่มีความรู้ดีกว่าเรา คนที่มีความชำนาญ มีประสบการณ์มามาก คนที่คงแก่เรียน คือเรียนพระไตรปิฎกครบเข้าใจแจ่มชัด อันนี้ก็แก้ไขความหลงได้ ประเด็นที่ 3 การลงมือปฏิบัติ ประเด็นที่ 4 ก็คือ การทำสมาธิ”¹⁷ การที่นำหลักปัญญา 3 มาใช้ในการแก้ไขความหลงนั้นจำเป็นต้องจัดทำเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่องสอดคล้องซึ่งกันและกัน ดังคำกล่าวของ **รศ.สุเชาว์ พลอยชุม** กล่าวว่า “การใช้หลักปัญญา 3 ต้องเริ่มต้นด้วย 1.ต้องมีการศึกษา และต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้อง 2.ต้องรู้จักใช้เหตุผล รู้จักคิด หลายคนที่จะคิดได้ดี คิดได้ถูกต้อง ต้องอาศัยการศึกษาเป็นฐาน อาศัยข้อมูลจริง จึงจะมีความคิดมีการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง 3.นอกจากการศึกษา มีการใช้เหตุผลแล้ว ต้องมีการตรวจสอบไม่ใช่ว่าแค่คิดแล้วใช้ได้ หรือแค่ศึกษาแล้วใช้ได้ ต้องมีการทดสอบหรือการปฏิบัติ”¹⁸ เพื่อการศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงนำเสนอดังต่อไปนี้

¹⁶ที.ปา.16/228/162.

¹⁷สัมภาษณ์ พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสน์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

¹⁸สัมภาษณ์ รศ.สุเชาว์ พลอยชุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

4.3.1 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยจินตตามยปัญญา

จินตตามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) ย่อมต้องอาศัยปัจจัยสำคัญ คือ โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยกกายนี้ คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความไว้ โดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นแง่ ๆ ดังต่อไปนี้ (1) **อุบายมนสิการ** แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวกบสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย (2) **ปถมนสิการ** แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบ ตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้น ที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง (3) **การณมนสิการ** แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มา ซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ (4) **อุปาทกมนสิการ** แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น ปัญญาในชั้นจินตตามยปัญญาเป็นการแสดงถึงการแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงในพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดด้วยระบบการคิด โดยมีหลักในการคิดแบบโยนิโสมนสิการหรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการ คือ 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย, 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ, 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ, 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา, 5) วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์, 6) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก, 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม, 8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล, 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน, 10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท สอดคล้องกับความเห็นของ **ดร.สุมานพ ศิวรัตน์** ในการใช้โยนิโสมนสิการ กล่าวว่า “จินตตามยปัญญา เป็นปัญญาหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากความคิดใคร่ครวญ พิจารณาหาเหตุผล วิเคราะห์แยกแยะ สังเคราะห์ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งสามารถตรวจสอบความจริง เหตุผล แยกแยะ สามารถขจัดความหลงผิดได้ เพราะการวิเคราะห์ และทบทวนด้วยตนเองตามประสบการณ์ทั้งหลายอย่างทั่วถึงทะลุตลอดหยั่งเห็นความจริงได้”¹⁹ จินตตามยปัญญาในความหมายของ **พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต, รศ.** กล่าวว่า “จินตตามยปัญญา แก่ความหลงได้ระดับหนึ่ง คำว่าระดับหนึ่งแปลว่าแก้ความหลงได้ไม่มาก จินตตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากความคิดถ้าเราได้เรียนมาเราก็อาจจะคิดถูก หรือก็ไม่แน่นอนเรียนมาอาจจะเกิดทิฐิเกิดจากมานะทิฐิต่าง ๆ อาจจะคิดไม่ถูกก็ได้เพราะฉะนั้นโดยสรุปก็คือว่า จินตตามยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงได้นิดหน่อยเนื่องจากสิ่งที่เราคิดอาจจะถูกก็ได้ อาจจะผิดก็ได้ จินตตามยปัญญาอย่างเดียวแก้ความหลงไม่ได้มาก โดยวิธีการพยายามหัดคิด ครูอาจารย์ที่ท่านสอนพระไตรปิฎกให้คิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือค่อย ๆ คิดทุกอย่างค่อยคิด อย่าเอาอารมณ์ของตนเองเป็นต้นเรื่องให้คิดถึงเหตุผลแต่ละอย่าง ๆ พอแก้ความหลงได้ (อยู่ที่หลักความคิดของตนเองด้วย) เช่นคิดแบบคนเรียนหนังสือหรือคิดแบบอันธพาล ถ้าคิด

¹⁹สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวรัตน์, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2563.

แบบนักเลงยิ่งหลง อยู่ที่แนวคิดและพื้นฐานที่เรียนมาด้วย ถ้าคิดแบบคนโง่อย่างไรก็แก้หลงไม่ได้ ถ้าจะแก้ความหลงอย่างน้อยต้องอ่านพระไตรปิฎก อ่านความเห็นครูบาอาจารย์อ่านเสร็จเราเอาความคิด โดยความคิดต้องมีพื้นฐานมาจากความรู้ที่มีจากตนเอง ความรู้ที่ได้จากการเรียนส่วนหนึ่ง ถ้าไม่มีการเรียนเสียเลยไม่ได้ การเรียนต้องเรียนกับท่านผู้รู้แท้จริงด้วย ไม่ใช่ไปเรียนกับผู้ไม่รู้จริงบอกให้ไปทำโน้นทำนี้บอกไม่ถูกทำให้หลงมากกว่าเดิม”²⁰ จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากความคิด เพราะมนุษย์มีปัญหาติดตัวมาตั้งแต่เกิดและดำรงชีพตั้งแต่เด็กดำบรรพ ย่อมมีระบบการจัดความคิดที่เป็นเลิศความสำเร็จที่ผ่านมาจนถึงการดำรงชีวิตในปัจจุบันย่อมเกิดจากการคิดพิจารณาของปัญญามนุษย์ ก่อนที่จะเรียนรู้ด้วยการฟังจากผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับ **ดร.กฤตสุขิน ผลเสน** ที่ชี้ประเด็น ให้เห็นถึงความหมายจินตามยปัญญาโดยกล่าวว่า “ปัญญาเกิดจากการคิด คนบางพวกสามารถคิดหาเหตุผลเอง แล้วเกิดปัญญามีความเข้าใจขึ้นมา ถือเป็นผู้ฉลาดมากรู้จักคิดโดยมนสิการ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้ด้วยตนเองได้ท่านเป็นผู้ค้นพบความรู้ต่าง ๆ หลายอย่างโดยที่ท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแต่ที่ไหนเพราะยังไม่มีใครรู้เข้าใจมาก่อน ท่านคิดค้นพิจารณาด้วยตัวท่านเอง สังเกตและพิจารณาจนเกิดปัญญา จินตามยปัญญานี้สามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้ เพราะการคิดพิจารณาถึงต้นเหตุ ต้นตอ ของความหลงอย่างตรงไปตรงมาถึถ้วน ทำความเข้าใจในรากฐานความเห็นผิด ย่อมระงับยับยั้งความหลงต่าง ๆ ได้ วิธีการดำเนินการก็ต้องคิดด้วยเหตุด้วยผลคำนึงถึงความจริงแล้วมองเป็นธรรมดาของชีวิต ให้เกิดปัญญารู้เท่าทัน”²¹ กล่าวได้ว่าการใช้ จินตามยปัญญาในการแก้ไขความหลงนั้น โยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยหลักในการนำไปสู่ความสำเร็จในขั้นของจินตามยปัญญา เนื่องจากโยนิโสมนสิการ คือการทำในใจโดยแยบคาย ความรู้จักคิด การจัดความคิดอย่างมีระเบียบตามแนวทางของปัญญา รู้จักพิจารณาสิ่งนั้น ๆ ตามสภาวะ โดยการคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเหตุ สืบสาวตลอดสาย แยกแยะ ประเด็นต่าง ๆ ออกตามสภาวะ ตามสืบเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปทานของตนเองเข้าจับ ทำให้เกิดความตั้งงาม และแก้ปัญหาได้ถูกต้อง ในความสำเร็จของจินตามยปัญญา โดยอาศัยเฉพาะโยนิโสมนสิการ ย่อมมีแต่อัจฉริยบุคคลยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น เพราะตามปกติส่วนมากการที่จะใช้โยนิโสมนสิการ ย่อมต้องอาศัยปัจจัยอีกหนึ่งอย่าง คือ ปรโตโฆสะ เสียงจากอื่น ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ คำสั่งสอน การเรียนรู้ จากแหล่งต่าง ๆ เช่น พ่อ แม่ ครู หนังสือ สื่อมวลชน สถาบันทางศาสนาวัฒนธรรม ฯลฯ เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะที่แนะนำทางถูกต้องตั้งงาม เช่น กัลยาณมิตร จึงกล่าวได้ว่าคนทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ ต้องอาศัยปรโตโฆสะ เสียงจากอื่น หรือที่เรียกว่า กัลยาณมิตร เป็นที่ชักนำชี้ช่องทางให้ เพื่อนำสู่ปัจจัย โยนิโสมนสิการ เกิดการคิดค้น ความคิดริเริ่มทำให้เกิดการก้าวหน้าทางปัญญา สอดคล้องกับ **รศ.สุเชาว์ พลอยชุม** ได้กล่าวว่า “ต้องมีการศึกษา และต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้อง ต้องรู้จักใช้เหตุผล รู้จักคิด หลายคนที่จะคิดได้ดี คิดได้ถูกต้อง ต้องอาศัยการศึกษาเป็นฐาน อาศัยข้อมูลจริง จึงจะมีความคิดมีการใช้เหตุผลที่

²⁰ สัมภาษณ์ พระศรีรัชชมงคลบัณฑิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563

²¹ สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุขิน ผลเสน, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนา-ปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

ถูกต้อง”²² คำกล่าว รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก กล่าวว่า “จินตามยปัญญา คือการพัฒนาความคิด”²³ จินตามยปัญญา สามารถกำจัดความหลง (โมหะ) อย่างกลางได้ เพราะจิตตวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, จิตตวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข, จิตตวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, จิตตวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม เพราะขณะการเกิดจิตตวิปลาส เกิดจากจิตที่มีอาการไม่ปกติของจิตที่เป็นตัวคิด ความคิดคลาดเคลื่อน จึงต้องแก้ไขด้วยการนำ จินตามยปัญญา โดยมีปัจจัยหลักคือ โยนิโสมนสิการ ในการแก้ปัญหา และมีปัจจัยอีกหนึ่ง คือ ปรโตโฆสะ เสี่ยงจากกัลยาณมิตรเป็นองค์ประกอบในการแก้ไขความหลง “โมหะ” อย่างกลางได้ เนื่องจากจิตตวิปลาสเป็นภาวะที่จิตมีความเห็นความคิดที่วิปริตผิดไปจากความเป็นจริง ย่อมมีความไม่รู้ ความหลงเป็นองค์ประกอบอันทำให้จิตตวิปลาสไปในแนวทางเช่นนั้น สิ่งที่ต้องดำเนินการแก้ไขคือการทำให้เกิดกระบวนการคิด ที่ถูกต้อง จึงต้องใช้กระบวนการของจินตามยปัญญาเข้ามาแก้ไข โดยมีปัจจัยหลัก คือ โยนิโสมนสิการ และปรโตโฆสะ เข้ามาร่วมในการแก้ไข จิตตวิปลาสซึ่งมีความหลงเป็นรากฐานในการทำให้เกิดความเห็นผิดคิดผิด ซึ่งเป็นความหลงชั้นกลาง

สรุปได้ว่าการศึกษากำหนดแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยจินตามยปัญญา สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างดี เช่น การได้รับข่าวสารจากแหล่งต่าง ๆ ที่ส่งเข้ามาในเครื่องมือสื่อสาร เช่น ข้อมูลสื่อสารที่ส่งเข้ามาใน Line, Facebook , YouTube และหรือช่องทางสื่อสารต่าง ๆ หากใช้ จินตามยปัญญา เป็นหลักในการจัดระบบคิดโดยนำปัจจัย โยนิโสมนสิการ มาเป็นหลักในกระบวนการคิด ย่อมเข้าใจถึงข้อมูลข่าวสารนั้นจริงแท้ หรือข่าวปลอม ป้องกันการถูกหลอกลวงจากผู้ไม่หวังดี

4.3.2 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยสุตมยปัญญา

สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ เพราะว่าปัญญาที่เกิดจากการฟังจากการเล่าเรียนก็ดี เกิดจากการฟังเสียงจากผู้ที่มีปัญญาหรือพหูสูต พระอรชยะสาวก จนถึงการได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า โดยการตั้งใจฟังอย่างจริงจังเพื่อนำไปคิดและปฏิบัติ วิธีปฏิบัติที่จะให้หลุดพ้นจากโมหะดังกล่าว มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น พระสูตรว่า ด้วยบุคคลที่สดับฟังมากเข้าถึงสู่ตถะ ดังพระพุทธพจน์ “บุคคลผู้สดับมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสดับเป็นอย่างไร นวังคสัตถุศาสน์ คำสอนของพระศาสดามีองค์ 9 คือ สุตตตะ ฯลฯ เวทิลละบุคคลบางคนในโลกนี้ได้สดับมาก ทั้งเขารู้ธรรมรู้ธรรมแห่งคำสอนเป็นอันมากที่ได้สดับนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้สดับมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสดับ เป็นอย่างนี้แล”²⁴ พระสูตรว่าด้วย องค์ธรรมแสดงให้เห็นถึงความเป็นพหูสูตที่ทรงสุตตะ สะสมสุตตะด้วยองค์ประกอบ 5 ประการแห่งการเป็นพหูสูต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายใน สุตสูตร ความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการเสพอานาปานสติก็มีภูมถานอยู่ ย่อมแห่งตลอดธรรมที่ไม่กำเริบต่อกาลไม่นานนัก ธรรม 5 ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีฐานะน้อยมีกิจน้อย เลี้ยงง่าย ยินดียิ่งใน

²² สัมภาษณ์ รศ.สุเชาว์ พลอยชุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

²³ สัมภาษณ์ รศ.(พิเศษ), ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 26 สิงหาคม 2563.

²⁴ อ.จตก.35/6/15.

บริวารแห่งชีวิต 1 ย่อมเป็นผู้มีอาหารน้อยประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง 1 ย่อมเป็นผู้มีความว่างนอนน้อยประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ 1 ย่อมเป็นพหูสูต ทรงสุตะ สละสมสุตะเป็นผู้ได้สดับมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ชื่นใจ ทางตลอดด้วยดีด้วยทิวาธรรมซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง 1 ย่อมพิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว”²⁵ การฟังย่อมได้ประโยชน์เมื่อผู้ฟังมีสติ ตั้งใจในการฟัง ทำให้เกิดปัญญา, บุคคลที่มีธรรม 5 ประการในการฟังสัทธรรม ธรรม 5 ประการ มีดังนี้ (1) บุคคลย่อมไม่ดูหมิ่นคำพูด (2) ไม่ดูหมิ่นผู้พูด (3) ไม่ดูหมิ่นตน (4) มีจิตไม่ฟังชานแนวแน่ฟังธรรม (5) มีโยนิโสมนสิการ “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการ ฟังสัทธรรมอยู่เป็นผู้ควรเพื่อหยั่งลงสู่นิยามอันเป็นความถูกในกุศลธรรม ธรรม 5 ประการเป็นไฉน ? คือ บุคคลย่อมไม่ดูหมิ่นคำพูด 1 ย่อมไม่ดูหมิ่นผู้พูด 1 ย่อมไม่ดูหมิ่นตน 1 ย่อมมีจิตไม่ฟังชานแนวแน่ฟังธรรม 1 ย่อมมนสิการโดยอุบายแยบคาย 1 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แล ฟังสัทธรรมอยู่ เป็นผู้ควรเพื่อหยั่งลงสู่นิยามคืออันเป็นความถูกในกุศลธรรม”²⁶

ส่วนในพระสูตรสุตตัสสุตต พระพุทธเจ้าทรงตรัสทั้งผู้ไม่ฟังด้วยดี และผู้ฟังด้วยดีควรเข้าถึงธรรม ได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติในการฟังธรรมด้วยดีไว้ 6 ประการ ดังนี้ 1. ฟังด้วยดี 2. เจียใสตกลงฟัง 3. เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง 4. ถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ 5. ละทิ้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ 6. เป็นผู้ประกอบด้วยขันติที่สมควร “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการ แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ธรรม 6 ประการเป็นไฉน คือ เมื่อธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว อันบุคคลอื่นแสดงอยู่ ก็ไม่ฟังด้วยดี 1 ไม่เจียใสตกลงฟัง 1 ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง 1 ถือเอาแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ 1 ทิ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ 1 เป็นผู้ประกอบด้วยขันติที่ไม่สมควร 1 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการนี้แล แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อก้าวลงสู่นิยาม คือ ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการ แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ควรเพื่อก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ธรรม 6 ประการเป็นไฉน คือ เมื่อธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว อันบุคคลอื่นแสดงอยู่ ย่อมฟังด้วยดี 1 ย่อมเจียใสตกลงฟัง 1 เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง 1 ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ 1 ละทิ้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ 1 เป็นผู้ประกอบด้วยขันติที่สมควร 1 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการนี้แล แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ควรเพื่อก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย”²⁷ พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงการตั้งอยู่ในอหัตถผลนั้นด้วยขั้นตอนเดียวหามิได้ ย่อมมีได้ด้วย ความเพียร ด้วยการบำเพ็ญกิริยาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญศึกษาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญปฏิบัติ โดยลำดับ จึงทรงแนะนำ ภิกษุ และกุลบุตร ให้รู้จักการปฏิบัติในการฟังธรรม พิจารณาธรรม ดังในกัฏฐกคิริยสูตร “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ เกิดศรัทธาแล้วย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้ ย่อมนั่งใกล้เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเจียใสตกลง เมื่อเจียใสตกลงแล้ว ย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรม ย่อมทรงธรรมไว้ ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการเพ่ง เมื่อธรรมทนต่อการเพ่ง ฉันทะย่อมเกิด เมื่อเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อม

²⁵อง.ปญจก.36/96/223.

²⁶อง.ปญจก.36/151/315.

²⁷อง.ฉก.36/359/794.

ไตร่ตรอง ครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมอุทิศตน เมื่ออุทิศตนแล้ว ย่อมทำให้แจ้งชัดซึ่งบรมสัจจะด้วยนามกาย และย่อมแห่งตลอดเห็นแจ้งบรมสัจจะนั้นด้วยปัญญา”²⁸ กล่าวได้ว่าปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ เป็นสิ่งสำคัญทำให้เกิดกุศลธรรมขึ้นในใจของผู้ได้ปฏิบัติด้วยความตั้งใจ ถือเอาประโยชน์ละทิ้งสิ่งที่ไม่ดี ประโยชน์ มุ่งศึกษาด้วยการฟังจากผู้ที่มีความรู้ในทุกด้าน และจำสาระของเรื่องนั้น ๆ ได้แม่นยำ ทบทวนเนื้อหาที่ได้ศึกษาด้วยการพิจารณาอย่างละเอียดในเนื้อหาอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแห่งสุตมยปัญญา กระบวนการ ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง, การเล่าเรียน (ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ) เช่นกรณีที่อยู่ปติสสปริพาชกบรรลุพระโสดาบันแล้วสามารถบรรเทาโมหะให้ลดน้อยถอยลงนั้น เพราะเกิดจากฟังคำสอนในพระอัสสชิแล้วเกิดศรัทธาในคำสอนของท่าน ดังนี้ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักกัสสปปริพาชก ท่านทั้งสองได้ทักทิกากันไว้ว่า “ผู้ใดบรรลุอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกคนหนึ่ง” ขณะนั้นเป็นเวลาเช้า ท่านพระอัสสชินั่งอันตรวาสกแล้ว ถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครราชคฤห์ มีมรรยาทก้าวไป ถอยกลับ แล เหลี้ยว คู้แขน เขยียดแขน นำเลื่อมใส มีนัยน์ตาทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ สารีบุตรปริพาชก ได้เห็นท่านพระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ มีมรรยาทก้าวไป ถอยกลับ แล เหลี้ยว คู้แขน เขยียดแขน นำเลื่อมใส มีนัยน์ตาทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า “บรรดาพระอรหันต์ หรือท่านผู้ได้บรรลุพระอรหัตตมรรคในโลก ภิกษुरुูปนี้คงเป็นผู้หนึ่งแน่ ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปหาภิกษुरुูปนี้ แล้วถามว่า ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร” แล้วได้ดำริต่อไปว่า “ยังเป็นการไม่สมควรจะถามภิกษुरुูปนี้ เพราะท่านกำลังเข้าละแวกบ้านเที่ยวบิณฑบาต ฉะนั้น เราพึงติดตามภิกษुरुูปนี้ไปข้างหลัง ๆ เพราะเป็นทางอันผู้มุ่งประโยชน์ทั้งหลายจะต้องสนใจ” ครั้งนั้นท่านพระอัสสชิเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ ถือบิณฑบาตกลับไป สารีบุตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระอัสสชิ ถึงแล้วได้พูดปราศรัยกับท่านพระอัสสชิ ครั้งผ่านการพูดปราศรัยพอให้เป็นที่บันเทิง เป็นที่ระลึกลึกลับไปแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง สารีบุตรปริพาชกยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคำนี้กะท่านพระอัสสชิว่า “อินทรีย์ของท่านผ่องใส ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใครขอรับ ?” อัสสชิ. “ท่าน มีพระมหาสมณะศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เราบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเรา และเราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.” สารีบุตร. “พระศาสดาของท่านสอนอย่างไรแนะนำอย่างไร ?” อัสสชิ. “เราเป็นคนใหม่ บวชยังไม่นาน มาสู่สู่พระธรรมวินัยนี้ยังไม่นาน ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านได้อย่างกว้างขวาง แต่จักกล่าวใจความแก่ท่านโดยย่อ. สารีบุตร. น้อยหรือมาก นิมนต์กล่าวเถิด ท่านจงกล่าวแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการใจความอย่างเดียว ท่านจักทำพญานาคให้มากทำไม. ลำดับนั้น ท่านพระอัสสชิ ได้กล่าวธรรมปริยายนี้แก่สารีบุตรปริพาชก ว่า ดังนี้

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุ
แห่งธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้.

²⁸ม.ม.20/238/405-406.

สั่งสอนอย่างนี้. สารีบุตรปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรม

ครั้งนี้ได้ฟังธรรมปริยายนี้ ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลีปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา ได้เกิดขึ้นแก่สารีบุตรปริพาชกว่า

นี่แหละคือธรรม ว่าธรรมมีประมาณเท่านั้น ท่านทั้งหลายได้แห่งตลอดบทอันหาความโศกมิได้ บทอันหาความโศกมิได้นี้ พวกเรายังไม่เห็น ล่วงเลยมาแล้วหลายหมื่นกัลป์²⁹

อันจะเห็นได้ว่า การฟังอย่างตั้งใจของสารีบุตรปริพาชก ต่อคำสอนของพระอัสสชิ ทำให้ดวงตาเห็นธรรม จากตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นถึงประโยชน์ของการฟังอย่างตั้งใจ และได้รับฟังจากผู้มีปัญญา หรือพหูสูต ย่อมมีคุณค่าต่อการปฏิบัติอย่างยิ่ง **ดร.สุมานพ ศิวรัตน์** กล่าวว่า “สุตมยปัญญา คือ ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียน เป็นปัญญาที่ได้จากปรโตโฆสะ ที่ได้เล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาเข้าไปใคร่ครวญตรวจสอบพิจารณาโดยอาศัยสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับมาเป็นฐานตรวจสอบ เฟ้งพินิจลึกซึ้งลงไป”³⁰ **ดร.กฤตสุชิน พลเสน** กล่าวว่า “สุตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากได้ฟัง ได้อ่าน ได้เรียนรู้จากปัญญาของผู้อื่น เป็นความรู้ที่นำมากำหนดเป็นของเราเอง และนำไปใช้ในการทำงาน นำไปใช้ในชีวิตเป็นการสร้างปัญญาขึ้นแรกของมนุษย์ สุตมยปัญญา ไม่อาจทำให้หลุดพ้นได้เพราะเป็นปัญญาที่เกิดจากความเชื่อที่ได้ยินมา หรือสอนต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อโดยไม่สนใจว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่จนกลายเป็นหลงมกมาย สุตมยปัญญา สามารถแก้ไขความหลงผิดในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้ มีวิธีการ ฟัง อ่าน ประมวลเป็นความรู้ของตนเองเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ระงับความหลงที่เกิดขึ้นในจิตใจ ปัญญาที่เกิดจากการฟังนี้ หากใช้ให้ตรงประเด็นกับความหลงที่เกิดขึ้น ก็สามารถระงับความหลงได้ทั้งปวง”³¹ จากสิ่งที่ **ดร.กฤตสุชิน พลเสน** ได้ให้ความหมายของสุตมยปัญญา ทำให้ทราบว่าการฟังมากจนกลายเป็นความเชื่อ (โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรอง) ย่อมกลายเป็นความหลงมกมาย หากแต่การฟังนั้นมีวิธีการฟังที่ถูกต้องเกิดเป็นความรู้และนำมาใช้ให้ตรงประเด็นกับความหลง ย่อมแก้ความหลงได้ เพราะฉะนั้นสุตมยปัญญาจึงมีความสำคัญอันเป็นเบื้องต้นที่จะแก้ไขความหลงได้สำเร็จ **พระศรีรัชมมงคล ภัณฑิต, รศ.** กล่าวว่า “สุตมยปัญญา คือการฟัง ความรู้ที่เกิดจากการฟัง ถ้าบารมีของคนฟังสมบูรณ์ มีความพร้อมอาจจะแก้ไขความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ หมายความว่าถ้าคน ๆ นั้นได้ฟังเทศน์จากพระพุทธเจ้าโดยตรง หรือพระอรหันต์ แล้วคน ๆ นั้นมีความพร้อมที่จะบรรลุดุธรรม สามารถจะแก้ความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ แต่ว่าฟังคนที่ไม่นักวิชาการ หรือเป็นผู้ทรงความรู้ และคนฟังไม่ตั้งใจฟัง หรือฟังแล้วไม่รู้เรื่อง แบบนี้ แก้ความหลงได้นิดหน่อย อย่างเช่นมีความหลงว่าทำบุญไม่ได้บุญ เกิดความหลงผิด ไปฟังพระเทศน์ นักวิชาการเขาบอกว่าทำบุญต้องได้บุญไม่ได้เป็นอย่างอื่น ถ้าเราเชื่อตามนั้นแล้วแก้ไขตัวเอง มันก็แก้ไขความหลงได้นิดหน่อย แยกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 มีบุญบารมีมาก ไปฟังคำสอนพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ สามารถแก้ความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่ 2 ถ้ามีบุญบารมีน้อย ไปฟังผู้รู้จริง ก็อาจ

²⁹วิ.ม.6/64-66/70-72.

³⁰สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวรัตน์, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2563.

³¹สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุชิน พลเสน, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนศึกษา-ปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

แก้ไขความหลงได้บ้าง (ขึ้นอยู่กับคนที่ฟังและคนที่พูด)”³² ซึ่งอาจจะกล่าวว่า สุตมยปัญญา คือ การเรียนรู้ การฟัง การสัมภาษณ์ การสอบถาม หรือการสนทนาธรรม กับผู้รู้ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ โดยผู้ที่เรียนรู้หรือผู้ฟังต้องตั้งใจฟัง และเมื่อไม่เข้าใจต้องสอบถามให้เข้าใจอย่างปราศจากหาคัดสัน ความสงสัยโดยการบันทึกความรู้ที่ได้ไว้ (ไม่ให้ลืม) จึงมีความสำคัญมาก “ผู้รู้” ต้องเป็นกัลยาณมิตร หรือ พหูสูต ทำให้เสียงที่ได้รับฟังนั้นมีประโยชน์นำไปสู่การคิดและปฏิบัติทำให้เกิดปัญญา บุคคลใด ทรงไว้ซึ่งสุตะ สละสมสุตะ เป็นผู้ได้สติมาก จำได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหว่งตลอดด้วยดี จึงเรียกว่าเป็น พหูสูต สอดคล้องกับ **รศ.สุเชาว์ พลอยขุม** ได้กล่าวว่า “การศึกษา ก็คือ สุตมยปัญญา วิเคราะห์หรือตีความว่าต้องเริ่มด้วยการศึกษา ต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง”³³ จึงกล่าวได้ว่าสุตมยปัญญา เปรียบเหมือนปัญญาขั้นเริ่มต้น ที่ใช้เป็นฐานในการมุ่งสู่ระดับจินตามยปัญญา ในการกำจัดความหลงในขั้นกลาง และภาวนามยปัญญา ในขั้นปฏิบัติมุ่งกำจัดความหลงในขั้นละเอียดต่อไป

กล่าวได้ว่าการกำจัดความหลง “โมหะ” อย่างหยาบได้ ด้วยกระบวนการแห่งสุตมยปัญญา คือ กระบวนการ ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน ที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก เรียกว่า **ปรโตโฆสะ** = กัลยาณมิตร ตามหลักพระพุทธศาสนา **ปรโตโฆสะ** ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน ที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก ดังเช่น คำสอนของพระพุทธเจ้าต้องประกอบด้วย 9 ประการ เรียกว่า “นวัคสัตถุศาสน์” เช่น สุตต์ เคยฺย เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตฺถัม ชาคกั อพภูตธมม เวทลล การฟังคำสอนมีความสำคัญมาก เช่น การฟังคำสอนของกัลยาณมิตร หรือผู้ที่มีความรู้จริงในด้านต่าง ๆ หรือเรียกว่าพหูสูต ด้วยการฟัง ปฏิบัติตามหลักพหูสูต คือ พหูสูต ฟังมาก, ธตา จำได้, วจสา ปริจิตา คล่องปาก, มนसानุ เปกขิตา ฟังขึ้นใจ, ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือแหงตลอดดีด้วยทฤษฎี เมื่อกระบวนการ แห่งสุตมยปัญญา ได้ดำเนินไปย่อมแก้ไขความหลง (โมหะ)อย่างหยาบได้ เนื่องจากสัญญาวิปลาสเป็น ภาวะที่ความหมายรู้วิปริตผิดไปจากความเป็นจริง ย่อมมีความไม่รู้ ความหลงเป็นองค์ประกอบอันทำให้เกิดสัญญาวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, สัญญาวิปลาส ในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข, สัญญาวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, สัญญาวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม เมื่อกระบวนการสุตมยปัญญา ได้ปฏิบัติตามที่กล่าวข้างต้นย่อมแก้ไขความหลง (โมหะ) อย่างหยาบได้

สรุปได้ว่าการศึกษากำจัดความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยสุตมยปัญญา สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างดี เช่น การได้รับข่าวสารจากแหล่งต่าง ๆ ที่ส่งเข้ามาในเครื่องมือสื่อสาร เช่น ข้อมูลสื่อสารที่ส่งเข้ามาใน Line, Facebook, YouTube และหรือช่องทางสื่อสารต่าง ๆ โดยส่งข้อมูลอันเป็นข้อมูลที่โฆษณาเกินความเป็นจริง หากผู้ได้รับข้อมูลใช้หลัก สุตมยปัญญา โดยนำปัจจัย **ปรโตโฆสะ** มาเป็นหลักในกระบวนการฟัง หรือ การศึกษา เรียนรู้ จากผู้รู้ หรือ กัลยาณมิตร ก่อนที่จะทำการส่งต่อไปในแหล่งสาธารณะ ย่อมก่อเกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมรอบข้างอย่างยิ่ง

³²สัมภาษณ์ พระศรีรัชชมงคลบัณฑิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสน์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

³³สัมภาษณ์ รศ.สุเชาว์ พลอยขุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

4.3.3 วิเคราะห์การแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยภาวนามยปัญญา

ภาวนามยปัญญาคือปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญานั้น เมื่อได้ฟังสิ่งที่ตั้งงามจากกัลยาณมิตร จึงนำสิ่งที่ได้จากการศึกษา การเรียนรู้จากแหล่งที่ดีที่รู้จักจริง นำมาผสมผสานกับโยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นในตนเอง และมุ่งมั่นปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ที่ตั้งงาม เพื่อนำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วย สมณะ-วิปัสสนา เพราะผลที่มุ่งหมายของสมณะคือฉาน ผลที่มุ่งหมายของวิปัสสนา คือญาณ หรือว่าสมณะนำไปสู่ฉาน วิปัสสนานำไปสู่ญาณ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สมณะ คือความสงบได้แก่ สมาธิ ส่วนวิปัสสนา คือปัญญา สมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนาจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จได้ด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน. จึงกล่าวได้ว่า ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และ จินตามยปัญญานั้น ต้องนำปัญญาทั้งสองประการมาเป็นฐานในการพิจารณา และลงมือปฏิบัติด้วยการพิจารณาอย่างถ่องแท้จริงจังด้วยการปฏิบัติสมณะ-วิปัสสนา เกิดปัญญาสามารถแก้ไขความหลง (โมหะ) ขึ้นละเอียดได้ (ความหลงในชั้นโลกียะ) ดังคำกล่าว **รศ.สุเชาว์ พลอยชุม** กล่าวว่า “ในทางพระพุทธศาสนามีขั้นตอนที่ละเอียดและสูงคือขั้นภาวนา ภาวนาไม่เพียงแต่ศึกษา หรือแค่คิด แต่ต้องลงมือปฏิบัติซึ่งเท่ากับเป็นการทดสอบเป็นการทดลองลงมือปฏิบัติ”³⁴ คำกล่าว **พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ.** กล่าวว่า “ภาวนามยปัญญานั้นคิดเห็นอะไร ก็ต้องคิดต้องคิดแบบมีเหตุผล ไม่ใช่คิดเข้าข้างตนเองคิดแบบโง่ จินตามยปัญญา และสุตมยปัญญา เป็นพื้นฐานมาสู่ภาวนามยปัญญา ฟังเสร็จ นำมาคิด และปฏิบัติ เช่น ไปฟังเทศน์มาท่านให้นั่งสมาธิ 1 ชั่วโมง โดยให้อยู่กับลมหายใจ หายใจเข้าสั้นก็รู้ หายใจออกยาวก็รู้ หายใจเข้ายาวก็รู้ หายใจออกสั้นก็รู้ เรากำหนดดูอยู่ว่าจริงหรือไม่ และก็สติของเราทันความคิดหรือไม่ อารมณ์ต่าง ๆ ที่มันพาไป ถ้าเราตามทันแปลว่าเรากำหนดสิ่งต่าง ๆ นั้นทัน ภาวนามยปัญญา คือ ทางสายเอกที่จะแก้ความหลง แต่ก็มีเงื่อนไขกับคนที่จะภาวนาด้วย คนภาวนาต้องมีความพร้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความตั้งใจ”³⁵ พระพุทธศาสนาการจะทำให้เกิดปัญญา มีหลักแห่งการปฏิบัติ คือ 1.สมณะ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เรียกว่า “อารมณ์”) ให้แน่วแน่จนจิตน้อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว (เรียกกันว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือจิตมีอารมณ์อันเดียว) ความแน่วแน่หรือตั้งมั่นของจิตนี้เรียกว่า “สมาธิ” 2. วิปัสสนา วิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง คือการปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลาย ด้วยการให้เข้าใจตามความเป็นจริงหรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด รู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที่ต่อการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัติ คำกล่าว **ดร.สุมานพ ศิวารัตน์** กล่าวว่า “การกำจัดหรือการแก้ไขความหลงหรืออวิชชาในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ด้วยกระบวนการของความรู้หรือปัญญาที่เกิดจาก สุตมยปัญญา เป็นฐานแล้วนำมาใคร่ครวญพิจารณาหาเหตุผลร่วมกับจินตามยปัญญาด้วยโยนิโสมนสิการในการมนสิการสภาวะธรรมทั้งหลาย จนเกิดญาณที่เป็นมรรคให้เกิดผลจากภาวนามยปัญญา

³⁴ สัมภาษณ์ รศ.สุเชาว์ พลอยชุม, อาจารย์ประจำคณะบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 9 กันยายน 2563.

³⁵ สัมภาษณ์ พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ., อาจารย์ประจำคณะปรัชญา-พุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

อันจะนำไปสู่ความรู้จริงปัญญาที่ถูกต้อง คือ ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยปัญญาความหลุดพ้นที่บรรลุด้วยการกำจัดอวิชชาได้”³⁶ ภาวนามยปัญญาในความหมายของ **ดร.กฤตสุชิน พลเสน** กล่าวว่า “ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเจริญจิตตภาวนา ในปัญญา 3 ชนิด 2 ชนิดแรกยังไม่เป็นมรรคเป็นผล ไม่เหมือนกับปัญญาชนิดที่ 3 เป็นปัญญาที่ทำให้เกิดผลได้เต็มร้อย ต้องฝึกจิตให้สงบก่อน สามารถควบคุมจิตให้อยู่ในบังคับของเรา การทำสมาธิทำจิตให้หนึ่ง เป็นการควบคุมจิต ถ้าไม่สามารถควบคุมจิตใจได้ ก็ไม่สามารถอบรมสั่งสอนจิตให้เกิดปัญญาแบบ ภาวนามยปัญญาได้ ภาวนามยปัญญา จำเป็นต้องมีการปฏิบัติธรรม คือต้องฝึกจิตให้สงบก่อน เพราะการทำจิตให้สงบให้ได้ก่อน เป็นการตั้งจิตไว้ถ้ามีปัญญาแบบนี้แล้ว จะสามารถละสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นโทษทั้งหมดจะทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์โดยถ่ายเดียว เพราะเห็นโทษของสิ่งที่เป็นโทษและเห็นคุณในสิ่งที่เป็นคุณ ภาวนามยปัญญา สามารถแก้ไขความหลงผิดในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้ โดยวิธีการ ปฏิบัติฝึกจิตให้สงบ แล้วสามารถควบคุมจิตให้พิจารณาความหลง แล้วแก้ไขให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ละความหลงต่าง ๆ ให้สิ้นไป”³⁷ คำกล่าว **รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก** กล่าวว่า “ภาวนามยปัญญา คือ การทำให้สูงขึ้น”³⁸

กล่าวได้ว่ากำจัดความหลง “โมหะ” อย่างละเอียด อันได้แก่ ทิฏฐิวิปลาส ความเห็นคลาดเคลื่อน สืบเนื่องมาจากสัญญาวิปลาสและจิตตวิปลาส เป็นความหลงชั้นละเอียด เกิดทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม ด้วยกระบวนการภาวนามยปัญญา คือ กระบวนการปัญญาสืบแต่สุดมยปัญญา และจินตามยปัญญา เมื่อฟังสิ่งที่ดีงามจากกัลยาณมิตร นำสิ่งที่ได้จากการศึกษา การเรียนรู้จากแหล่งที่ดีที่รู้จักจริง นำมาผสมผสานกับโยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นในตนเอง และมุ่งมั่นปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ที่ดีงาม และนำมาปฏิบัติบำเพ็ญจนเกิดปัญญา ด้วยสมณะ-วิปัสสนาวิธีปฏิบัติสมถภาวนา (กรรมฐาน) โดยมีอุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ พุดง่าย ๆ ว่า สิ่งที่เราให้จิตกำหนด (ด้วยสติ) โดยมีหลักและวิธีฝึกกรรมฐาน 40 ประการ คือ กสิณ 10, อสุภะ 10, อนุสสติ 10, อัปมัญญา 4, อาหาเร ปฏิกุศลสัญญา, จตุธาตววิภูฐาน, อรูป หรือ อารูป 4 เป็นต้น กรรมฐาน 40 อย่างนั้น ท่านแนะนำว่า แตกต่างกันโดยความเหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งควรเลือกใช้ให้เหมาะกับลักษณะนิสัย ความโน้มเอียงของแต่ละบุคคล ที่เรียกว่าจริตต่าง ๆ ถ้าเลือกได้ถูกกันเหมาะสมกัน ก็ปฏิบัติได้ผลดี และรวดเร็ว ถ้าเลือกผิด อาจทำให้ปฏิบัติได้ล่าช้า หรือไม่สำเร็จผล จริยา แปลว่า ความประพฤติปกติ หมายถึง พื้นเพของจิต โดยประเภทใหญ่ๆ จัดเป็น จริต 6 คือ 1) ราคะจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติปกติ ควรใช้กรรมฐานคู่ปรับ คือ อสุภะ 2) โทสะจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ กรรมฐานที่เหมาะสมคือ เมตตา (รวมถึงพรหมวิหารข้ออื่น ๆ และกสิณ โดยเฉพาะวรรณกสิณ) 3.โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ แก้ด้วยการเรียน ไตถาม ฟังธรรม

³⁶ สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวรัตน์, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2563.

³⁷ สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุชิน พลเสน, อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสน-ปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 22 สิงหาคม 2563.

³⁸ สัมภาษณ์ รศ.(พิเศษ), ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 26 สิงหาคม 2563.

สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู (กรรมฐานที่ก่อเกิด คือ อานาปานสติ) 4) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธา เป็นความประพฤติปกติ แก่ด้วยอนุสติ 6 ข้อแรก ได้ทั้งหมด 5) พุทธิจริต หรือญาณจริต ผู้มีความรู้ เป็นความประพฤติปกติ แก่ด้วยให้เจริญปัญญา เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ (กรรมฐานที่เหมาะสม คือ มรณ สติ อุปสมานุสติ จตุธาตววิภูฐานอาหาเร ปฏิกุศลสัญญา) 6) วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ พึงแก่ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ (หรือเพ่งกลิ่น เป็นต้น) การเจริญกรรมฐาน ด้วยการภาวนา หรือฝึกสมาธิ มี 3 ชั้นดังนี้

1. ชั้นบริกรรมภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ถือเอานิมิตในสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ กรรมฐาน เช่น เพ่งดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูก หรือพุทโธเป็นอารมณ์ ว่า อยู่ในใจ หรือการกำหนดฐานจิต โดยเอาจิตไปวางไว้เช่น หน้าผาก บนศีรษะ ปลายจมูก หัวใจ สะดือ เป็นต้น พุดง่าย ๆ ว่ากำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง เมื่อกำหนดอารมณ์นั้นไป จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตาติดใจแม่นยำ ก็เกิดเป็นอุคคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้น ที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ (คือ ขณิกสมาธิ นั่นเอง)

2. ชั้นอุปจารภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิที่เป็นสมาธิ ขั้นต้นโดยเอาจิตกำหนดพิจารณาอารมณ์ต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่มั่นคงในใจ เมื่ออารมณ์เป็นหนึ่ง คำบริกรรมก็เริ่มหายไป คำบริกรรมที่หายไปเป็นไปอย่างอัตโนมัติ หากจิตนั้นเข้าสู่ความเป็นหนึ่งของ อารมณ์จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ (การเข้าสู่สมาธิได้เร็วขึ้น และการดำเนินสมาธิได้นานขึ้น หรือ กล่าวได้ว่าการทำสมาธิมีความชำนาญยิ่งขึ้น)

3. ชั้นอัปนาภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่ การทำสมาธิที่เกิดแล้วและปฏิบัติ ทรงไว้ซึ่งอารมณ์นั้นอย่างสม่ำเสมอด้วยอุปจารสมาธิ ประคับประคองจิตจนในที่สุด ก็เกิดเป็นอัปนา สมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิขั้นอัปนา (เมื่อทำสมาธิจิตถึงขั้นอัปนา ย่อมหมายถึง จิตนั้นอยู่ในสมาธิได้นานตามความต้องการ และถือว่ามีฌานขั้นสูง ที่มีพลังอำนาจในการไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ต่อไปตามที่ต้องการ)

เมื่อการปฏิบัติสมถะถึงขั้นอัปนาสมาธิ จนถึงการได้ฌาน จึงเข้าสู่การเจริญวิปัสสนาโดยมี วิธีปฏิบัติ 4 วิธี คือ “(1) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมถะนำหน้า, (2) วิปัสสนापुพพังคมสมถะ สมถะมีวิปัสสนานำหน้า, (3) ยุคันทรสมถวิปัสสนา สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน, (4) ธัมมทุจัจจวิคคหิต มาณัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมูธัจจ คือความฟุ้งซ่านธรรม หรือตื่นธรรม.” สิ่งทีกล่าวมานี้คือการปฏิบัติสมถะจนถึงขั้นวิปัสสนา การเจริญวิปัสสนามีคุณค่าทางปัญญาดังนี้ **1) ปัญญาขั้นต้น** เป็นปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียนการฟังและฝึกสมาธิเจริญสติ ทำให้เกิดความสงบของจิตส่งผลให้ คลายกังวล ย่อมทำให้เกิดความคิดในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยให้มีความสามารถในการรับฟัง (สุตมยปัญญา) และก่อให้เกิดความคิดอย่าง แยกคาย (จินตามยปัญญา) ได้อย่างลึกซึ้ง ถูกต้อง ชัดเจน ปัญญาขั้นต้นนี้จัดว่าเป็นปัญญาที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของบุคคลในโลกนี้ ทำให้ประสบความสุขและความสำเร็จ **2) ปัญญาชั้น กลาง** เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาในการฝึกสมาธิจิตอย่างต่อเนื่อง เป็นการพิจารณาอย่างมี โยนิสมนสิการที่เกิดขึ้นจากตนเองโดยการฝึกสมาธิจิตจนถึงระดับฌาน (จินตามยปัญญา) และป็น ฐานทำให้เกิดอภิญญาขั้นโลกีย์ (เกิดฤทธิ์ ต่าง ๆ) ในการดำเนินชีวิตทางโลกจัดว่าเป็นปัญญาชั้น ละเอียดยกกว่าปัญญาขั้นต้น ปัญญาในขั้นนี้ย่อมมีแนวความคิดอย่างแยกคายเพิ่มมากขึ้น และก้าวสู่การ

พิจารณาอย่างละเอียดเพิ่มขึ้นเข้าหลักการแห่ง ภาวนามยปัญญา ต่อไป **3) ปัญญาขั้นสูงสุด** คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญภาวนาอย่างเข้มด้วยการฝึกสมาธิ หรือการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง จนเกิดจุดพลังอำนาจแห่งสมาธิจิต (สติ) ซึ่งทำให้แจ้งแห่งวิปัสสนาญาณ หรือปัญญาญาณ คือการเห็นแจ้งจากภายใน หยั่งรู้ในรูปรนามตามความเป็นจริง จนถึงขั้นกำจัดอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อาสวะกิเลส อวิชชาได้อย่างสิ้นเชิง บรรลุมรรคผลนิพพาน

ทิวฏฐีวิปาส ความเห็นคลาดเคลื่อน สืบเนื่องมาจากสัญญาวิปาสและจิตตวิปาส เป็น ความหลงชั้นละเอียด เกิดทิวฏฐีวิปาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ทิวฏฐีวิปาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, ทิวฏฐีวิปาส ในสิ่งมีใจตัวตน ว่าตัวตน, ทิวฏฐีวิปาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม คือความหลง “โมหะ” อย่างละเอียดสามารถแก้ไขด้วยการกำจัดความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดใน พระพุทธศาสนาได้สำเร็จ ด้วยกระบวนการแห่ง ภาวนามยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการปฏิบัติ บำเพ็ญ ทั้งด้านสมณะ-วิปัสสนา โดยมีปัญญาสืบแต่สุดมยปัญญา และจินตามยปัญญาเป็นฐาน อันมี ปัจจัย 2 ปัจจัย 1.ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ และกัลยาณมิตร 2.ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโส มนสิการในการดำเนินวิถีแห่งการเชื่อมโยงปัจจัยทั้งสองน้อมนำไปสู่การปฏิบัติด้านการบำเพ็ญสมณะ วิปัสสนาให้เกิดปัญญาขั้นสูงเพื่อกำจัดความหลง (โมหะ) ให้สิ้นไป

สรุปได้ว่าในการศึกษาการแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา ด้วยภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญโดยมีปัญญาสืบแต่สุดมยปัญญา และจินตามยปัญญาเป็นฐาน ในการ ดำเนินชีวิตย่อมมีสติในการพิจารณาในมูลเหตุต่าง ๆ อย่างละเอียดก่อนการตัดสินใจในการ กระทำใด ๆ ลงไป

4.3.4 วิเคราะห์บทบาท สติ สัมปชัญญะ อปัมทนะ ในการแก้ไขความหลง

บทบาทของ สติ กับกระบวนการแก้ไขความหลง เพราะสติมีบทบาทในการพัฒนาปัญญา สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอม ให้ความชั่วได้โอกาสเกิดขึ้นในจิต และไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแ สการรับรู้ ความนึกคิด และพฤติกรรมทุกอย่าง ให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ ต้องการ การทำหน้าที่ของสติ มักถูกเปรียบเทียบเหมือนกับนายประตู ที่คอยระวัง ฝ้าดูคนเข้าออกอยู่ เสมอ และคอยกำกับการ โดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้า ไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออก ไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะ เป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกัน ยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตาม ความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ พุดง่าย ๆ ว่า ที่จะเตือนตนในการทำความดี และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว

เพื่อให้เห็นบทบาทประโยชน์ที่มุ่งหมายของ สติ

1. ควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้ และ กระแสความคิดเลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย

2. ทำให้ร่างกายและจิตใจ อยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่านคลายเป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่าง ๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลาย ในโลกอย่างได้ผลดี

3. ในภาวะจิตที่เป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสดวงความคิด ทำขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่าง ๆ หรือให้เป็นไปต่าง ๆ ได้

4. โดยการยึด หรือจับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณา วางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญา ดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

5. ชำระพฤติกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง (ทั้ง กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม) ให้บริสุทธิ์ อิสระ ไม่เกสือกกลัว หรือเป็นไปด้วยอำนาจต้นหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้น เป็นไปด้วยปัญญา หรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วน ๆ

สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา ก็คือ ความรู้ความเข้าใจตระหนักชัดในสิ่งที่สติกำหนดไว้นั้น หรือต่อการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร พึงปฏิบัติต่อมันอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ และเข้าใจถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง

การเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ซึ่งทำให้ภาพตัวตนที่จิตอวิชชาปั้นแต่ง ไม่มีช่องที่จะแทรกตัวเข้ามาในความคิดแล้วก่อปัญหาขึ้นได้

อัปมาทะ (อัปมาท) ความไม่ประมาท, ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหายและไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ อัปมาท มีความหมายหลักเหมือนเป็นคำจำกัดความว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ

กล่าวได้ว่า บทบาทของ สติ สัมปชัญญะ อัปมาทะ เป็นผู้ควบคุมกระบวนการที่สำคัญ เพราะขณะดำเนินการแก้ไขความหลง ด้วยปัญญา 3 คือ สุตมยปัญญา, จินตามยปัญญา, ภาวนามยปัญญา โดยมี ปัจจย ปรัตโธสะ, โยนิโสมนสิการ เป็นอุปกรณ์ หรือเครื่องมือในการทำงาน ขณะที่ดำเนิน ปรัตโธสะ – โยนิโสมนสิการ จะต้องใช้ สติ-สัมปชัญญะ อัปมาทะ เป็นตัวควบคุมกระบวนการทั้งหมด

การแก้ไขความหลง (โมหะ) ด้วยหลักธรรม ปัญญา 3 นำมาจัดทำเป็นระบบได้ดังนี้

1. ระบบการศึกษา ได้แก่ สุตมยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ ปรัตโธสะ-กัลยาณมิตร

2. ระบบการใช้หลักเหตุผล ได้แก่ จินตามยปัญญา คือการใช้ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา โดยมีปัจจยคือ โยนิโสมนสิการ ที่มีระบบความคิดที่ถูกต้อง มีระเบียบ มีเหตุผลในการพิจารณา

3. ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ ได้แก่ ภาวนามยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และ จินตามยปัญญา

4. ระบบควบคุม ได้แก่ สติ สัมปชัญญะ อัปมาทะ(อัปมาท) คือระบบควบคุมที่มีความสำคัญทำให้การแก้ไขบรรลุวัตถุประสงค์ตามต้องการได้ เพราะ ปัญญา 3 และปรัตโธสะ โยนิโสมนสิการ ต้องมีสติ สัมปชัญญะ อัปมาท ในการเรียนรู้พิจารณาทั้งสิ้น หรือจะกล่าวว่สัมมาทิฐิ ก็ต้องใช้สติ ในการควบคุม และต้นเหตุแห่งการเกิดโมหะ และมีจณาทิฐิ ก็คือการขาด “สติ” ในการควบคุมทั้งสิ้น โดยระบบที่ 1 ถึงระบบที่ 3 เปรียบเสมือนเป็นตัวอุปกรณ์หรือเป็นตัวเครื่องมือ ส่วนระบบที่ 4 คือ ระบบควบคุม หมายถึง สติ สัมปชัญญะ อัปมาท ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง

สรุปบทสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

1. ดร.สุมานพ ศิวารักษ์

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา คือ ความไม่รู้จริงเป็นความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริงในอริยสัจ 4 ไม่รู้ทุกข์,ไม่รู้เหตุแห่งทุกข์,ไม่รู้ความดับทุกข์,ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ความเห็นผิดทางพระพุทธศาสนานำไปสู่ความเห็นผิดทางจิตที่เรียกว่า “สัญญาวิปลาส” คือเมื่อสัญญาที่ปรุงแต่งมาจากผัสสะแล้วมีเวทนาแล้วสัญญาเกิดขึ้นมีกิเลสตัณหาที่ปรุงแต่งนามรูปจึงมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงกับความเป็นจริงจึงเกิดความหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง, หมายรู้ในสิ่งที่เบ็นทุกข์ว่าเป็นสุข, หมายรู้ในสิ่งที่มีโช้อตตา ว่าอตตา, หมายรู้ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม ที่เรียกว่าปัญญาสัญญา

ความหลงในพระพุทธศาสนา คือ อวิชชา ความไม่รู้จริง หรือความไม่รู้อริยสัจ 4 ในแต่ละอย่าง คือ ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์. อีกอย่างคือ การไม่รู้อดีต, การไม่รู้อนาคต, การไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต และการไม่รู้ปัจจุสมุพบาท รวมความไม่รู้จริงทั้งหมดนี้มีปรากฏอยู่ใน (อวิชชา8)

จินตามยปัญญา เป็นปัญญาหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากความคิดใคร่ครวญ พิจารณาหาเหตุผล วิเคราะห์แยกแยะ สังเคราะห์ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งสามารถตรวจสอบความจริง เหตุผล แยกแยะ สามารถจัดความหลงผิดได้ เพราะการวิเคราะห์ และทบทวนด้วยตนเองตามประสบการณ์ทั้งหลายอย่างทั่วถึงทะลุตลอดหยั่งเห็นความจริงได้

สุตมยปัญญาคือ ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียน เป็นปัญญาที่ได้จากปรโตโฆสะ ที่ได้เล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาเข้าไปใคร่ครวญตรวจสอบพิจารณาโดยอาศัยสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับมาเป็นฐานตรวจสอบ เฟงพิณิจลิกข์ดลงไป

การกำจัดหรือการแก้ไขความหลงหรืออวิชชาในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ด้วยกระบวนการของความรู้หรือปัญญาที่เกิดจาก สุตมยปัญญา เป็นฐานแล้วนำมาใคร่ครวญพิจารณาหาเหตุผลร่วมกับจินตามยปัญญาด้วยโยนิโสมนสิการในการมนสิการสภาวธรรมทั้งหลาย จนเกิดญาณที่เป็นมรรคให้เกิดผลจากภาวนามยปัญญา

2. พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ.

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาก็คือความเห็นที่มีสภาพไม่ตรงกับความเป็นจริง ความจริงเป็นอย่างไรความเห็นก็เป็นไปอย่างอื่น การให้ทานไม่มีผล การบูชาสักการะต่าง ๆ ไม่มีผล การทำดีทำชั่วไม่มีผล โลกหน้าก็ไม่มีโลกนี้ก็ไม่มี บิถามารดาไม่มีพระคุณ นักบวชที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วบรรลुरुธรรม พระอริยะบุคคลชั้นต่าง ๆ ก็ไม่มี คนไทยนิยมชอบพูด ทำดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดี มีถมไป นี้แหละ คือ ความเห็นผิด

คำหลงในพระพุทธศาสนา ใช้คำว่า (โมหะ) คือ ความหลง ความหลงก็คือ ยึดติดในเรื่องราวต่าง ๆ เช่นการคิดว่าตัวเองเท่านั้นเป็นคนดี คนอื่นเป็นคนไม่ดี หรือตัวเองเท่านั้นเป็นคนถูกคนอื่นไม่ถูก แม้กระทั่งหลงยึดว่าตัวเราเป็นตัวเราจริง ๆ ในฝ่ายสมมุติสัจจะอาจจะเป็นตัวเราจริง ๆ ฝ่ายปรมาตสัจจะ ตัวเราไม่มี สิ่งเหล่านี้เรียกว่า หลง คนเราหลงสังขาร แก่แล้วยังไม่รู้ว่าตัวเองแก่ หรือขี้เหล่ก็ไม่คิดว่าตัวเองขี้เหล่ ก็อยากคิดว่าตัวเองอยากหล่ออยากสวยอยากหนุ่ม แบบนี้เรียกว่า หลงสังขาร หลงทรัพย์สมบัติ หลงในชีวิต อารมณ์อย่างนี้ คือ ความหลงทั้งนั้น การที่ยึดติด คือ ความหลง การไม่ปล่อยวาง คือ ความหลง สวนทางกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ความหลงนี้เป็นบ่อเกิดแห่ง

ความเห็นผิดด้วย และเป็นชื่อเดียวกับอวิชา ความหลง กับอวิชา เพียงแต่ว่าอวิชาอยู่ในสภาวะหนึ่ง ความหลงอยู่ในสภาวะหนึ่ง แต่หมายถึงสิ่งเดียวกัน

การแก้ไขความหลงก็มีระดับที่ 1 ศึกษาเล่าเรียน ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ที่ถูกต้อง คัมภีร์ที่ถูกต้อง คือ พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถาจารย์ ประเด็นที่ 1 ต้องศึกษาเล่าเรียนให้รู้แจ้งในเรื่องนั้น ๆ จริง ประเด็นที่ 2 เมื่อเรียนแล้วไม่เข้าใจต้องแสวงหาผู้ที่มีความรู้ดีกว่าเรา คนที่มีความชำนาญ มีประสบการณ์มามาก คนที่คงแก่เรียน คือ เรียนพระไตรปิฎกครบเข้าใจแจ่มชัด อันนี้ก็จะแก้ความหลงได้ ประการที่ 3 การลงมือปฏิบัติ ประการที่ 4 ก็คือ การทำสมาธิ

จินตามยปัญญา แก่ความหลงได้ระดับหนึ่ง คำว่าระดับหนึ่งแปลว่าแก้ความหลงได้ไม่มาก จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากความคิดถ้าเราได้เรียนมามากเราก็อาจจะคิดถูก หรือก็ไม่แน่เรียนมามากอาจจะเกิดทิวฏฐิเกิดจากมานะทิวฏฐิต่าง ๆ อาจจะคิดไม่ถูกก็ได้เพราะฉะนั้นโดยสรุปก็คือว่า จินตามยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงได้นิดหน่อย เนื่องจากสิ่งที่เราคิดอาจจะถูกก็ได้อาจจะผิดก็ได้ จินตามยปัญญาอย่างเดียวแก้ความหลงไม่ได้มาก โดยวิธีการพยายามหัดคิด ครูอาจารย์ที่ท่านสอนพระไตรปิฎกให้คิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือค่อย ๆ คิดทุกอย่างค่อยคิด อย่าเอาอารมณ์ของตนเองเป็นต้นเรื่องให้คิดถึงเหตุผลแต่ละอย่าง ๆ พอแก้ความหลงได้ (อยู่ที่หลักความคิดของตนเองด้วย) เช่น คิดแบบคนเรียนหนังสือหรือคิดแบบอันธพาล ถ้าคิดแบบนักเลงยิ่งหลง อยู่ที่แนวคิดและพื้นฐานที่เรียนมาด้วย ถ้าคิดแบบคนโง่อย่างไรก็แก้หลงไม่ได้ ถ้าจะแก้ความหลงอย่างน้อยต้องอ่านพระไตรปิฎก อ่านความเห็นครูบาอาจารย์อ่านเสร็จเราเอามาคิด โดยความคิดต้องมีพื้นฐานมาจากความรู้ที่มีจากตนเอง ความรู้ที่ได้จากการเรียนส่วนหนึ่ง ถ้าไม่มีการเรียนเสียเลยไม่ได้ การเรียนต้องเรียนกับท่านผู้รู้แท้จริงด้วย ไม่ใช่ไปเรียนกับผู้ไม่รู้จริงบอกให้ไปทำโน้นทำนี้บอกไม่ถูกทำให้หลงมากกว่าเดิม

สุตมยปัญญา คือการฟัง ความรู้ที่เกิดจากการฟัง ถ้าบารมีของคนฟังสมบูรณ์ มีความพร้อมอาจจะแก้ไขความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ หมายความว่าถ้าคน ๆ นั้นได้ฟังเทศน์จากพระพุทธเจ้าโดยตรง หรือพระอรหันต์ แล้วคน ๆ นั้นมีความพร้อมที่จะบรรลุนิพพาน สามารถจะแก้ความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ แต่ว่าฟังคนที่เขานักวิชาการ หรือเป็นผู้ทรงความรู้ และคนฟังไม่ตั้งใจ ฟัง หรือฟังแล้วไม่รู้เรื่อง แบบนี้ แก้ความหลงได้นิดหน่อย อย่างเช่นมีความหลงว่าทำบุญไม่ได้บุญ เกิดความหลงผิด ไปฟังพระเทศน์ นักวิชาการเขาบอกว่าทำบุญต้องได้บุญไม่ได้บุญอื่น ถ้าเราเชื่อตามนั้นแล้วแก้ไขตัวเอง มันก็แก้ไขความหลงได้นิดหน่อย แยกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 มีบุญบารมีมาก ไปฟังคำสอนพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ สามารถแก้ความหลงได้ 100 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่ 2 ถ้ามีบุญบารมีน้อยไปฟังผู้รู้จริง ก็อาจแก้ไขความหลงได้บ้าง (ขึ้นอยู่กับคนที่ฟังและคนที่พูด)

ภาวนามยปัญญา นั้นคิดเห็นอะไร ก็ต้องคิดต้องคิดแบบมีเหตุผล ไม่ใช่คิดเข้าข้างตนเอง คิดแบบโง่ จินตามยปัญญา และสุตมยปัญญา เป็นพื้นฐานมาสู่ภาวนามยปัญญา ฟังเสร็จ นำมาคิด และปฏิบัติ เช่น ไปฟังเทศน์มาท่านให้นั่งสมาธิ 1 ชั่วโมง โดยให้อยู่กับลมหายใจ หายใจเข้าสั้นก็รู้ หายใจออกยาวก็รู้ หายใจเข้ายาวก็รู้ หายใจออกสั้นก็รู้ เรากำหนดดูอยู่ว่าจริงหรือไม่ และกิสติของเรา ทันทความคิดหรือไม่ อารมณ์ต่าง ๆ ที่มันพาไป ถ้าเราตามทันแปลว่าเรากำหนดสิ่งต่าง ๆ นั้นทัน ภาวนามยปัญญา คือ ทางสายเอกที่จะแก้ความหลง แต่ก็มีเงื่อนไขกับคนที่ภาวนาด้วย คนภาวนาต้องมีความพร้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความตั้งใจ

หลักปัญญา 3 ต้องไปด้วยกัน โดยมีสติ ถ้าไม่มีสติปัญญาทั้ง 3 เกิดไม่ได้ สติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ภาวนาต้องมีสติ 100 เปอร์เซ็นต์ โยนิโสมนสิการ ก็ต้องมีสติ ปรโตโฆสะ ก็ต้องมีสติ

3. ดร.กฤตสุขชิน พลเสน

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา คือ มิจฉาทิฏฐิ หมายถึงการนำเข้าสู่ข้อมูลที่ผิด เช่นการท้อแท้เมื่อทำดี ไม่ได้ดี ทำให้ละความเพียรในการทำความดี” “ภิกษุทั้งหลาย ก็มีฉฉาทิฏฐิเป็นฉฉาคือ ความเห็นดั่งนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 1 ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 1 สังเวทที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล 1 ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วไม่มี 1 โลกนี้ไม่มี 1 โลกหน้าไม่มี 1 มารดาไม่มี (คุณ) 1 บิดาไม่มี (คุณ) 1 สัตว์ที่เป็นอุปาทิเกะไม่มี 1 สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี 1 นี้มีฉฉาทิฏฐิ

โมหะ คือ ความหลง ความเขลา ความโง่ หมายถึงความไม่รู้ตามความเป็นจริง เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในกิเลส 3 อย่าง โลภะ โทสะ โมหะ หรือที่เรียกว่า อวิชชา โมหะเกิดจากความคิดเห็นที่ผิดจากการไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้ถ่องแท้ถี่ถ้วนก่อน... เมื่อเป็นเหตุเกิดขึ้นแล้ว ก็ทำให้ไม่รู้บุญ ไม่รู้บาป ไม่เชื่อบุญ ไม่เชื่อบาป...โมหะ เป็นอาการที่รู้ไม่เท่าทันสภาวะธรรมที่แท้จริงของอารมณ์ที่เข้ามากระทบกับจิต ทำให้เกิดความวิปริตเห็นผิดไปจากสภาวะธรรม ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ปัญญาเกิดจากการคิด คนบางพวกสามารถคิดหาเหตุผลเองแล้วเกิดปัญญามีความเข้าใจขึ้นมา ถือเป็นฉลาดมากรู้จักคิดโดยมนสิการ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้ด้วยตนเองได้ท่านเป็นผู้ค้นพบความรู้ต่าง ๆ หลายอย่างโดยที่ท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแต่ที่ไหน เพราะยังไม่มีใครรู้เข้าใจมาก่อน ท่านคิดค้นพิจารณาด้วยตัวท่านเอง สังเกตและพิจารณาจนเกิดปัญญา จินตามยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้ เพราะการคิดพิจารณาถึงต้นเหตุ ต้นตอ ของความหลงอย่างตรงไปตรงมาถี่ถ้วน ทำความเข้าใจในรากฐานความเห็นผิด ย่อมระงับยับยั้งความหลงต่าง ๆ ได้ วิธีการดำเนินการก็ต้องคิดด้วยเหตุด้วยผลคำนึงถึงความจริงแล้วมองเป็นธรรมดาของชีวิต ให้เกิดปัญญารู้เท่าทัน

สุตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากได้ฟัง ได้อ่าน ได้เรียนรู้จากปัญญาของผู้อื่น เป็นความรู้ที่นำมากำหนดเป็นของเราเอง และนำไปใช้ในการทำงาน นำไปใช้ในชีวิตเป็นการสร้างปัญญาขึ้นแรกของมนุษย์ สุตมยปัญญา ไม่อาจทำให้หลุดพ้นได้เพราะเป็นปัญญาที่เกิดจากความเชื่อที่ได้ยินมา หรือสอนต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อ โดยไม่สนใจว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่จนกลายเป็นหลงงมงาย สุตมยปัญญา สามารถแก้ไขความหลงผิด ในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้ มีวิธีการ ฟัง อ่าน ประมวลเป็นความรู้ของตนเองเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ระงับความหลงที่เกิดขึ้นในจิตใจ ปัญญาที่เกิดจากการฟังนี้ หากใช้ให้ตรงประเด็นกับความหลงที่เกิดขึ้น ก็สามารถระงับความหลงได้ทั้งปวง

ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเจริญจิตตภาวนา ในปัญญา 3 ชนิด 2 ชนิดแรกยังไม่เป็นมรรคเป็นผล ไม่เหมือนกับปัญญาชนิดที่ 3 เป็นปัญญาที่ทำให้เกิดผลได้เต็มร้อย ต้องฝึกจิตให้สงบก่อน สามารถควบคุมจิตให้อยู่ในบังคับของเรา การทำสมาธิทำจิตให้นิ่ง เป็นการควบคุมจิต ถ้าไม่สามารถควบคุมจิตใจได้ ก็ไม่สามารถอบรมสั่งสอนจิตให้เกิดปัญญาแบบ ภาวนามย

ปัญญาได้ ภาวนามยปัญญา จำเป็นต้องมีการปฏิบัติธรรม คือต้องฝึกจิตให้สงบก่อน เพราะการทำจิตให้สงบให้ได้ก่อน เป็นการตั้งจิตไว้ถ้ามีปัญหาแบบนี้แล้ว จะสามารถละสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นโทษทั้งหมดจะทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์โดยถ่ายเดียว เพราะเห็นโทษของสิ่งที่เป็นโทษและเห็นคุณในสิ่งที่เป็นคุณ ภาวนามยปัญญา สามารถแก้ไขความหลงผิดในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ได้ โดยวิธีการ ปฏิบัติฝึกจิตให้สงบ แล้วสามารถควบคุมจิตให้พิจารณาความหลง แล้วแก้ไขให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ละความหลงต่าง ๆ ให้สิ้นไป

4. รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก

ความเห็นผิด คือ มิจฉาทิฏฐิ ทำดีไม่ได้ดี เมื่อมีความเห็นผิด ต้องแก้ด้วยสัมมาทิฏฐิ เพราะมันอยู่ในปัญญา

ความหลง (โมหะ) คนเป็นมิจฉาทิฏฐิ ก็เป็นความหลง คือ ไม่รู้จริง ความหลงจะมีผลวิบาก คนที่มีความหลง คือ มองสายตาสั้นเมื่อตายไปก็ไปสู่ภพต่าง ๆ โมหะเป็นรากเหง้าของอกุศลมูล คนมีความหลง ก็คือ อวิชชา

จินตามยปัญญา คือการพัฒนาความคิด, การพัฒนาอินทรีย์

สุตมยปัญญา คือ การฟัง, การปรับอินทรีย์

ภาวนามยปัญญา คือ การทำให้สูงขึ้น,

5. รศ.สุเชาว์ พลอยชุม.

มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด ความเห็นผิดนี้เราจะแก้ได้อย่างไร ต้องนำหลักสัมมาทิฏฐิ และปัจจัยทั้ง ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ มาเป็นฐานแล้วโยงไปเรื่องปัญญา เอาปัญญา 3 มาเป็นตัวขยาย ปัญญา 3 เรื่องของปรโตโฆสะ ก็คือเรื่องของสุตมยปัญญา คือ การศึกษาเล่าเรียน หรือฟังจากครูบาอาจารย์ ฟังจากคนอื่น การศึกษา และต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือ ความรู้ที่ถูกต้อง ต้องรู้จักใช้เหตุผล รู้จักคิด หลายคนที่จะคิดได้ดี คิดได้ถูกต้อง ต้องอาศัยการศึกษาเป็นฐาน อาศัยข้อมูลจริง จึงจะมีความคิดมีการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง การศึกษาก็ คือ สุตมยปัญญา วิเคราะห์หรือตีความว่าต้องเริ่มด้วยการศึกษา ต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริงส่วนโยนิโสมนสิการ ก็คือจินตามยปัญญานั้นเอง เราต้องคิดต้องให้เหตุผลพิจารณา แต่ในทางพระพุทธศาสนามีขั้นตอนที่ละเอียด และสูงคือขั้นตอนภาวนา ภาวนาไม่เพียงแค่อ่านหรือแค่คิด แต่ต้องลงมือปฏิบัติ ซึ่งเท่ากับเป็นการทดสอบเป็นการทดลองลงมือปฏิบัติ

อวิชชา คือ ไม่รู้ในอริยสัจ, ตามหลักพระพุทธศาสนา กิเลสทุกชนิดก็มาจากอวิชชา ความหลง (โมหะ) ก็เป็นหนึ่งในด้วย ถ้าดูตามนี้อวิชชาก็คลุมโมหะ, เวลาพูดถึงมูลคือสาเหตุ มูลเหตุที่เรียกว่าอกุศลมูล (พระพุทธเจ้า) พูดถึง โมหะ ท่านไม่พูดถึงอวิชชา โมหะเป็นอกุศลมูลเป็นมูลของอกุศล, อวิชชาเป็นอสาვეขันละเอียด พระพุทธเจ้าพูดถึงอสาვეจะไม่เรียกว่า โมหะ เพราะอสาვეมีแต่ อวิชชา หรือจะกล่าวได้ว่า โมหะเป็นกิเลสระดับพฤติกรรม ละโมหะได้แต่อาจจะละอวิชชาไม่ได้เพราะการละอวิชชาต้องปฏิบัติถึงขั้นสูงสุด

การใช้หลักปัญญา 3 ต้องเริ่มต้นด้วย 1.ต้องมีการศึกษา และต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้อง 2.ต้องรู้จักใช้เหตุผล รู้จักคิด หลายคนที่จะคิดได้ดี คิดได้ถูกต้อง ต้องอาศัยการศึกษาเป็นฐาน อาศัยข้อมูลจริง จึงจะมีความคิดมีการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง 3.นอกจาก

การศึกษา มีการใช้เหตุผลแล้ว ต้องมีการตรวจสอบไม่ใช่แค่คิดแล้วใช้ได้ หรือแค่ศึกษาแล้วใช้ได้ ต้องมีการทดสอบหรือการปฏิบัติ

จินตามยปัญญา เราสามารถอธิบายได้ คนธรรมดาสามัญทั่วไปในการคิดเองน่าจะมาก่อน(จะคิดถูกหรือคิดผิดมันอีกเรื่องหนึ่ง) เพราะคนเราไม่ได้ฟังใครตลอด 24 ชั่วโมง ในจินตามยปัญญา ต้องมีการศึกษา และต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้อง ต้องรู้จักใช้เหตุผล รู้จักคิด หลายคนที่จะคิดได้ดี คิดได้ถูกต้อง ต้องอาศัยการศึกษาเป็นฐาน อาศัยข้อมูลจริง จึงจะมีความคิดมีการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง

การศึกษาก็ คือ สุตมยปัญญา วิเคราะห์หรือตีความว่าต้องเริ่มด้วยการศึกษา ต้องเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลหรือความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง

สติก็คือการมีปัญญา มีปัญญาพิจารณา สติคือปัญญาที่เกิดจากการระลึก เป็นปัญญาที่อาศัยการระลึกเป็นฐาน สติครอบทุกเรื่องเพราะสติคือความไม่ประมาท การมีสติคือความไม่ประมาท การศึกษา การใช้เหตุผล ในเรื่องของการพิสูจน์ ตรวจสอบ ต้องมีสติมาเป็นตัวควบคุม แม้แต่โมหะในความหมายตรง ๆ ก็คือการปราศจากสติ

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง“ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” มีวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา 3) เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยโดยใช้การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากเอกสาร (Documentary Research) และสัมภาษณ์นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาจำนวน 5 รูป/คน จึงสามารถสรุปการศึกษาวิจัยได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

5.1.1 บทสรุปความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฎฐิ) หมายถึง การยึดถือผิด ความมงมงายด้วยการยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา การที่บุคคลใดที่ถูกความเห็นผิดเข้าครอบงำแล้ว ย่อมถูกความเห็นผิดนำไปสู่ความเสื่อมถอยไปจากเดิม ไม่อาจนำพาชีวิตให้เจริญขึ้นได้เลยตราบใดที่ความเห็นผิดนั้น ยังครอบงำจิตใจบุคคลนั้น ความเห็นผิดมีแต่ นำความเสื่อมไปสู่อบาย น้อมนำไปสู่ความต่ำทรามลงไปเรื่อย ๆ ความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาแสดงความหมายเชิงลบ บุคคลผู้มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) เป็นบุคคลที่มีทิฎฐิวิบัติ ย่อมมีแนวคิดตามสิ่งที่ตนเองคิดว่าถูกต้อง จึงบัญญัติแนวคิดนั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ควรยึดมั่นถือมั่น อย่างขาดเหตุผลความเป็นจริง เพราะมีความถือว่าเป็นของเรา ว่านั่นเป็นของเรา ความถือว่าเป็นเรา ว่าเราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.การยึดถือตัวตนอันเป็นเหตุไม่เห็นพระไตรลักษณ์แห่งสังขารทั้งหลาย การยึดถือตัวตนของผู้ที่ถึงความวิปlass ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข ในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม ในทิฎฐิวิบัติ มีคำอธิบายว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้วไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี (คุณ) บิดาไม่มี (คุณ) สัตว์ที่เป็น อุปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองในโลกไม่มี

เหตุเกิดมิจฉาทิฎฐิเกิดจากปัจจัย 2 ประการคือ **1.ปัจจัยภายในตัวตนของบุคคล ได้แก่ ปัจจัย 6 ประการ** 1).ขันธทั้งหลาย (ในที่นี้หมายถึง อุปาทานขันธ) 2).อวิชชา ความไม่รู้ ความไม่เข้าใจความเป็นจริง ไม่รู้อริยสัจ 3).ผัสสะ การกระทบหรือการสัมผัส 4).สัญญา ความจำได้หมายรู้ในวิจัยนี้หมายถึง สัญญาวิปlass) 5).วิตก ความตรึกหรือการดำริ, การดำริการคิดผิดในกามวิตก, พยาบาทวิตก,วิหิงสาวิตก 6).อโยนิโสมนสิการ การคิดพิจารณาที่ไม่แยบคาย **2.ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฎฐิมิ 2 ประการ** 1).บาปมิตร (มิตรชั่ว) ไม่ใช่กัลยาณมิตร เป็นคนพาลย้อมนำสิ่งไม่ดีมาให้ เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ 2).ปรโตฆโสะ (ฝ่ายอกุศล) เสียงจากผู้อื่น ที่ไม่ดีงามไม่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ประเภทแห่งทิฎฐิในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการแบ่งไว้หลายประเภท เช่น ทิฎฐิ 2 ทิฎฐิ 3 ทิฎฐิ 10 ทิฎฐิ 16 ทิฎฐิ 26 ทิฎฐิ 62 เป็นต้น ทิฎฐิ 62 ทิฎฐิที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพรหมชาลสูตร

นั่น พระองค์ทรงเรียกว่า มิจฉาทิฎฐิ์ทั้งนั้น ถึงทิฎฐิ์ใดทิฎฐิ์หนึ่งประกอบไปด้วยกุศลธรรมก็ตาม ถ้าทิฎฐิ์นั้นทำให้ยังต้องวนเวียนอยู่ในวัฏฏะสงสาร พระองค์สรุปว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ์ ในการศึกษาทิฎฐิ์สามารถสรุปประเภทของมิจฉาทิฎฐิ์ได้เป็น 2 ประเภท (1) สัสสตทิฎฐิ์ ความเห็นว่าเที่ยง (2) อัจเฉททิฎฐิ์ ความเห็นว่าขาดสูญ หรือสรุปเป็น ทิฎฐิ์ 3 อย่าง คือ (1).อกิริยทิฎฐิ์ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ (2).อเหตุกทิฎฐิ์ ความเห็นว่าหาเหตุมิได้ (3).นัตถิกทิฎฐิ์ ความเห็นว่าไม่มีการกระทำ (ทิฎฐิ์ 3 นี้จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ์ ความเห็นผิดจัดเป็น นิตยทิฎฐิ์ ความเห็นอันดั่งลงยากที่จะถอนออกรวมเรียกว่านิตยมิจฉาทิฎฐิ์ เพราะนิตยมิจฉาทิฎฐิ์นั้นเป็นรากเหง้าของวัฏฏะ การออกไปจากภพ ย่อมไม่มีสำหรับคนผู้ประกอบด้วยนิตยมิจฉาทิฎฐิ์นั้น) หรืออีกนัยหนึ่งในการจัดประเภทความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ์) เป็นชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด เพราะความเห็นผิด(มิจฉาทิฎฐิ์) ก็คือความเห็นที่วิปริตผิดไปจากความจริง จึงพิจารณาความวิปลาส หรือวิปลาส มากำหนดจัดแบ่งชั้นตามลำดับความวิปลาส คือ สัญญาวิปลาส ความหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง คือ ประเภทมิจฉาทิฎฐิ์ระดับหยาบ, จิตตทิฎฐิ์ ความคิดที่คลาดเคลื่อนผิดพลาดไปจากความเป็นจริง คือ ประเภทมิจฉาทิฎฐิ์ระดับกลาง, ทิฎฐิ์วิปลาส ทิฎฐิ์คลาดเคลื่อนเชื่อถือไปตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาส คือ ประเภทมิจฉาทิฎฐิ์ระดับละเอียด

สัมมาทิฎฐิ์ คือ แขนงนำในกระบวนการดำเนินการแก้ไขความเห็นผิด โดยมีปัจจัย 2 ประการ คือ 1).ปรโตโฆสะ หรือ กัลยาณมิตร เสียงจากผู้อื่น ก็คือ เสียงที่ดั่งม เสียงที่ถูกต้องเสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ 2).โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย เป็นสิ่งสำคัญ

ส่วนกระบวนการดำเนินการแก้ไขความเห็นผิดอันสอดประสานกันเป็นกระบวนการที่เรียกว่า หลักปัญญา 3 ที่มี **สุดมยปัญญา** ปัญญาสืบแต่ ปรโตโฆสะ – กัลยาณมิตร ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียน หรือที่เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ สืบต่อมาจากภายนอก, **จินตามยปัญญา** ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง, และ**ภาวนามยปัญญา** ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ หรือกล่าวได้ว่าปัญญาสืบแต่สุดมยปัญญา และ จินตามยปัญญา นั้นเป็นการเรียนรู้เข้าใจให้ทราบถึงการปฏิบัติอย่างเป็นกระบวนการ ที่มีหลักปฏิบัติอย่างมีระเบียบแบบแผนที่ดี และสอดคล้องกับหลักสัมมาทิฎฐิ์ ที่ใช้ในการแก้ไขความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา(มิจฉาทิฎฐิ์)ได้อย่างดียิ่ง

พระพุทธศาสนาเรียกความเห็นผิดว่า (มิจฉาทิฎฐิ์) ก็เพราะว่า ความยึดมั่น ถ้อยมั่น เป็นอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ภพย่อมปรากฏ ชาติ ชรา มรณะ อุปายาส และทุกข์ทั้งหลายย่อมปรากฏ หมุนเวียนเป็นวัฏฏะไปเรื่อย ๆ ไม่มีวันจบสิ้น สัมมาทิฎฐิ์ คือ ความเห็นชอบ หรือความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม เป็นแหล่งแห่งการเกิดกุศลธรรม ของความดีทั้งปวง สัมมาทิฎฐิ์ หรือกระบวนการแห่งสัมมัตตะทั้ง 10 ประการมี 1) สัมมาทิฎฐิ์ ความเห็นชอบ, 2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ, 3) สัมมาวาจา เจรจาชอบ, 4) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ, 5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ, 6) สัมมาวายามะ พยายามชอบ, 7) สัมมาสติ ระลึกชอบ, 8) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ, 9) สัมมาญาณ รู้ชอบ, 10) สัมมาวิมุตติ หลุดพ้นชอบ สัมมาทิฎฐิ์จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยหลัก 2 อย่าง คือ 1) ปรโตโฆสะ เสียงจากผู้อื่น เสียงกระตุ้นของสัตบุรุษหรือกัลยาณมิตร 2) โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดมีระเบียบ ปัจจัยทั้งสอง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสัมมาทิฎฐิ์ (ความเห็นชอบ) เป็นการพิจารณาสิ่งทั้งหลายเพื่อนำตนพ้นจากทุกข์และวัฏฏะสงสาร ด้วยการกระทำอันต่อเนื่องในการแสวงหาความรู้และการมุ่งปฏิบัติ เพื่อหา

วิธีการละมิจฉาภิภูฏฐิ อันจะนำไปสู่การบรรลุ มรรคผลและนิพพานเป็นที่สุด อันมีลักษณะ 6 ประการ ดังนี้

1. กัมมัสะกตาสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาที่เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

2. ฌานสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาที่เกิดจากการทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ย่อมสามารถข่มกิเลสนิวรณ์ทั้ง 5 ได้

3. วิปัสสนาสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา พิจารณา รูป-นาม, กาย-ใจ นี้เป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

4. มรรคสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาในมรรคญาณที่เข้าไปแจ้งในอริยสัจ 4 มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถประหารกิเลสได้โดยเด็ดขาด

5. ผลสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาในผลญาณที่เสวยวิมุตติสุขของนิพพาน หลังจากที่มีมรรคญาณได้ประหารกิเลสแล้ว

6. ปัจเจกชนสัมมาภิภูฏฐิ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นภายหลังมรรควิถีมิมรรคจิต ผลจิตนิพพาน กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลือ (ยกเว้นพระอรหันต์) เป็นอารมณ์

การทำให้เกิดสัมมาภิภูฏฐิ ต้องประกอบด้วยปัจจัย 2 ประการ คือ ปรัตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ (อันสอดคล้องกับหลักปัญญา 3) ต้องฝึกตนเองด้วยสมาธิโดยมีสติเป็นองค์ประกอบในการพิจารณา ตามหลักแห่งสมณะและวิปัสสนาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอจนทำให้เกิดปัญญาซึ่งสามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาภิภูฏฐิ) ได้สำเร็จ

5.1.2 บทสรุปความหลงในพระพุทธศาสนา

ความหลงในพระพุทธศาสนาหรือโมหะ เป็นหนึ่งในอกุศลมูล ถือว่าเป็นอกุศลมูลตัวสำคัญที่หนุนนำให้ออกุศลมูลตัวอื่นเกิดขึ้น ความหมายความหลงในพระพุทธศาสนา ข้อมูลในพระไตรปิฎก ตามพจนานุกรม วรรณคดีนักวิชาการ ความหลง คือ ความไม่รู้ในความเป็นจริง เป็นคนเขลาไม่รู้อะไรผิดอะไรถูก ไม่มีความฉลาด มีความมกมายมัวเมาไม่รู้สภาวะธรรมทั้งปวงในความเป็นจริง สภาวะจิตขาดซึ่งปัญญา คำว่าความหลง (โมหะ) คือ ความหลง จิตที่หลงมกมาย เป็นจิตที่ไม่รู้ “โลกมีดีมีความดีคืออวิชาหุ้มห่ออยู่” สภาวะทำให้เหล่าสัตว์หลง ความทรมานปัญญา ความหลงไหล ความไม่รู้ชัด โมหมุลจิต มี 2 ดวง ประกอบด้วย (1) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วย ความสงสัย (วิจิจฉาสัมปยุต) (2) จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทัจจสัมปยุต) โมหะเป็นกิเลสที่เป็นประเภทอกุศลมูล

สาเหตุให้เกิดความหลง (โมหะ) (1) อวิชา คือความไม่รู้ เพราะอวิชาห่อหุ้มโลก อกุศลกรรมทั้งหลายย่อมมาจากอวิชา (2) อโยนิโสมนสิการ เป็นการคิดแบบไม่รอบครอบขาดหลักเหตุผลในการคิด

ประเภทโมหะ ได้แก่ (1) โมหะอย่างหยาบ (2) โมหะอย่างกลาง (3) โมหะอย่างละเอียด โดยกำหนดขอบเขตของประเภทโมหะ โดยนำความวิปลาสมาเป็นตัวกำหนด เพราะอวิชา ห่อหุ้มโลก โมหะจึงมีความหยาบกว่าอวิชา และขณะเกิดวิปลาส ทั้งสัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ย่อมมีความหลงเป็นรากฐานในการเกิด เนื่องจากเป็นมิจฉาภิภูฏฐิ เป็นฝ่ายอกุศลที่หยาบกว่าโมหะ จึงกล่าวได้ว่าขณะเกิดวิปลาส ความเห็นผิดในลักษณะต่าง ๆ ย่อมมีความหลงโมหะเป็นฐานในการหนุน

นำตัวอย่างความหลงทำให้ทราบถึงผลของความหลง (โมหะ) ทำให้คนขาดสติเป็นบ้า มีจิตเศร้าหมอง ขาดซึ่งปัญญาในการคิดแก้ไขปัญหาตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ดังเช่น กรณีนางกิสาโคตรมี(พระ เภริ) จนได้พบพระพุทธเจ้า และได้ฟังสัทธรรม จึงเห็นธรรม หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการทั้งปวงมี กิเลสเป็นต้น หรือกรณีเจ้าลัทธิตั้ง 6 เกิดร่วมสมัยพระพุทธเจ้า ก็มีทิวฐิ อย่างมั่นคงในสิ่งที่ตนยึดถือ จึงเกิดความหลง (โมหะ) ขึ้นในตน จึงแสวงหาความหลุดพ้นได้ยากยิ่ง ผลที่เกิดจากความหลง (โมหะ) จะกำจัดยากเพราะความหลงทำให้กิเลสเข้าครอบงำในส่วนลึกของจิต ทำให้เกิดการกระทำใด ๆ อย่างไร้สติ. ความหลง (โมหะ) คือ อันตราย มีโทษมาก และคลายช้า โทษที่เกิดในภพหน้าของมนุษย์ที่มีความหลง (โมหะ) เป็นตัวหนุนนำ ย่อมนำไปสู่ภพสัตว์เดรัจฉาน

หลักธรรมที่ใช้แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา โดยใช้หลักปัญญา 3 ประกอบด้วย

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง
2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน,ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญาเป็นฐาน

หลักปัญญา 3 มีปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาปัญญา คือ 1.ปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร 2.โยนิโสมนสิการ โดยฝึกปฏิบัติด้วยหลัก สมณะ-วิปัสสนา ซึ่งมีสติ สัมปชัญญะ และอัปมาท เป็นผู้ควบคุมกระบวนการหลักปัญญา 3 จึงก่อเกิดปัญญาในการแก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนาได้สำเร็จ

5.1.3 บทสรุปการแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด โดยนำหลัก ปัญญา 3 มาแก้ไขสรุปเพื่อความชัดเจน เป็น 4 ระบบดังนี้

1. ระบบการศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียน การเรียนรู้ จากผู้รู้หรือแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ที่ถูกต้อง ดึงามมีประโยชน์ต่อตนเอง และผู้อื่น กิจกรรมการศึกษาการให้ความรู้ จำเป็นดำเนินกันเป็นระบบ เป็นงานเป็นการ การการถ่ายทอดความรู้และศิลปะวิทยาการต่าง ๆ

หลักปัญญา 3 ได้แก่ สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ

ปรโตโฆสะ คือ เสี่ยงจากอื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบ จากแหล่งต่าง ๆ ภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ร่วมงาน หนังสือสื่อมวลชนทั้งหลาย เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงที่แนะนำในทางถูกต้องดึงามให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

บุคคลสามารถทำหน้าที่ปรโตโฆสะที่ดีมีคุณภาพสูง เรียกว่ากัลยาณมิตร กัลยาณมิตรจะทำหน้าที่ ประสบความสำเร็จแห่งปรโตโฆสะได้ ต้องสามารถให้ความรู้ที่จริงดึงามเกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังปราศจากอคติเกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังผู้เล่าเรียนหรือผู้ที่ใฝ่รู้มุ่งศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้เกิดปัญญา บุคคลที่ศึกษาเล่าเรียน ก็ต้องตั้งใจในการใฝ่รู้ จากกัลยาณมิตรเพื่อประโยชน์ที่ดึงามต่อตนเอง

ระบบการศึกษา เป็นเรื่องของสุตมยปัญญา ก็ล้วนเป็นเรื่องของปรโตโฆสะทั้งสิ้น การสร้างปรโตโฆสะที่ดึงามโดยกัลยาณมิตรจึงเป็นเรื่องที่ควรได้รับความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง การกำจัดความ

หลง(โมหะ)อย่างหยาบ เช่น สัญญาวิปลาสเป็น ภาวะที่ความหมายรู้วิปริตผิดไปจากความเป็นจริง ย่อมมีความไม่รู้ ความหลงเป็นองค์ประกอบอันทำให้เกิดสัญญาวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, สัญญาวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, สัญญาวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, สัญญาวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม เมื่อนำระบบการศึกษา ว่าด้วยหลักปัญญา 3 อันมีสุตมยปัญญาได้ปฏิบัติตามที่กล่าวข้างต้นย่อมแก้ไขความหลง (โมหะ)อย่างหยาบได้

กล่าวได้ว่าการศึกษเล่าเรียนอย่างตั้งใจ การได้ผู้รู้หรือกัลยามิตรที่ดียอมส่งผลต่อผู้ศึกษาเล่าเรียน อันมีความหมายถึงการก่อเกิดปัญญา มุ่งไปสู่การพัฒนาปัญญาในขั้นต่อไป หลักปัญญา 3 โดย สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ จึงเป็นฐานนำไปสู่ระบบการใช้หลักเหตุผล ระดับปัญญาขั้นสูง เพื่อใช้กำจัดความหลง (โมหะ)อย่างกลางต่อไป

2. ระบบการใช้หลักเหตุผล หมายถึง การมีหลักการคิดอย่างมีระบบระเบียบในการใช้หลักเหตุผลในการพิจารณา ปัญหาต่าง ๆ ด้วยการใช้หลักการคิดตรงตามสภาวะและเหตุปัจจัย การคิดสืบค้นถึงต้นเหตุ เป็นต้น

หลักปัญญา 3 คือ จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการ ที่ตั้งขึ้นในตนเอง

โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล มีวิธีคิดที่ถูก รู้จักคิด คิดอย่างใช้เหตุผล ไม่ใช่ความรู้สึกตนเอง หรือตั้งหามาเป็นตัวตัดสิน หรือ แปลว่า ทำในใจโดยแยบคาย โยนิโสมนสิการ คือปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในตัวตน โดยมีหลักในการคิดแบบโยนิโสมนสิการหรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการ คือ 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย, 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ, 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ, 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา, 5) วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์, 6) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก, 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม, 8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล, 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน, 10) วิธีคิดแบบวิภาษวิทยา เป็นต้น

ระบบการใช้หลักเหตุผล เป็นเรื่องของจินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตน การจัดความคิดอย่างมีระเบียบตามแนวทางของปัญญา รู้จักพิจารณาพิจารณาสิ่งนั้น ๆ ตามสภาวะ โดยการคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเหตุโดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตน ทำให้เกิดความตั้งงมและแก้ปัญหาได้ถูกต้อง การเกิดความหลง (โมหะ) อย่างกลาง เช่น จิตตวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, จิตตวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, จิตตวิปลาส ในสิ่งมิใช่ตัวตน ว่าตัวตน, จิตตวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม, เมื่อนำระบบการใช้หลักเหตุผล ว่าด้วยหลักปัญญา 3 อันมีจินตามยปัญญา ได้ปฏิบัติตามที่กล่าวข้างต้นย่อมแก้ไขความหลง (โมหะ) อย่างกลางได้

กล่าวได้ว่าระบบการใช้หลักเหตุผล โดยมีวิธีโยนิโสมนสิการ อันเป็นปัจจัยของจินตามยปัญญาอันมีความหมายถึงการก่อเกิดปัญญา มุ่งไปสู่การพัฒนาปัญญาในขั้นต่อไป หลักปัญญา 3 โดย จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการ ที่ตั้งขึ้นในตนเองจึงเป็นฐานนำไปสู่ ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ ระดับปัญญาขั้นสูง เพื่อใช้กำจัดความหลง (โมหะ)อย่างละเอียดต่อไป

3. ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ หมายถึง การปฏิบัติเพื่อพิจารณาพิสูจน์ให้เห็นสิ่งความเป็นจริง ในกระบวนการอย่างจริง โดยไม่ได้ใช้ความเชื่อ หรือการได้ยินได้ฟังมา เป็นการฝึกพัฒนาปัญญา

ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่ทำให้การแก้ไขปัญหา ไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต สามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือ มั่นในตัวตนและสิ่งต่าง ๆ อันนำพาให้ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ ทำให้จิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน หรือเรียก ง่าย ๆ ว่า ปัญญา ซึ่งมีความหมายตรงกับหลักปัญญา 3 คือ ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการ ปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา

ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ เป็นเรื่องของภาวนามยปัญญาปัญญาเกิดจากการปฏิบัติ บำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญาจินตามยปัญญา ซึ่งมีปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัย เพื่อให้ทราบถึงผลในสิ่งที่ดำเนินการตามกระบวนการของหลักปัญญา 3 คือ สุตมยปัญญา มี ปรโตโฆสะ เป็นปัจจัยในการสร้างระบบการศึกษาเรียนรู้ และ จินตามยปัญญา มีโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยในการสนับสนุนให้เกิดระบบการใช้หลักเหตุผล การใช้ความคิดที่ถูกต้อง คิดเป็น รู้จักคิด คิดอย่าง ใช้เหตุผล เมื่อกระบวนการผ่านขั้นตอนทั้ง 2 กระบวนการของปัญญา 3 เพื่อพิสูจน์ตรวจสอบ ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ศึกษามา มีการให้หลักเหตุผลพิจารณา จึงต้องนำมาพิสูจน์ตรวจสอบ คือ การปฏิบัติจริง ดังนั้น ภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการบำเพ็ญปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อพิสูจน์ตรวจสอบว่าสิ่งนั้นจริงแท้หรือไม่ จึงปฏิบัติบำเพ็ญจนเกิดปัญญา ด้วยสมณะ-วิปัสสนา โดยมีหลักและวิธีฝึกกรรมฐาน 40 ประการ คือ กสิณ 10, อสุภะ 10, อนุสติ 10, อัปปมัญญา 4, อาหारे ปฏิกุศลสัญญา, จตุธาตุววัฏฐาน, อรูป หรือ อารูป 4 เป็นต้น การเจริญกรรมฐาน ด้วยการภาวนา หรือฝึกสมาธิ มี 3 ชั้นดังนี้ 1. ชั้น บริกรรมภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น 2. ชั้นอุปะการภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปะการ 3. ชั้นอัปปนาภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอัปปนา เมื่อการปฏิบัติสมณะถึงขั้นอัปปนาสมาธิ จนถึงการได้ฌาน จึง เข้าสู่การเจริญวิปัสสนาโดยมีวิธีปฏิบัติ 4 วิธี คือ (1) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมณะนำหน้า, (2) วิปัสสนาปุพพังคมสมณะ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า, (3) ยุคนัทสมถวิปัสสนา สมณะและวิปัสสนา เข้าคู่กัน, (4) ธัมมูทัจจวิคคหิตมานัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมูธัจจ คือความฟุ้งซ่าน ธรรม หรือต้นธรรม. การเจริญวิปัสสนามีคุณค่าทางปัญญาดังนี้ 1) ปัญญาขั้นต้น เป็นปัญญาที่เกิด จากการเล่าเรียนการฟังและฝึกสมาธิเจริญสติ มีความสามารถในการรับฟัง (สุตมยปัญญา) 2) ปัญญา ชั้นกลาง เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาในการฝึกสมาธิจิตอย่างต่อเนื่อง เป็นการพิจารณาอย่าง มีโยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นจากตนเองโดยการฝึกสมาธิจิตจนถึงระดับฌาน (จินตามยปัญญา) และเป็น ฐานทำให้เกิดอภิญญาขั้นโลกีย์) ปัญญาขั้นสูงสุด คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญภาวนาอย่าง เข้มด้วยการฝึกสมาธิ หรือการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง จนเกิดจุดพลังอำนาจแห่งสมาธิจิต ซึ่งทำให้แจ้ง แห่งวิปัสสนาญาณ หรือปัญญาญาณ เมื่อนำระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ คือ ภาวนามยปัญญา นำมา ปฏิบัติตามที่กล่าวข้างต้นย่อมแก้ไขความหลง (โมหะ) อย่างละเอียดได้

กล่าวได้ว่า ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ ด้วย ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติ บำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญาจินตามยปัญญา ซึ่งมี ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัย และปฏิบัติบำเพ็ญด้วยหลักสมณะ-วิปัสสนา จนเกิดปัญญา สามารถแก้ไขด้วยการกำจัด ทิฏฐิวิปลาส ความเห็นคลาดเคลื่อน สืบเนื่องมาจากสัญญาวิปลาสและจิตตวิปลาส เป็นความหลงชั้นละเอียด เกิดทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่ง มีใจตัวตน ว่าตัวตน, ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม อันหมายถึงความหลง (โมหะ) อย่างละเอียดได้

4.ระบบควบคุม คือ ระบบที่สามารถควบคุมเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในกระบวนการที่มีความสำคัญทำให้การแก้ไขบรรลุวัตถุประสงค์ ในที่นี้คือ สติ สัมปชัญญะ อัปปมาท บทบาทของ สติ สัมปชัญญะ ในกระบวนการพัฒนาปัญญา การกำจัดความหลง (โมหะ) อัปปมาทหรือความไม่ประมาท อันหมายถึงการดำเนินกิจกรรมใด ๆ อย่างไม่ขาดสติสัมปชัญญะ อัปปมาทเป็นตัวปกป้องไม่ให้ตกไปในที่เสื่อม อัปปมาทเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญในการดำเนินชีวิต ดังนั้นในการปฏิบัติตามหลักปัญญา 3 อันได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา ย่อมต้องมีสติ เป็นองค์ธรรม เข้าไปควบคุมกระบวนการทำงานของปัจจัยทั้ง 2 คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ โดยเฉพาะ สติ เป็นองค์ธรรมที่สำคัญในการใช้ควบคุม ภาวนามยปัญญา ให้การปฏิบัติบำเพ็ญไปสู่เป้าหมายที่สำเร็จ เช่น การเข้าถึง ฌาน และญาณ ด้วยการมีสติในการควบคุมจิตขณะปฏิบัติบำเพ็ญ สมณะ-วิปัสสนากรรมฐาน

กล่าวได้ว่าสติถือว่าเป็นฐานใหญ่ หรือฐานสำคัญในทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนา เช่นหลักปฏิบัติที่สำคัญมี สติ ทั้งนั้นเช่น สติปัญญา เป็นต้น แม้แต่การพูดถึงการสกัดกั้นกิเลสขั้นต้นหรือเบื้องต้น สติ เป็นเครื่องป้องกัน หรือเป็นตัวกักห้ามตัณหาและกิเลส จึงกล่าวได้ว่า สติ เป็นระบบควบคุมกระบวนการที่สำคัญ

การศึกษาวิจัย เรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาวិเคราะห์” สามารถนำเสนอเนื้อหารายละเอียดตามวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาความหลงในพระพุทธศาสนา 3) เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา ได้อย่างชัดเจนดังนี้

ทำให้ทราบถึงความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา (มิจฉาทิฎฐิ) เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดแก่ผู้ใดย่อมนำความทุกข์สู่ชีวิตทั้ง ปัจจุบัน ถึงอนาคต หากไม่สามารถแก้ไขมิจฉาทิฎฐิ อันนำไปสู่ความเห็นอันตงลงยากจะถอนออก ที่เรียกว่า นียตมิจฉาทิฎฐิ นียตมิจฉาทิฎฐินั้นเป็นรากเหง้าของวัฏฏะ การออกไปจากภพ ย่อมไม่มีสำหรับคนผู้ประกอบด้วยนียตมิจฉาทิฎฐินั้น หลักธรรมที่ใช้สลัดมิจฉาทิฎฐิ คือ สัมมาทิฎฐิ อันมีปัจจัยที่สำคัญ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ

ทำให้ทราบถึงความหลงในพระพุทธศาสนา (โมหะ) คือ งมงาย ความไม่รู้ ในอกุศลมูล เพราะอวิชชา ห่อหุ้มโลก โมหะจึงมีความหยาบกว่าอวิชชา และขณะเกิดวิปลาส ทั้งสัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฎฐิวิปลาส ย่อมมีความหลงเป็นรากฐานในการเกิด เนื่องจากเป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นฝ่ายอกุศลที่หยาบกว่าโมหะ จึงกล่าวได้ว่าขณะเกิดวิปลาส ความเห็นผิดในลักษณะต่าง ๆ ย่อมมีความหลงโมหะเป็นฐานในการหนุนนำ หลักปัญญา 3 แก้ไขความหลงในพระพุทธศาสนา

ทำให้ทราบถึงการแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิด โดยนำหลักปัญญา 3 มาแก้ไข ด้วยการสรุปเป็น 4 ระบบดังนี้ **1.ระบบการศึกษา** ได้แก่ สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ **2.ระบบการใช้หลักเหตุผล** ได้แก่ จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตน **3.ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ** ได้แก่ ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่สุตมยปัญญาจินตามยปัญญา **4.ระบบควบคุม** ได้แก่ สติ สัมปชัญญะ อัปปมาท

อันจะเห็นว่า ความหลง (โมหะ) และความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) เป็นฝ่ายอกุศล ที่มีอวิชชาเป็นหัวหน้าใหญ่เพราะอวิชชาห่อหุ้มโลกไว้ ส่วนอกุศลมูลเรียกว่า โมหะ แสดงให้เห็นว่าโมหะมีชั้นที่

หยาบกว่า อวิชชา (มิจฉาทิฏฐิ) ความเห็นผิด หรือความเห็นที่วิปริต วิปลาสคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ย่อมมีความหลงเป็นตัวหนูนำจึงเกิดความเห็นผิด ทำให้เห็นว่า มิจฉาทิฏฐิ มีความชั่วที่หยาบกว่า โมหะ สิ่งที่น่ามาแก้ มิจฉาทิฏฐิ คือ สัมมาทิฏฐิ โดยมีปัจจัยที่สำคัญ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ นั้นสอดคล้องกับ การนำหลักปัญญา 3 มาใช้แก้ไข โมหะ ความหลง คือ สุตมยปัญญา ที่มี ปรโตโฆสะ เป็นปัจจัย จินตามยปัญญา ที่มีโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัย ภาวนามยปัญญา ที่มี สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา เป็นฐานในการพิจารณา โดยอาศัยการปฏิบัติ สมณะ-วิปัสสนากรรมฐาน อันมี สติ สัมปชัญญะ อปัมมาท เป็นตัวควบคุมให้เกิดผลในการดำเนินกระบวนการได้สำเร็จ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการจัดเป็นระบบ ดังนี้ 1.ระบบการศึกษา 2.ระบบการใช้หลักเหตุผล 3.ระบบการพิสูจน์ตรวจสอบ 4.ระบบควบคุม โดยมี สติ สัมปชัญญะ อปัมมาท เป็นผู้ดำเนินการควบคุม

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักปัญญา 3 อันประกอบด้วย สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา ดำเนินกระบวนการอย่างมีระบบ โดยมี สติ สัมปชัญญะ อปัมมาท เป็นผู้ควบคุมหรือระบบควบคุมกระบวนการ ย่อมแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้อย่างสำเร็จ

5.2 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ผู้วิจัยมีข้อเสนอ ดังนี้

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรนำหลักธรรมมาปฏิบัติควบคุมการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม ด้วยการนำหลักธรรมมาพิจารณาควบคู่กับปัญหาต่าง ๆ แต่ละด้านของสังคม ดังต่อไปนี้

1) มนุษย์เรานั้นมีความหลง และความเห็นผิด ได้ตลอดเวลาเพราะสภาพแวดล้อม เครื่องมือสื่อสาร เทคโนโลยี ปัจจัยต่าง ๆ ด้านการสื่อสารมีความรวดเร็วในการสื่อสาร หากการสื่อสารนั้นเป็นการสื่อสารที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ที่มีเจตนาอันไม่ดีของผู้สื่อสารย่อมนำผลร้ายมาสู่ผู้รับได้มากยิ่งขึ้น ดังนั้นภาครัฐหรือผู้ที่เกี่ยวข้องทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ทั้งสื่อมวลชนของรัฐและเอกชนควรควบคุม กำหนดนโยบายขจัดปัญหาที่มีสาเหตุมาจากเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสาร ด้วยการควบคุมให้มีการเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และเน้นการเผยแพร่อย่างมีคุณธรรม

2) หน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชน ต้องส่งเสริมองค์ความรู้ด้วยการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ดี งาม ส่งเสริมให้มีวิธีคิดที่ถูก คิดเป็น คิดแบบมีเหตุผล โดยสร้างสื่อที่มีคุณธรรมส่งเสริมค่านิยมด้านวัฒนธรรม-ศิลปะ-ดนตรีไทย ให้เห็นประจักษ์ว่าสิ่งใดที่ดังตามสู่เยาวชนเพื่อปลูกจิตสำนึกที่ดีงามด้วยเครื่องมือสื่อสาร และเทคโนโลยีสารสนเทศ อย่างถูกต้องขจัดความหลงและความเห็นผิดของเยาวชน

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การไม่ให้เกิด โมหะ หรือ มิจฉาทิฏฐิ ในตัวตนนั้นเป็นสิ่งที่ยาก แต่เราสามารถทำให้ โมหะ หรือ มิจฉาทิฏฐิ ของเราเสื่อมได้ ด้วยการศึกษาลหลักธรรมและหรือข้อปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมกับจริตของตนเอง และลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อให้ทราบถึงผลของการปฏิบัติ เมื่อพบหนทางที่ตนเองปฏิบัติแล้วเกิดประโยชน์ก็ควรแนะนำผู้อื่นต่อไป ดังนั้น จึงเสนอแนะประเด็นที่ควรนำไปศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ มีดังนี้

1. ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องทฤษฎีในพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอวิชาในพระพุทธศาสนา
3. ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดปัจจัยส่งเสริมบุคคลให้เกิดปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงเทพมหานคร โกสินทร์ พุทธศักราช 2525. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2552.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

คณาจารย์เชียงใหม่. *ธรรมศึกษาขั้นตรี ฉบับวัดอนงคาราม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เชียงใหม่, 2546.
จำนง คันธิก, ผศ. *สารัตถะแห่งพระอภิธรรมปิฎก 1*. กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส แอนด์กราฟฟิค, 2545.

ไชยทรง จันทรอารีย์. *ธรรมประทีป 9*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัทรุ่งเรืองพัฒนาวิริยะพัฒนา, 2531.

นิตา เชนะกุล. *โครงสร้างของพระสังฆธรรมในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, 2540.

พระทูล ขิปปปัญญา. *สัมมาทิฐิ 1*. อุดรธานี : วัดป่าบ้านค้อ, 2556.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). *จิตวิทยาในพระอภิธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, 2537.

พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต. *อภิธรรมัตถะสังคหะและปรมัตถที่ปนี แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์*. (พิมพ์ครั้งที่3). กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย, 2552.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

พระธรรมโกศลจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). *มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล 38 ประการของคนดี*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรมและสถาบันบันลือธรรม, 2544.

พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ). *เพชรในดวงใจ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2532.

พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อดาวรุ่ง สิริธโร). *หลักสูตรครูสมาธิ เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ห.จ.ก. พิษณุ.

พระพุทธโฆษาจารย์. *คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลโดยสมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, 2546.

พระมหาวิระ ถาวโรช. *คู่มือปฏิบัติพระกรรมฐาน*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2530.

พระสังฆมุนีโชติโก ฐมมาจริยะ ปรมัตถโชติโก. *มหาอภิธรรมัตถะสังคหฎีกา ปริเฉทที่ 5*. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2517.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์. *วิสุทธิมรรค แปล ภาค3 ตอน 1*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, 2534.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. *วิสุทธิธรรมรคแปล ภาค 3 ตอน 1 ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ. *พจนานุกรม บาลี-ไทย*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพล, 2535.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554*. www.royin.go.th.

วศิน อินทสระ. *พุทธจริยศาสตร์*. นนทบุรี : สำนักพิมพ์สบายใจ, 2501.

วศิน อินทสระ. *ปัญญาธรรม (เครื่องหน่วงเหนี่ยวให้ใจตกต่ำล่าช้า)*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2549.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. *ความสุขทำได้ไม่ยาก*. ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุรวิวัฒน์, 2556.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). *สัมมาทิฎฐิตามพระเถรอาบิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ*. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นันทพันธ์, 2555.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 40). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2561.

_____. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 33). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2561.

_____. *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 47). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2559.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

สมพร ศรีวราทิติย์. *พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 1*. กรุงเทพมหานคร : พรศิวการพิมพ์, 2531.

อมรา มลิลิตา. *หลง*. กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์ บางซื่อ, 2546.

อุบาลีกาแนบ มหานิรันดร์. *แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาวิสุทธิ 7*. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, 2548.

2) วิทยานิพนธ์

นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์. *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาทิฎฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

พระกิตติ กิตติสารโร (จ่ามเงิน). *การบรรเทาอกุศลมูลด้วยพละ 5*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560.

พระมหาสุเทพ วรปณฺโณ (สีสังข์). *ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในปายาสีราชัญญสูตร*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.

พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ). *ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560.

พระรุ่งอรุณ ธมมรโต (ตึกสมบุญ). *ศึกษาวิเคราะห์มัจฉาทิฎฐิในพรหมชาลสูตร*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2561.

พระสมคิด ปญญาวชิโร (สมัย). *เทคนิคการจัดการกับกิเลสในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี อุกุศลมูล*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

พระอธิการสงค์ ภทฺธมโน (ศรพรม). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องโมหะในพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2559.

รุ่งนภา กิตติศักดิ์ไพรัช. *การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอุกุกุศลมูลในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาสังคม*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2559.

การสัมภาษณ์

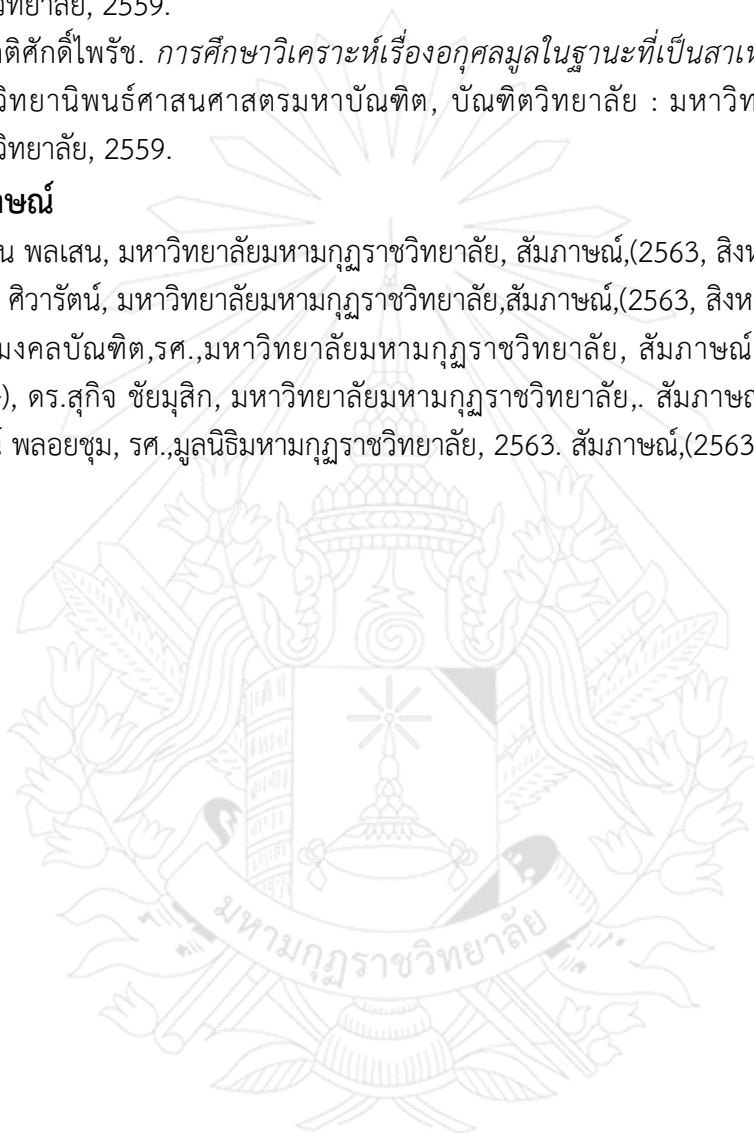
ดร.กฤตสุขชิน พลเสน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์,(2563, สิงหาคม).

ดร.สุมานพ ศิวารัตน์, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์,(2563, สิงหาคม).

พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต,รศ.,มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์, (2563, สิงหาคม).

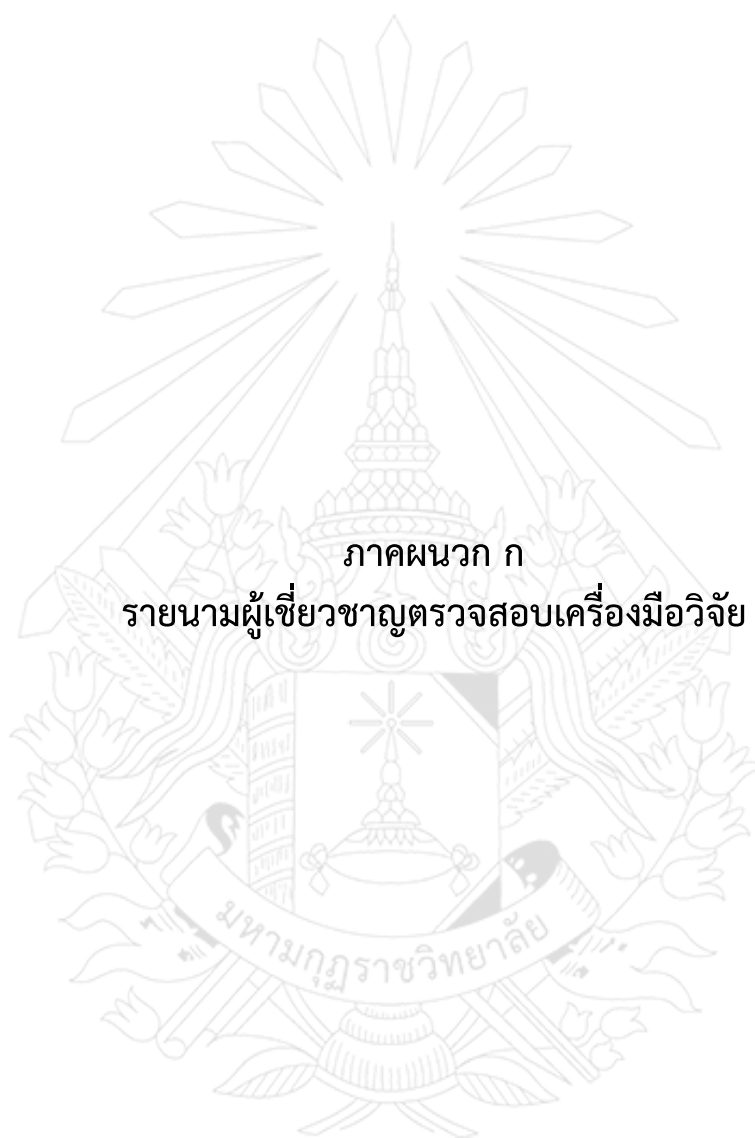
รศ. (พิเศษ), ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์, (2563, สิงหาคม).

รศ.สุเชาว์น พลอยชุม, รศ.,มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2563. สัมภาษณ์,(2563 กันยายน).

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

- 1) รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักษ์สัตย์
 การศึกษาทางธรรม นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม 7 ประโยค
 การศึกษาทางโลก Ph.D (Buddhist Studies) University of Delhi, India.
 ตำแหน่ง ประธานกรรมการหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุสิต
 อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตร
- 2) รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก
 การศึกษา Ph.D (Political Science) Banaras Hindu University,
 India.
 ตำแหน่ง ประธานกรรมการหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
 อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตร
- 3) พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.
 การศึกษาทางธรรม นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม 7 ประโยค
 การศึกษาทางโลก ศน.ด.(พุทธศาสนศึกษา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
 ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตร
- 4) พระมหาวิโรจน์ คุตตวิโร, ผศ.ดร.
 การศึกษาทางธรรม นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม 6 ประโยค
 การศึกษาทางโลก Ph.D (Ancient Indian & Asian Studies)
 Magadh University
 ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตร

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจเครื่องมือวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๔

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ (IOC)

เจริญพร รศ.ดร.สุวิญ รักสัตย์

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ท่านตรวจเครื่องมือวิจัย ให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ดร.สุวิญ รักสัตย์
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

พระศรีวินยาภรณ์, ดร.
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๔

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ (IOC)

กราบเรียน พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.

ด้วย นายเกษม ภูสวัสต์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตร ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)” มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัยในฐานะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ท่านตรวจเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินายกธรรณ, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โศภิตา สิริวิเศษ

พระมหาบุญไทย

12 ส.ค. 63

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๔

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC)

เจริญพร รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)” มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ท่านตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

 15 สก. 63

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๔

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ (IOC)

เรียน พระมหาวิโรจน์ คุตตวิโร, ผศ.ดร.

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขาธิการเป็นนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)” มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ท่านตรวจเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินยากรณ์, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

— ตรวจ/ตรวจเครื่องมือวิจัย ๕๖๑๓๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ ให้ได้รับอนุมัติ

(พระมหาวิโรจน์ คุตตวิโร, ผศ.ดร.)

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์นี้ เพื่อศึกษาหาข้อมูล และเป็นแนวทางศึกษาค้นคว้าวิจัยตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 ข้อมูลประวัติของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ตอนที่ 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....นามสกุล/ฉายา.....

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่..... หมู่ที่..... หมู่บ้าน/วัด.....

แขวง.....เขต.....จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....

วันและเวลาที่ให้สัมภาษณ์ วัน.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

เวลา.....น.

ตอนที่ 2 การแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา

1. ท่านคิดว่าความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา คืออะไร เป็นอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. ท่านคิดว่าความหลงในพระพุทธศาสนา คืออะไร เป็นอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

3. ท่านคิดเห็นว่าแนวทางการแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาควรเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

4. ท่านคิดเห็นว่าการใช้จินตมยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ / โดยวิธีการดำเนินการอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

5. ท่านคิดเห็นว่าการใช้สุตมยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ / โดยวิธีการดำเนินการอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

6. ท่านคิดเห็นว่าการใช้ภาวนามยปัญญาสามารถแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ อย่างไร / โดยวิธีการดำเนินการอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (เกี่ยวกับการแก้ไขความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา)

.....

.....

.....

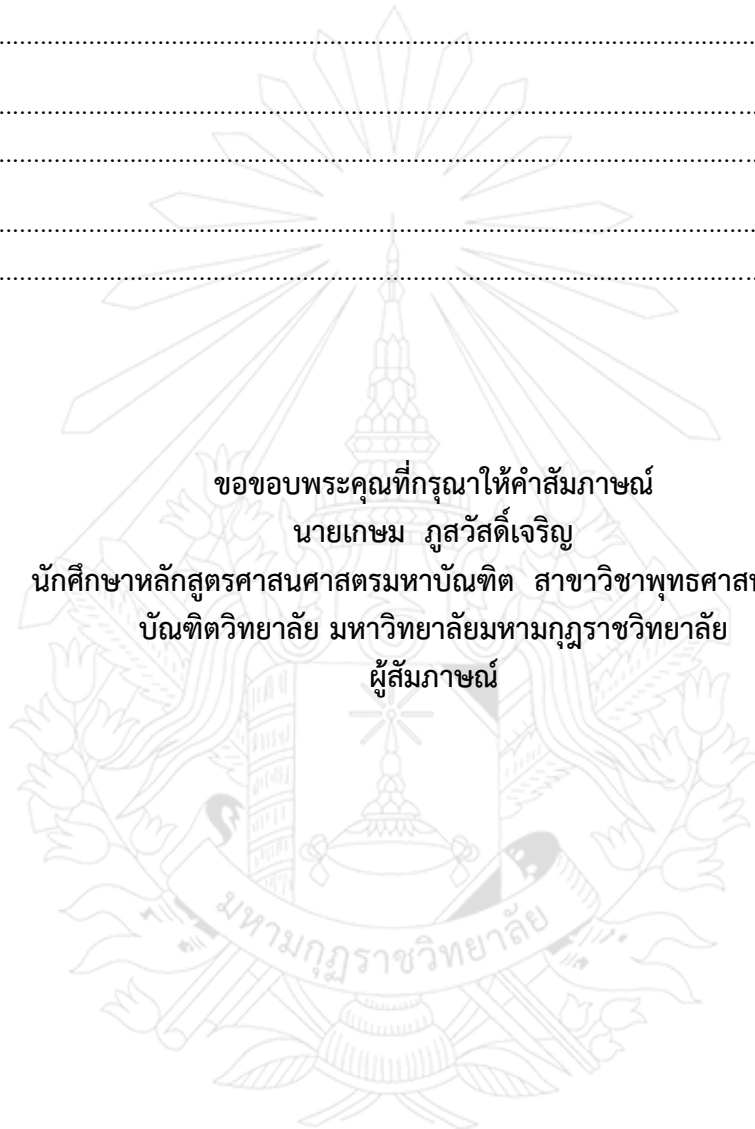
.....

.....

.....

.....

.....

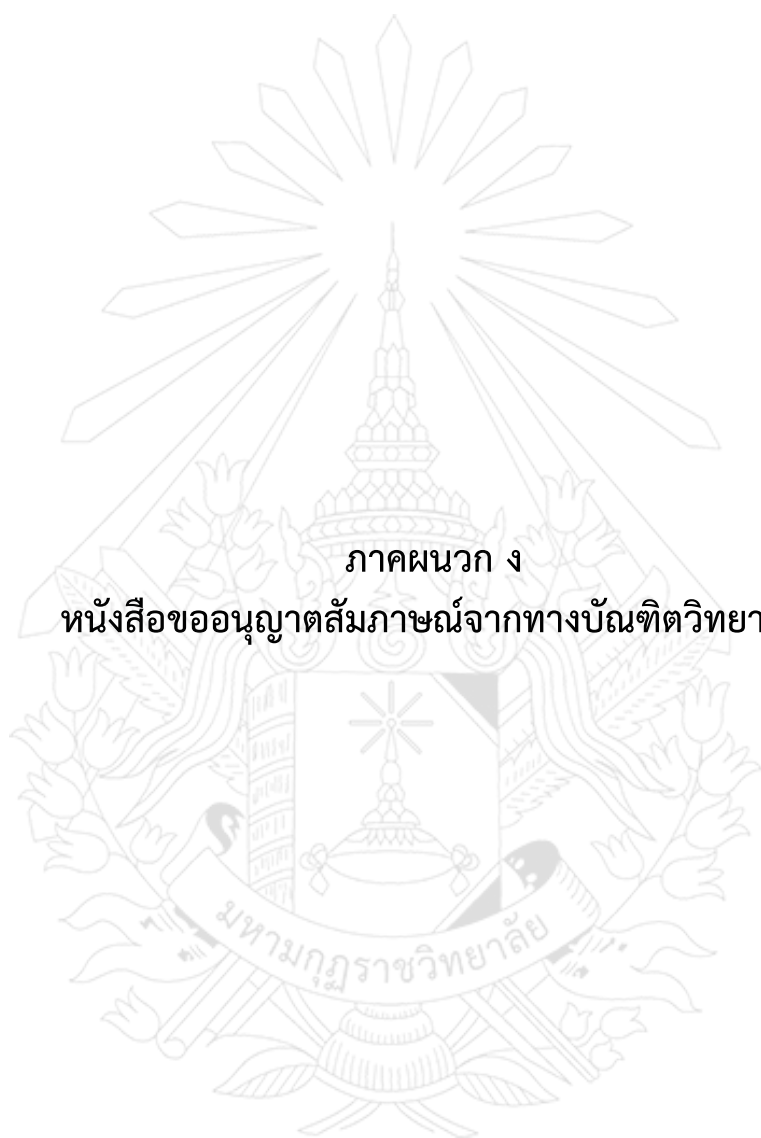
ขอขอบพระคุณที่กรุณาให้คำสัมภาษณ์

นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ

นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ง
หนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากทางบัณฑิตวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๕

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ดร.สุมานพ ศิวารัตน์

ด้วยนายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง“ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)” มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

รับแจ้ง
ขอความอนุเคราะห์

โปรดส่งเอกสาร

นางสาว สนิทมา

๑

๒๑ ส.ค. ๒๕๖๓

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๕ วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ.

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ใบนี้ให้สัมภาษณ์
นศ. 13๐มร๓๐๕1๕๖
พร. ศรีรัชมงคลบัณฑิต
22 สิงหาคม 2563

พระศรีรัชมงคลบัณฑิต
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน...บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่...อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๕

วันที่...๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๒

เรื่อง...ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ดร.กฤตสุขชิน พลเสน

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)” มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

๗๑๕๒๓๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕

กมล/ฉ

๒๒ ส.ค. ๒๕๖๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๕

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.(พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL STUDY)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

พระศรีวินยาภรณ์
ก. ๕๖๓
๒๖ ส.ค. ๖๒

พระศรีวินยาภรณ์
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๕๕๕

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.สุเชาว์ พลอยชุม

ด้วย นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๑๒๐๑๕๐๑๓๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตร
ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความหลงในฐานะเป็นรากฐานของความเห็นผิดในพระพุทธศาสนา :
การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (DELUSION AS A WRONG VIEW FOUNDATION IN BUDDHISM : AN ANALYTICAL
STUDY)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์
ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

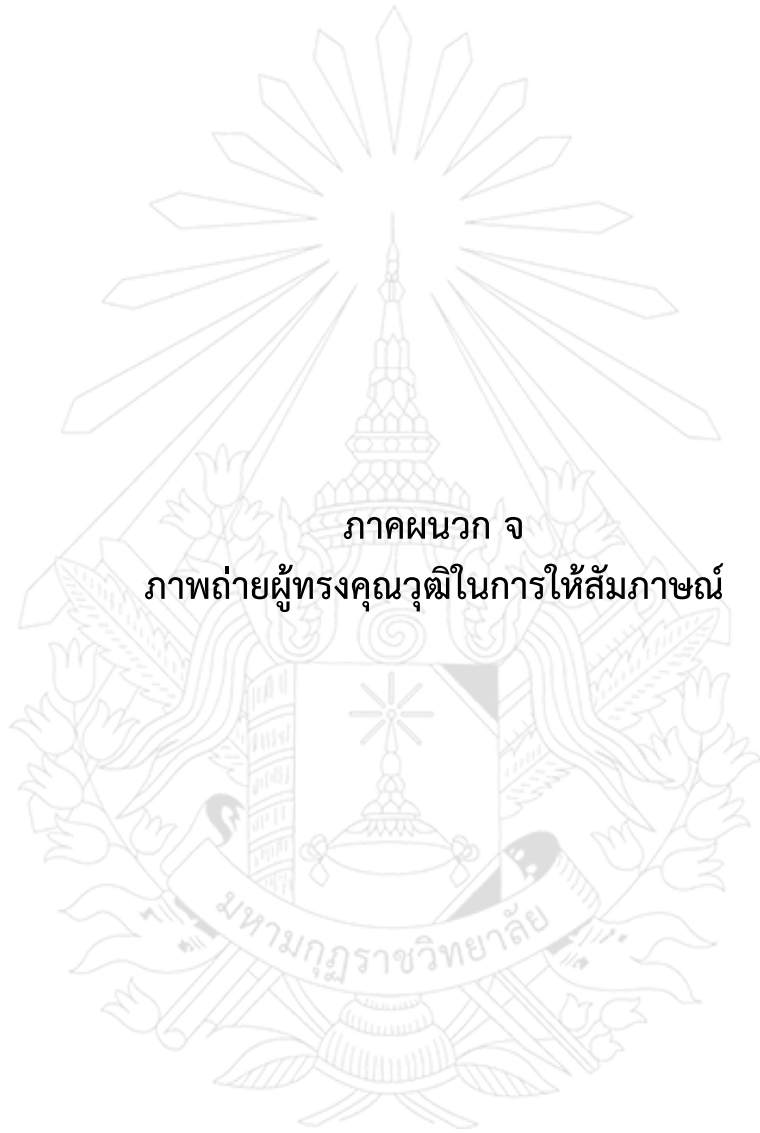
จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระศรีวินยากรณ์, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๓.๖๓

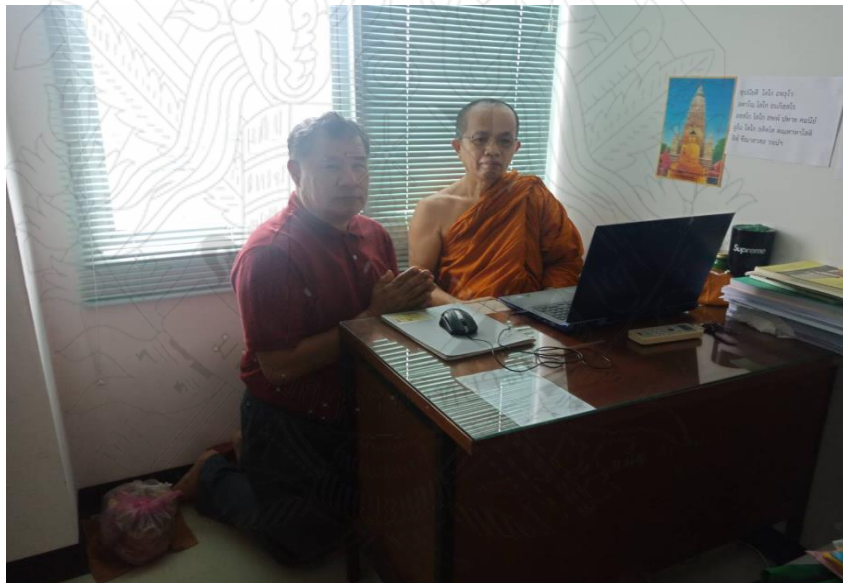

ภาคผนวก จ
ภาพถ่ายผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

ภาพถ่ายผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ ดร.สุมานพ ศิวารัตน์
21 สิงหาคม 2563

สัมภาษณ์ พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต,รศ.
22 สิงหาคม 2563

ภาพถ่ายผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ ดร.กฤตสุขชิน พลเสนา
22 สิงหาคม 2563

สัมภาษณ์ รศ.(พิเศษ),ดร.สุกิจ ชัยมุสิก
22 สิงหาคม 2563

ภาพถ่ายผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม

9 กันยายน 2563

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-สกุล : นายเกษม ภูสวัสดิ์เจริญ
 ชาติดาล : วันจันทร์ ที่ 27 มีนาคม 2504
 ที่อยู่ปัจจุบัน : 13 หมู่ที่ 1 ตำบลลาดบัวขาว อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
- การศึกษา
 พ.ศ. 2531 : บริหารธุรกิจ (บธ.บ)
 สถาบันเทคโนโลยีสังคม (เกริก)
- ประสบการณ์ทำงาน
 พ.ศ. 2523 - 2535 : รับราชการทหารบก เหล่าทหารการเงิน
 พ.ศ. 2536 - 2548 : ทำงานบริษัทเอกชน ในตำแหน่ง ผู้จัดการฝ่ายบุคคลและ
 ธุรการ
 พ.ศ. 2548 ถึง ปัจจุบัน : ทำธุรกิจส่วนตัว

